

oulun yliopiston

PILKKEITÄ KIRJASTOSTA
Oulun yliopiston kirjaston
40-vuotisjuhlajulkaisu

Glimpses from the Library

Commemorative publication to
celebrate
the 40th anniversary of
Oulu University Library

KIR

PUBLICATIONS OF OULU UNIVERSITY LIBRARY

JASTON

julkaisuja

1999

45

ISBN 951-42-5400-7

Saatavissa myös painettuna:

Oulun yliopiston kirjaston julkaisuja

Toimittaja/Editor Irene Kujala

Oulun yliopiston kirjasto
PL 7500
90401 Oulu

Oulu University Library
POB 7500
90401 Oulu
Finland

ISBN 951-42-5378-7
ISSN 0357-1440

OULUN YLIOPISTOPAINO
Oulu 1999

Alkusanat

Kirjastomme 40-vuotisjuhlajulkaisuun on koottu artikkeleita ja puheita, jotka on joko laadittu tätä julkaisua varten tai esitetty eri tilaisuuksissa tänä vuonna. Kaikki artikkelit liittyvät erilaisin näkökulmin kirjastomaailmaan, ja niissä on sekä kirjastoon liittyvää historiaa, kirjastoalan tutkimusta että myös kirjastomaailmaa pilke silmäkulmassa. Kaikki kirjoittajat ovat jollakin tavoin olleet tai edelleen ovat tekemisissä kirjastomme kanssa sen eri vaiheissa, heitä on kirjaston yhdestä perustajasta nykyisiin käyttäjiin. Artikkelit on pääsääntöisesti julkaistu sellaisina kuin ne on julkaisua varten lähetetty. Kirjasto kiittää lämpimästi kaikkia julkaisumme kirjoittajia.

Sisällys

Alkusanat	
Kytömäki Päivi OULUN YLIOPISTON KIRJASTON 40 VUOTTA	5
Vapaavuori Urho TIEMME MINERVAN LUO MAAILMANKUVAMME MUUTTUESSA	11
Mähönen Petri YLIOPISTOLLINEN KIRJASTO OSANA TULEVAISUUDEN TIETO- YHTEISKUNTAA	37
Suominen Vesa KATSAHDUS INFORMAATIOTUTKIMUKSEN KÄYTÄNTÖSUHTEESEEN ...	47
Kortelainen Terttu KIRJASTO JA EVALUOINTI	53
Kujala Irene VAPAAKAPPALEOIKEUDEN VAIHEITA OULUN YLIOPISTON KIRJASTOSSA	59
Huhtala Liisi VANHAN KIRJASTOROTAN KERTOMUS ELI KIRJASTO KIRJALLISUUDESSAMME	73
Kautto Vesa ELÄMÄNI KIRJASTOT	79

Päivi Kytömäki
Oulun yliopiston kirjasto

OULUN YLIOPISTON KIRJASTON 40 VUOTTA

Lähtökohta 40 vuotta sitten

Oulun yliopisto ja samalla sen kirjasto avasivat ovensa 1. syyskuuta 1959. Oulun yliopiston perustamista oli vastustettu mm. opiskelijoiden ja pätevien opettajien puutteella sekä sillä, että tieteellisen kirjaston luominen uutta yliopistoa varten olisi ylivoimainen tehtävä Oululle.

Vaikka Oulun korkeakouluseura olikin perustettu jo vuonna 1919, ei sen yhteyteen oltu perustettu Oulussa niin kuin useilla muilla korkeakouluseurapaikkakunnilla (esim. Turussa ja Jyväskylässä) tieteellistä kirjastoa, jossa olisi luotu kokoelmien pohja tulevan yliopiston kirjastolle. Oulussa korkeakouluseura oli luottanut tieteellisen kokoelman keräämisen tehtävän kaupunginkirjastolle, joka alkoikin hankkia tieteellistä kirjallisuutta mahdollisesti joskus perustettavaa yliopistoa varten. Tämä tehtävä ei kuitenkaan sopinut vuoden 1928 kirjastolain ja vuoden 1929 kirjastoasetuksen määrittelemiin kirjallisuuden hankinnan periaatteisiin ja kaupunginkirjasto saikin tieteellisestä osastostaan huomautuksen valtion kirjastotoimiston johtajalta Helle Kannilalta vuonna 1938. Toiminnan jatkaminen tieteellisen osaston hyväksi olisi todennäköisesti merkinnyt kaupunginkirjastolle valtion avun epäämistä.

Korkeakouluseura aktivoitui vasta 1950-luvulla tieteellisen kirjaston tarpeisiin järjestämällä kirjallisuuden keräyksiä, joita ovat kuvanneet itse toimijat eli tässä julkaisussa yliopistonlehtori Urho Vapaavuori ja vielä yksityiskohtaisemmin ylikirjastonhoitaja Rae Murhu Oulun yliopiston kirjaston historiaa vuosilta 1959-1984 käsittelevässä teoksessaan. Ympäri Suomea saadut mittavat kirjalahjoitukset ja vuonna 1953 perustetun opettajainvalmistuslaitoksen kirjaston kokoelmat loivat 1. syyskuuta 1959 aloitettavan yliopistokirjaston kokoelmat, yhteensä noin 50 0000 nidettä, joista lahjoituksina saatuja oli noin 30 000. Vuoden 1959 valtion tulo- ja menoarviossa osoitettiin Oulun yliopiston kirjastoa varten kirjallisuusmäärärahaa kaksi miljoonaa vanhaa markkaa ja perustettiin 1.9. 1959 alkaen ensimmäinen kirjastonhoitajan ylimääräinen toimi.

Kehityksen vuosikymmenet

Seuraavina vuosikymmeninä Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat, tilat ja palvelut kehittyivät kuvaten melko tavalla paitsi omaa aikaansa myös omintakeisia ratkaisuja. Koska yliopistolla ei ollut sen ensimmäisinä vuosikymmeninä yhtenäisiä tiloja, laitokset ja niiden yhteyteen perustetut kirjastot olivat fyysisesti hajaallaan ympäri kaupunkia. Enimmillään niitä lasketaan olleen noin 60. Linnanmaan rakentamisen myötä myös kirjaston rakenne muodostui tiiviimmäksi, kun laitoskirjastojen sijaan muodostettiin ryhmä- ja tiedekuntakirjastoja.

Lukuunottamatta paria vuotta 1990-luvun alussa aina on tuntunut siltä, että kokoelmien hankintaan ei ole riittävästi varoja. Kokoelmia on kuitenkin täydentänyt kaksi merkittävää vapaakappaleoikeutta. Vuodesta 1981 lähtien kirjasto alkoi saada vapaakappaleet täydellisenä. Tästä peräti kaksi vuosikymmentä kestäneestä taistelusta kerrotaan tässä julkaisussa. Kun Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995, yliopiston kirjasto sai EU:n virallisjulkaisujen vapaakappaleoikeuden.

Kokoelmien luettelointikorttien vahakopioinnista luovuttiin ja kortistolaatikot lakkasivat karttumasta 1980-luvulla. Siirryttiin offline-muotoiseen atk-luettelointiin vuonna 1982 ja sen jälkeen ilmestyneen kirjallisuuden osalta, jolloin kokoelmaluettelo ilmestyi mikrokortteina aiemmin ilmestynyttä luettelointiin paperikorteille. Vuonna 1990 siirryttiin ns. reaaliaikaiseen online-kirjastojärjestelmään, jonka käyttöönotto oli suuri tapahtuma kirjastossa. Käyttöönottoa edelsi mikrokorttiluettelon konvertointi, laitteiden hankinta neuvotteluineen hankkeen rahoittaneen opetusministeriön edustajien kanssa sekä henkilökunnan mittava koulutus ennen järjestelmän julkista käyttöönottoa. Muutos herätti henkilökunnan keskuudessa aluksi pelkoa ja huolta selviytymisestä, mutta tapahtui kuitenkin hallitusti ja ilman suurempia ongelmia.

1970-luvulla tulivat online-käyttöiset tietokantapalvelut, jotka tuntuivat ja olivatkin suuri edistysaskel tiedonhaun menetelmissä. Oulun yliopiston kirjasto oli ensimmäisten joukossa, kun se aloitti online hakujen tekemisen vuonna 1975. Seuraavaksi saatiin CD-ROM-tekniikkaa, jolloin samaiset tietokannat, joita 1960-luvulla oli käytetty painettuina ja 1970-luvulla puhelinverkon kautta suoraan isäntäkoneilta ympäri maailmaa, tulivat kirjastoihimme fyysisinä kappaleina käytettäviksi. CD-ROM-tekniikka on kuitenkin usean käyttäjän yhtäaikaista tarpeita palveleviin tietokantoihin

kömpelö ja aiheuttaa paljon vaivaa ja heikosti toimivaa palvelua. Parannusta tähän on saatu vasta 1990-luvun loppupuolella www-käyttöliittymien avulla.

Oulussa oli helppo saada hyvin koulutettua henkilökuntaa kirjastoihin, sillä kirjastoalan keskiasteen koulutusta oli Oulussa järjestetty jo 1970-luvun alkupuolelta lähtien. Lisäksi Oulun kesäyliopisto järjesti kirjastotieteen opetusta kolmena kesänä vuosina 1975-1977, jolloin monet pohjoisessa työssä olevat kirjastolaiset suorittivat kirjastotieteen cum laude-opinnot. Koulutusrintalla tapahtui kuitenkin suuria muutoksia. Oulun yliopistoon perustettiin oman alan koulutus- ja tutkimuslaitos vuonna 1988. Laitoksen nimi oli ensin kirjastotieteen ja informatiikan laitos, seuraavaksi informaatiotutkimuksen ja sosiologian laitos ja tänään sen nimenä on informaatiotutkimuksen laitos. Koulutuslaitoksen tulo omaan yliopistoon veti myös kirjaston työntekijöitä laitokselle sekä työntekijöiksi että opiskelijoiksi. Ylikirjastonhoitaja Vesa Kautto siirtyi laitoksen tilapäiseksi professoriksi toimien tässä tehtävässä peräti 11 vuotta eli vuoden 1998 kesään saakka. Laitoksen lehtoriksi nimitettiin Kajaanin opettajankoulutuslaitoksen kirjastoamanuenssina toiminut Vesa Suominen ja assistentiksi siirtyi pääkirjastosta edelleen virkavapaalla oleva informaattikko Terttu Kortelainen. Kaikki edellä mainitut henkilöt ovat myös tämän juhlaulkaisun kirjoittajia.

Myös toisella koulutusrintamalla tapahtui muutoksia. Oulun kauppaoppilaitoksessa annettu keskiasteen kirjastoalan koulutus muuttui Oulun seudun ammattikorkeakoulun koulutukseksi syksyllä 1992. Näin Oulussa tapahtuva kirjastoalan koulutus muuttui korkeampien kirjastoalan tehtävien kouluttautumispaikeiksi. Tämä on näkynyt mm. siten, että kirjastosihteerien virkoihin hakee useita kymmeniä kirjastonhoitajan pätevyyden omaavia henkilöitä.

Kirjasto tänään

Nyt, kun Oulun yliopiston kirjasto on toiminut 40 vuotta, se muodostuu 16 avoimesta palveluyksiköstä ja joukosta käsikirjastoja. Kokoelmat käsittävät 1,6 milj. nidettä ja ovat laajuudeltaan 38 hyllykilometriä. Vakinainen henkilökunta muodostuu 105 viran- ja toimenhaltijasta ja sillä on apunaan lukuisa määrä tilapäistä henkilökuntaa. Kirjasto palvelee noin 13 000 opiskelijaa, 2500 opettajaa ja tutkijaa sekä avoimen yliopiston yli 5000 opiske-

lijan joukkoa. Lainoja ja kirjaston käyttökertoja oli vuonna 1998 molempia noin 1,3 miljoonaa, joista yliopiston ulkopuolisten käyttö oli noin 100 000 käyttökertaa.

Viime vuosien kehittämisen painopiste on ollut verkkopalveluissa. Se näkyy paitsi palveluissa myös henkilökunnan työnkuissa ja virkarakenteessa. Merkittävin muutos tutkijan kannalta on varmaankin elektronisessa muodossa olevat tieteelliset lehdet, jotka vapauttavat tutkijan fyysisten kappaleiden monin tavoin rajoitetusta saatavuudesta. Opetusministeriön rahoittaman ohjelman eli Kansallisen elektronisen kirjaston (FinE-Lib) avulla Oulun yliopisto pystyy tarjoamaan tutkijoilleen lähes 3000 tieteellistä lehteä ja noin 100 tietokantaa Internetin kautta käytettäväksi. Olemme myös "haravoineet" maksuttomia virtuaalikokoelmia Internetistä ja muodostaneet niistä yhteistyössä yliopiston laitosten ja muiden yliopistokirjastojen kanssa ns. virtuaalikokoelmia. Lisäksi asiakkamme voivat verkon kautta paitsi käyttää kirjastoluetteloita myös jättää erilaisia palvelupyyntöjä. Sähköposti on ohittanut paperipostin myös kirjaston asioidessa asiakkaisiin päin. Yhä useamman kirjastossa työskentelevän henkilön työ onkin muuttunut palvelukokonaisuuksien rakentamiseen sekä käyttäjien neuvontaan ja koulutukseen painottuvaksi.

Kirjasto ei ainoastaan tarjoa elektronisia julkaisuja asiakkailleen, vaan myös tuottaa niitä itse. Olemme hankkineet elektronisen julkaisemisen osaamista kirjastoomme. Tämän hyödynnämme julkaisemalla yliopiston uudet väitöskirjat elektronisesti. Kokemus on osoittanut, että verkossa olevat väitöskirjat ovat levinneet hyvin. Näin kirjasto voi palvella yliopistoon sen tuottaman tiedon levittämisessä ja hyödyntämisessä. Lisäksi kirjastolla on ollut ilo ja hyöty olla mukana rakentamassa aitoja etäopintoja verkkoon yhdessä yliopiston eräiden muiden laitosten kanssa.

Tietotekniikan reipas hyödyntäminen ja verkkoaikakausi näkyy myös henkilökunnassamme. Kun meillä 1990-luvun alussa oli vuositasolla noin 1,5 henkilötyövuoden verran atk-osaamista, on sitä nyt jo lähes 10 henkilötyövuotta. Tämän rakennemuutoksen tarpeellisuus havaittiin joitakin vuosia sitten ja kaikki mahdollisuudet sen toteuttamiseen on käytetty hyväksi.

Toinen, koko kirjaston historian läpi jatkunut rakennemuutoskeskustelu ja -toiminta on liittynyt kirjaston organisaatorakenteeseen. Sukupolvesta toiseen on kirjastoverkon tiheys ollut työryhmien työn ja kiihkeän pohdinnan aiheena, niin tälläkin hetkellä.

Tulevaisuuden haasteista

Tämä vuosikymmen on ollut paitsi strategioiden laatimisen myös tulosjohtamisen aikaa. Kuinka yliopistokirjastot selviävät viimeisimmistä yliopistojen tulosjohtamiseen liittyvistä ilmiöistä eli määrärahojen jaosta tulosten perusteella yliopistoille, sitä emme vielä tiedä. Kirjastot eivät tee suoraa tulosta, jota opetusministeriö ja yliopisto voisivat numeerisesti mitata. Olemme yliopiston "itsestäänselvyys", jonka odotetaan toimivan hyvin mahdollisimman pienin ja koko ajan vähenevin resurssein niin kuin suomalaiset yliopistokirjastot ovat tähän asti toimineetkin. Aika usein tulee merkittävä tunne kuin pyytäisimme resursseja itseämme varten emmekä yliopiston opiskelijoita, opettajia ja tutkijoita varten. Opiskelijoilta saadut palautteet kirjallisuuden merkityksestä opintojen edistymisessä aiheuttavat päättäjiltä enemmän myötätuntoisia lauseita kuin todellisia pysyviä korjaustoimenpiteitä. Toinen ikivanha itsestäänselvyys, nimittäin yliopistokirjasto sivistyksellisenä ja henkisenä pääomana, ei ole enää Suomessa lainkaan itsestäänselvyys tai arvo. Ei välttämättä edes yliopistokirjastossa työskenteleville. Ehkä suomalaiset nuoret ja vanhemmatkaan eivät enää ehdi ja jaksaa tehdä muuta kuin sen välttämättömän eli odotetun tuloksen. Se tie on vain näyttänyt niin lohduttomalle. Niinpä Oulun yliopiston kirjasto on strategiassaan palannut kirjaston alkujuurille ja ottanut tämän vanhan sivistystehtävän jälleen esille. Haluamme olla yliopiston sydän ja sivistyskylpylä sekä ihmisten, kulttuurien ja tieteiden kohtaamispaikka, yliopiston viihtyisä olohuone.

Oulun yliopiston kirjasto oli yksi ensimmäisistä sekä yliopiston laitoksien ja tiedekuntien että yliopistokirjastojen joukossa, jotka ovat valmistelleet strategisen suunnitelman tulevaisuuden selviytymisestään. Strategian keskeinen hyöty on kuitenkin se, että olemme sen teon myötä oppineet yhä enemmän pohtimaan tulevaisuutta yhdessä. Strategiat muuttuvat, yhteinen vastuu ja pohdinta toivottavasti eivät lakkaa. Pyrimme ennakoimaan opetukseen ja opiskeluun sekä tutkimukseen liittyviä muutoksia ja kehitysteitä, jotka pitäisi ottaa huomioon kirjaston toiminnan kehittämisessä. Kirjaston perustehtävä informaation kerääjänä, tallentajana ja välittäjänä ei muutu. Keinovalikoimat tämän tehtävän hoitamisessa heijastavat kulloinkin aikaansa. Nykyään keskeisinä tekijöinä ovat taloudelliset ja tietoteknologiset tekijät sekä johtaminen. Ydin on johtamisessa eli kyvyssä viedä tarvittavat muutokset hallitusti läpi.

Strategiatyössämme kirjaston henkilökunta nimesi Oulun yliopiston henkilökunnan ja tämän yliopistoyhteisön vahvuudeksemme. Siitä välittyy se ilo ja kunnia, jota koemme voidessamme työskennellä ja palvella juuri täällä.

Urho Vapaavuori
yliopistonlehtori (emeritus)

TIEMME MINERVAN LUO MAAILMANKUVAMME MUUTTUESSA

Oulun yliopiston kirjastoa perustamassa 40 vuotta sitten

TIISTELMÄ

Esitykseni tavoitteena on analysoida tapahtumien keskinäiset riippuvuudet, niiden sisäinen logiikka erityisesti Oulun yliopiston ja sen kirjaston perustamisvaiheissa. Olen halunnut osoittaa vuosisataisen oululaisen kulttuuripääoman: oululaiset vaikuttajat ovat kulkeneet Minervan luo jo monen sukupolven aikana. He ovat luoneet vahvan henkisen pohjan yliopistohankkeen toteutuksen toiveille.

Vuosina 1905-1959 Oulun yliopiston ja yliopiston kirjaston tulevaisuuden toiveet ja odotushorisontit vaihtelivat. Esitän dominoteoriaa sivuavan hypoteesin. Sen mukaan kaikki kolme merkittävää samanaikaista hanketta tukivat toisiaan vuosina 1954-1959. Oulun Opettajakorkeakoulu aloitti toimintansa vuonna 1953. Se muodosti perustan Oulun yliopistolle, joka perustettiin vuonna 1958. Yliopiston kirjasto perustettiin seuraavana vuonna. Näihin hankkeisiin liittyivät tieteellisen kirjallisuuden kerääminen ja ylioppilasasuntola Domus Botnican varainhankinta, mikä sisälsi m.m. *Operaatio Lohkareen* myyntikampanjan.

Oulun korkeakouluseura (nykyinen Oulun Yliopistoseura) asetti vuonna 1954 Pohjois-Suomen Yliopistotoimikunnan viemään käytännössä eteenpäin yliopistoasiaa ja johtamaan varainkeräystä ylioppilasasuntolan rakentamiseksi. Seura perusti vuonna 1958 Tieteellisen kirjallisuuden toimikunnan keräämään lahjoituksina arvokirjoja. Tieteellisen kirjallisuuden toimikunta järjesti vuosina 1958-1960 valtakunnallisen keräyksen, jonka tuloksena saatiin n. 30 000 arvokasta nidettä liitettäväksi Oulun yliopiston kirjaston kokoelmiin.

Tämän kirjoittaja oli edellisen toimikunnan sihteeri ja jälkimmäisen jäsen, molemmissa keräysten johdossa. Lisäksi olin uuden ylioppilasasuntolan Domus Botnican ensimmäinen isännöitsijä. Asuin Oulussa vuosina 1954-1959 ja toimin Oulun Opettajakorkeakoulun / Opettajanvalmistuslai-

toksen suullisen esitystaidon (puhedidaktiikan) lehtorina. Käytän ryhmäsymbolia ”Ne 900 urhoollista opettajakokelasta”, joka tarkoittaa vuosina 1954-1959 Oulun Opettajakorkeakoulun / Opettajanvalmistuslaitoksen opettajakokelaita. He muodostivat voimakeskittymän, kun yliopistoajatausta vietiin maakuntaan.

Käytän työssäni osallistuvan observoinnin menetelmää ja 40 vuoden takaisia muistiinpanojani liittyen vuosien 1954-1959 tapahtumiin, ”yliopistotaisteluun”. Olen pyrkinyt analyttisyyteen ja kehitellyt uusia paradigmoja aiheen käsittelyssä. Selvittelen tapahtumien taustoja lähdekirjallisuuden, kotimaisten tietokantojen, Internetin hakemistojen ja mukana olleiden entisten opettajakokelaiden haastattelujen avulla. Kiinnitän tarkastelussa huomiota eksplisiittisen ja hiljaisen tiedon käyttämiseen strategisen allianssin, suuren yleisön ja päätöksentekijöiden viestintäverkossa. Analysoin tapauskohtaisesti, miten myytit loivat itseään toteuttaneen ennusteen. Käytän käsitettä ”kultainen hetki” havainnollistamaan vuosien 1905-1999 aikana tarjoutuneita tilaisuuksia toteuttaa Oulun yliopistoon, yliopiston kirjastoon ja ylioppilasasuntolaan liittyneitä tulevaisuuden odotushorisontteja. Analysoin tapahtumien taustoja maailmankuvien muuttuessa Oulun yliopiston ja kirjaston hankkeiden eri vuosikymmeninä.

Olen määritellyt kolme kehitysvaihetta kuvaamaan Oulun yliopistotaistelun kehityslinjoja. Utopiavaihe (1905-1952), perustamisvaihe (1953-1959) ja kehittämisvaihe (1960-1999). Pohdin kirjastokokemuksia sekä Oulun yliopiston ja yliopiston kirjaston tulevaisuuden tekijöitä - tietoa vai viisautta? Havaitsen yliopiston kirjaston kehittyneen 40 vuodessa Opettajakoulutuslaitoksen pienestä käsikirjastosta maailmanluokan virtuaalikirjastoksi. Esitän kirjoituksessa futurologisen aspektin *Tietointensiivinen yhteiskunta 2000*. Lopuksi pohdin arvopäämääriä ja niiden merkitystä - ihmishengen tietä.

SISÄLLYS

1. VAIHTELEVAT TULEVAISUUDEN ODOTUSHORISONTIT
  - 1.1. ”Kultainen hetki”
  - 1.2. Pohjois-Suomen yliopistotoimikunta
  - 1.3. Oululainen kulttuuripääoma
2. AKATEEMINEN IDENTITEETTI MUODOSTUU
  - 2.1. Ihmisten mielet ja sydämet
  - 2.2. Sodan kokeneen sukupolven persoonallisuuden ydin
  - 2.3. Aktiivinen puhujatoiminta
  - 2.4. Myytit luovat itseään toteuttavan ennusteen
  - 2.5. Yhteiskunnan murros Oulun yliopiston perustamisen aikoina
3. KIRJASTOKOKEMUKSIA
  - 3.1. Pätevöityminen ja profiloituminen
  - 3.2. Tiedon ymmärtäminen vastaa ympäristön odotuksia.
4. TIETEELLISEN KIRJALLISUUDEN LAHJOITUKSET VUOSINA 1955-1960
  - 4.1. Tieteellisen kirjallisuuden keräyksen toteuttaminen
  - 4.2. Piispantalosta palokunnantalon - apteekista lyseon kellariin - konsulin kodista kemistien kauppaan
  - 4.3. Oululaisten sivistyslaitosten tieteellisen kirjallisuuden lahjoitukset
  - 4.4. Eksplisiittinen ja hiljainen tieto vaikuttavat toimintaverkossa
5. TIETOA VAI VIISAUTTA?
  - 5.1. Kohti tietoyhteiskuntaa vuosina 1959-1999
  - 5.2. Tietointensiivinen yhteiskunta 2000
  - 5.3. Oulun yliopisto ja sen kirjasto tulevaisuuden tekijöinä
6. ORBIS SCIENTIARUM
  - 6.1. Arvot ja perinteet
  - 6.2. Ihmishengen tie

LÄHDELUETTELO

LIITTEET

1. Vaihtelevat tulevaisuuden odotushorisontit

1.1. ”Kultainen hetki”

Kohtalon oikusta kaksi Oulun koulun kasvattia - Tasavallan presidentti J.K. Ståhlberg ja pääministeri Juho Heikki Vennola - toimivat maan korkeimpina päättäjinä vuonna 1920, kun Turun Suomalainen yliopisto aloitti toimintansa. Samalla he olivat todistamassa, että ajatus Oulun yliopistosta tuli siirtymään tuntemattomaan tulevaisuuteen. Aikakauslehti *Valvoja* suoritti kulttuuripoliittisen kiertokyselyn vuonna 1905. Virisi ajatus yksityisen suomenkielisen yliopiston perustamisesta. Vuonna 1917 perustettiin hanketta toteuttamaan Turun Suomalainen Yliopistoseura. Sen järjestämään suurkeräykseen osallistui 20 000 lahjoittajaa vuoteen 1926 mennessä.

Oululaiset professorit Yrjö Wichmann (1868-1932) ja Juho Heikki Vennola (1872-1938) esittivät vuosisatamme alkupuolella ajatuksen Oulun yliopiston perustamisesta. Edellinen vastasi *Valvojan* kyselyyn vuonna 1905, ja Vennola esitti yliopistoajatuksen vuonna 1917 sanoen, että Pohjois-Suomi tarvitsee taloudellisen korkeakoulun. Sanomalehti *Kalevan* otsikko ”Taloudellinen korkeakoulu Ouluun” kiinnitti asiaan huomiota. Seuraavana vuonna kirjana julkaistu esitelmä vauhditti keskustelua erityisesti Pohjois-Pohjalaisessa osakunnassa (Julku, Liisa - Julku, Kyösti 1983:24, 28, 33, 55).

Esitän kolme kehitysvaihetta kuvaamaan Oulun yliopistotaistelun kehityslinjoja. Utopiavaihe (1905-1952), perustamisvaihe (1953-1959) ja kehittämismvaihe (1960-1999). Oulun Korkeakouluseura perustettiin 14.4.1919. Se oli mielestäni ”kultainen hetki”. Turun suomalaisen yliopiston perustamiseksi suoritettu maanlaajuinen varainkeräys ja siihen liittynyt kansalaismielen nousu siirsi todennäköisesti Oulun yliopiston odotushorisontin kaukaisempaan tulevaisuuteen. Oulun Korkeakouluseura piti nimensä mukaista hanketta kuitenkin hellittämättä vireillä vuosikymmenestä toiseen. Ajan virrassa ”kultaisia hetkiä” olivat kesäyliopistotoiminnan alkaminen vuonna 1971 Oulussa, opettajakorkeakoulun perustaminen vuonna 1953, Oulun yliopiston avajaiset viisi vuotta myöhemmin ja syksyllä 1959 Oulun yliopiston kirjaston toiminnan alkaminen.

Heikki Kannisto (1898-1957), Oulun kunnallispuhemies, kansanedustaja ja kaksinkertainen ministeri edisti taitavasti ja tarmokkaasti Oulun yliopiston ja yliopiston kirjaston perustamishanketta. Hän oli Oulun korkeakouluseuran asettaman Oulun yliopistotoimikunnan puheenjohtaja vuo-

sina 1954-1957 tämän kirjoittajan toimiessa toimikunnan sihteerinä ja läheisessä yhteistyössä Kanniston kanssa. Fil. tri Martti Ursin oli eduskunnan jäsen 1979-83, ja hän oli vaikuttamassa täydellisen vapaakappaleoikeuden saamiseen Oulun yliopiston kirjastolle.

1.2. Pohjois-Suomen yliopistotoimikunta

Oulun Korkeakouluseura perusti vuonna 1954 Yliopistotoimikunnan. Sen tehtävänä oli ryhtyä toimenpiteisiin Oulun yliopiston ja yliopiston kirjaston perustamiseksi ja ylioppilasantolan keräyksen järjestämiseksi. Kunnallispuormestari Heikki Kannisto oli, kuten aiemmin on mainittu, toimikunnan puheenjohtaja ja yliopistonlehtori Urho Vapaavuori sen sihteeri. Opettajankoulutuslaitoksen rehtori, tohtori Aatto Kaljunen ja sihteeri olivat virkansa yhteydessä päivittäin yhteistoiminnassa opettajakokelaiden ja ylioppilaskunnan kanssa. Toimikunnassa oli lisäksi muita jäseniä.

Asuin Oulussa vuosina 1954-1959. Kirjoitin *Suomen Kuvalehden* pääkirjoituksen (Vapaavuori 1954) marraskuussa 1954 otsikolla ”Pohjois-Suomen vuoro”. Esitin voimakkaan, vetoavan argumentin: ”Tämä korkeakoulu- ja yliopistohanke on Pohjois-Suomen väestön henkisen elämän yksi elinkysymys. Siksi siellä kaikki kansankerrokset ovat valmiita näyttämään elävän kulttuuritahtonsa. Maamme pohjoisen osan väestö on jo alkanut siirtyä yliopistoasiassaan sanoista tekoihin.” (Liite 1) Pääkirjoitukseni vieressä oli valokuva lehden asiaa vahvistavista otsikoista sekä valokuva ylioppilaiden tervehdyskäynnistä Franzénin patsaalla. Kuvan alla on teksti ”Oulun väliaikaisen opettajakorkeakoulun ylioppilaskunta kunniakäynnillä Franzénin patsaalla hankkeensa merkeissä.” *Suomen Kuvalehti* siis auktorisoi hankkeemme julkaistessaan tekstini ja valokuvat pääkirjoituspaikalla. Askel oikeaan suuntaan julkisuuskampanjassamme.

1.3. Oululainen kulttuuripääoma

Oulussa on ollut vuosisatoja henkistä ja aineellista voimaa sekä luovaa kulttuuritahtoa, joka on edistänyt maakunnan hyvinvointia ja tuonut merkittävän panoksen maamme kehitykseen. Oululaiset ovat löytäneet tiensä Minervan luo monien sukupolvien aikana. Frans Mikael Franzén (1772-1847), oli Turun Akatemian kirjastonhoitaja, Turun Akatemian professori, Ruotsin Akatemian jäsen ja Härnösandin piispa. Monet oululaiset ovat vaikuttaneet merkittävästi aikalaistensa ajatteluun ja toimintaan. Sara Wacklin (1790-1846) perusti Ouluun yksityisen tyttökoulun. Sara hakeutui sinnikkäästi Minervan luo, hän nimittäin suoritti 45-vuotiaana Sorbon-

nessa opettajan tutkinnon. Henkisiä merkkiteoksia ovat luoneet monet arvostetut oululaiset, esimerkiksi säveltäjä Leevi Madetoja (1887-1947) ja kirjailijat Teuvo Pakkalasta (1862-1925) Paavo Rintalaan (1939-1999). (Suomen 1963 osat 5-22.) Vanhojen kunnioitettujen tervaporvareiden tietotaito elämänviisaus on tänään muuttunut Oulun yliopiston vaikutuspiirissä kansainväliseksi huipputieteeksi ja suomalaisen tietoyhteiskunnan kehittämiseksi.

2. Akateeminen identiteetti muodostuu

2.1. Ihmisten mielet ja sydämet

Vuosina 1954-1959 Oulun opettajanvalmistulaitoksen opettajakokelaiden minäkuva ja ammattikuva vahvistuivat akateemiseksi identiteetiksi. Ilman voimakasta ja laajapohjaista kansalaistahtoa sekä maan pohjoisen ja etelän akateemisten piirien antamaa tukea yliopiston ja yliopiston kirjaston perustamisyritys tuskin olisi onnistunut. Edellä mainittuna ”kultaisena hetkenä” vuosina 1919-1925 kansalaismieli ei kenties ollut vielä tukemassa Oulun yliopistoajatusta ja maan sosio-ekonominen tilanne oli epävarma, joten aika ei ollut kypsä Oulun yliopiston perustamiselle, vaikka Vennola itse oli esittänyt yliopistoidean vuonna 1917. Muuttuakseen kantovoimaksi, eläväksi todellisuudeksi, yliopiston idean oli ensin vallattava tuhansien ihmisten mielet ja sydämet pohjoisessa ja etelässä. Sen vuoksi nostatimme vuosina 1954-1959 Pohjois-Suomessa voimakkaan kansanliikkeen, loimme yhteisen vision ja viritimme toteuttamiskelpoisen, kannustavan odotushorisontin. Se nähtiin ja koettiin todeksi myöskin Helsingissä.

Oulun opettajakorkeakoulu ja Oulun Korkeakouluseura toimivat yhteisten edustajiensa kautta yhteistyössä määrätietoisesti ja tuloksellisesti. Sen tuloksena oli Oulun yliopiston ja Oulun yliopiston kirjaston perustaminen sekä ensimmäisen ylioppilasasuntolan Domus Botnican rakentaminen. On tärkeätä todeta, että käytännössä nämä kolme operaatiota kuuluivat yhteiseen perustamisprosessiin, missä dominoteorian mukaisesti eri elementit tukivat toinen toisiaan. Tämä vahvisti akateemista identiteettiämme. Syntyi vahva yhteinen kokemus ja yhdenmukainen tilannekuva. Ylioppilaskunnan järjestämän *Operatio Lohkareen* kiviä ”tarjottiin myytäväiksi eri puolilla Pohjois-Suomea pidetyissä kansalaisjuhlissa” (Salo-Lackman 1998: 273).

Puhuin Kemin Taideyhdistyksen kokouksessa jo niin aikaisin kuin 12.3.1955 esitelmässäni (Vapaavuori 12.3.55) tieteellisen kirjaston välttämättömyydestä tulevalle Oulun yliopistolle. Sanoin näin: ”Henkisen voiman osoituksena (Pohjois-Suomessa) voitaneen pitää myös sitä, että eräät henkilöt ovat luvanneet lahjoittaa arvokkaat tieteelliset kirjastonsa tulevalle yliopistolle”. Laadin lisäksi esitelmärungon (Vapaavuori 15.1.1955, käsikirjoitus), missä selvitettiin Oulun yliopistokysymystä ja kirjaston merkitystä. Tätä esitelmärunkoa saattoivat ylioppilaat käyttää tarpeen mukaan ohjelmatilaisuuksissa ja keskusteluissaan asuinpaikkakunnillaan. Lisäksi monet kunnat, järjestöt ja yksityiset henkilöt saivat esitelmärungon käyttöönsä pyytäessään yliopistotaisteluumme vahvistavaa aineistoa. Korostin esitelmärungossa 15.1.1955 kirjaston merkitystä: ”Oulun (kaupungin)kirjasto saa kaiken maassa painetun kaunokirjallisuuden, teknillisen ja luonnontieteellisen kirjallisuuden. Kirjasto on maan suurimpia.”

Erittäin aktiivinen ja nopeasti laajentunut kansanliike antoi vuosina 1954-1959 välttämättömän käyttövoiman. Kansanliikkeen syntyminen nosti silloin Pohjois-Suomen kuntien, maakuntien ja valtakunnan päättäjät sellaiseen asemaan, että he pystyivät tekemään tarvittavat ratkaisut Oulun yliopiston, yliopiston kirjaston ja Domus Botnican rakentamiseksi.

2.2. Sodan kokeneen sukupolven persoonallisuuden ydin

Vuosina 1953-1959 opettajankoulutuslaitoksen lehtorit ja 900 opettajakokelasta olivat sodan kokenut sukupolvi. Olimme kokeneet pommitukset. Osa meistä oli sotaveteraaneja ja rintamamiehiä. Poikkeusvalmistuskurssi kesti kaksi kesä- ja yhden talvilukukauden. Kurssin vanhin oli 1917 syntynyt neljäkymmentävuotias rintamamies (Kiilu 1/1957). Vuoden 1957 opettajakokelaan, professori Väinö Kolehmainen muistikuvan mukaan työväen ja viljelijäväestön keskuudesta lähteneet kokivat opettajan tehtävässään sosiaalisen arvonnousun. Osa ylioppilaista oli opettajien lapsia. Monet opettajakokelaat olivat reservinupseereita. Opettajakokelaiden joukossa oli myös aktiiviupseereita, joiden virat oli lakkautettu, taistelulentäjä, kapteeni, farmaseutti ja muunkinlaisen kokemustaustan omaavia. Sodan kokeneella sukupolvella oli ”määrätietoinen asenne valmistumiseen eikä ollut opintorahoitusta” (Kolehmainen, Väinö: Haastattelutieto 3.7.1999).

Sodan aikana olimme torjuneet vihollisen. Rauhan aikana Oulun yliopistotaistelussa tahdoimme estää Pohjois-Suomen autioitumisen ja järjestää myöskin syrjäkyläiden pieneläjille mahdollisuuden päästä yliopistomaailmaan kulkemaan tiedon valtatie Minervan luo. Tärkeä visio oli myöskin se, että Oulun yliopisto ja sen kirjasto tulevat osoittamaan tarpeellisu-

teensa ja hakemaan erikoisosaamisellaan paikkansa yliopistomaailmassa. Meillä oli samansuuntainen viitekehys ja maailmankuva. Opettajakokelaista kolme neljästä oli kotoisin Pohjois-Suomesta ja saman verran heistä palasi valmistuttuaan sinne takaisin. ”1920-1930-luvuilla syntynyt sukupolvi... on se, joka monella tavalla on nykyisen Suomen rakentajien ja haltijoiden sukupolvi”, toteaa professori J.P. Roos tutkimuksessaan *Elämäntavasta elämäkertaan* (1988:61).

Tuo viiden vuoden aikainen OKL:n opiskelijaryhmä oli vahvasti motivoitunut ja sen jäsenet pystyivät poikkeuksellisiin saavutuksiin. Kolmesta tuli myöhemmin professoreita ja yhdestä ylijohtaja. Vuoden 1957 opettajakokelas on Tasavallan presidentti Martti Ahtisaari. Opiskelijat tarttuivat tosissaan tehtäviin kampuksella ja sen ulkopuolella, heissä oli vahva henkinen lataus. Sadat opettajakokelaat olivat monipuolisia ideageneraattoreita. Alain Bienaymé toteaa (Bienaymé 1986:146): ”Innovation produces in the innovator a break in the slope of his experiences curve thanks to the acquisition of new abilities and to the modification of the expertise.”

Ylioppilaskunnan hallituksen puheenjohtaja vuonna 1958, yliopistonlehtori Jouko Metsäkallas muistelee (haastattelu 3.7.1999), että rehtori Aatto Kaljunen korosti akateemisuutta, tieteellisyttä ja ylioppilaskunnan traditioiden kehittämistä. Tohtori Kaljusen ja ylioppilaskunnan osuus Oulun yliopiston perustamisvaiheessa on ollut erittäin merkittävä.

2.3. Aktiivinen puhujatoiminta

Yliopistotaistelun vuosina simuloimme opettajakoulutuksen puhedidaktiikan tunneilla ajankohtaisia puhetilanteita ja analysoimme kohderyhmien tuntomerkkejä. Tutkin noin kolmensadan opiskelijan simuloitua puheita ja niiden taustatilanteet. Avautui mielenkiintoinen näkökulma. Iältään vanhempien opiskelijoiden puheissa käsiteltiin elämäntaidollisia, sosiaalisia ja tieteellisuontoisia kysymyksiä. Korostettiin yhteisvastuuta ja uhrivalmiutta (Vapaavuori: Helsingin Sanomat 12.11.1957).

Laaja ikähaitari ja poikkeuksellisen monipuolinen elämäkokemus muodostivat opettajakokelaista dynaamisen voimakeskittymän. Heillä oli esiintymisvarmuutta ja kykyä selostaa yliopistohanketta ja asuntolan keräysasioita uskottavasti toimintaympäristössään. Yliopistotaistelun vuosina 1954-1959 pidettiin monia puheita, joiden tarkoituksena oli vahvistaa yhteishenkeä, selkeyttää tilannekuvaa ja innostaa pohjoissuomalainen väestö toimimaan. Tärkeiksi puhujafoorumeiksi muodostuivat vuosittaiset rehtori Kaljusen puheet, ylioppilaskunnan Franzénin patsaalla esittämät mielenilmaisut (Kiilu 1958:2-3) ja maakunnissa pidetyt monet puheet.

Puhuin Raahessa 30.10.1955 järjestetyssä yleisötilaisuudessa. Pysin aktiivoimaan kansalaisia mukaan hankkeeseemme seuraavin sanoin: ”Henkisen voiman näytteeseen kuuluu sekin, että tähän mennessä on asiasta (asuntolakeräyksestä) pidetty jo puolisensataa esitelmää ja puhetta eri tilaisuuksissa.” (Vapaavuori 30.10.1955)

Ylioppilaskunnan edustajat puhuivat eräissä merkittävässä tilaisuuksissa, jotka vaikuttivat yleisen mielipiteen kehittymiseen suopeaksi yliopistoasialle ja kirjastohankkeelle. Esimerkiksi ylioppilaskunnan puheenjohtaja Olavi Lehmuskoski selosti ylioppilaskunnan lipun symboliikkaa Oulussa vierailleelle Eduskunnan sivistysvaliokunnalle (Kiilu1958:2-3). Ylioppilaskunnan hallituksen puheenjohtaja Jouko Metsäkallas piti kannustavan puheen fukseille lukuvuoden 1958 alussa todeten: ”Harva ylioppilaskunta voi esittää yhtä lyhyttä ja samalla maineikasta menneisyyttä kuin meidän ylioppilaskuntamme. Näyttävien saavutus tähän mennessä on Domus Botnica. Sitä jääräpäisyyttä, jolla ylioppilaat ovat kulttuuriasiaa eteenpäin vieneet, symbolisoi Ylioppilaskunnan kerhohuoneessa oleva täytetty pässi, Jäärä-Pekka.” Toimintavalmiuden lisäämiseksi opettajakokelaat saivat kokoustekniikan koulutusta ja yhteistyössä pohjoissuomalaisen päätoimittajien kanssa järjestettiin monipuolinen ja ajankohtainen lehtikurssi (Kiilu1958:4).

2.4. Myytit luovat itseään toteuttavan ennusteen

Tuohon aikaan oululaiset myytit, ikonit ja symbolit vahvistivat akateemisen yhteisömme rakenteita ja motivoivat siihen kuulumista. On sanottu (Palmgren 1986:21), että fiktiivistä on esittäminen, johon me suhtaudumme ikään kuin se olisi totta, vaikka emme tiedä, onko se totta vai ei. Syntyi itseään toteuttava ennuste. Seuraavassa muutamia esimerkkejä käyttämistämme myyteistä luomassa itseään toteuttavaa ennustetta:

1. Myytit olivat asuntolakeräyksen *Operaatio Lohkareen* ja tieteellisen kirjallisuuden keräyksen käyttökelpoisia aineksia. Domus Botnican rakentamiseksi myytiin Otanmäki Oy:n ja Outokumpu Oy:n lahjoittamia malmi-lohkareita, joihin oli kiinnitetty yliopistohankkeen tunnus (Salo - Lackman 1998:24).

2. Lohkareeseen oli kiinnitetty ylioppilaskunnan tunnus, jonka kolme raitaa kuvasivat Pohjanmaan lakeutta, Kainuun vaara-alueita ja Lapin tunturi-seutua.

3. Luotiin havainnollisia ja ihmisläheisiä mielikuvia. Puhuttiin hankkeilla olleen Domus Botnican kodin lämmöstä ja lahjoitettavien arvokirjojen liittämistä Oulun yliopiston kirjaston kokoelmiin tulevia sukupolvia varten.

4. Kansalaispiireihin vedottaessa viesti pyrittiin muuttamaan myyiksi vetoamalla eri kohderyhmien mielikuviin ja elämäntilanteeseen, jotta nämä voisivat paremmin sisäistää kampanjoimamme asiat. Käytettiin ilmaisia ”Potna-Pekkojen pommi” sekä ”kipinästä tuli syttyä - lohkaresta yliopisto”.

5. Asuntolakeräyksen toiseksi symboliksi kohosi erään emännän lahjoittama musta pässi. Emäntää ja pässiä esiteltiin laajalti julkisuudessa muistutamaan ihmisiä varsin kansanomaisesti siitä, että keräystä voidaan tukea monin tavoin.

6. Domus Botnican sanonta ”nimikkohuone” oli metafora, joka sisälsi voimakkaasti myönteisen arvotuksen tehden hankkeen arvokkaaksi ja houkuttelevaksi.

7. Lohkaremyynnin suojelijaksi valittiin arvovaltainen henkilö, maaherratar Jenny Määttä, joka vahvisti vaikutusta perustaessaan keräykseen osallistuneen naistoimikunnan.

8. Vastaavasti professori K. von Baghin esiintyminen kirjakeräyksen alustajana oululaisten lääkärin kokouksessa korosti hankkeen akateemista arvovaltaa ja merkitystä.

9. Ylioppilaskunnan soihdunkulkue Franzénin patsaalle ja opettajakokelaisten puheet siellä ajankohtaisesta tilanteesta korostivat samalla myös akateemisen tradition syntymistä Oulussa.

10. Oulun yliopiston vihkiäistilaisuuteen lahjoitettiin oma nimikkotupakka.

11. Kirjakeräykseen lahjoitettu ensimmäinen suomenkielinen raamattu vuodelta 1642 oli v.t. rehtori Pentti Kaiteran pöydällä vieraiden nähtävänä Oulun yliopiston avajaisjuhlassa 3.10.1959. Se symbolisoi nähdäkseni kolmea mielikuvaa: ”kirjakeräys on tuottanut arvokkaan tuloksen”, ”tieteen traditio välittyy aikakaudesta toiseen” ja ”Oulun yliopisto liittyy aktiivisena toimijana tieteen traditioon”.

Pyrimme *Operaatio Lohkareessa* ja kirjakeräyksessä tulkitsemaan toimintaympäristöämme käyttämällä mieleenjääviä arkielämän metaforia viemään sanomamme perille (Fiske 1996: 2-126, Laukka-Sinisalo 1999:70-71).

2.5. Yhteiskunnan murros Oulun yliopiston perustamisen aikoina

Noina vuosina sodan kokeneen sukupolvemme maailma ja maailmankuva muuttuivat voimakkaasti. Noihin vuosiin ajoittuu siirtolaisten asuttaminen, sotakorvaukset, pohjoisen autioituminen, Helsingin olympialaiset,

säännöstelyn päätyminen, Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*, yleislakko sekä Suomen liittyminen Yhdistyneisiin Kansakuntiin ja Pohjoismaiden Neuvostoon.

Yhteiskunnallisen epävakauden vastapainoksi vuosina 1954-1959 oli kaksi ensiarvoisen tärkeää tekijää. Ensinnäkin se, että Oulun opettajakorkeakoulu / opettajanvalmistuslaitos oli henkisesti vahva, innovatiivinen ja asioita ripeästi toteuttava yksikkö. Toiseksi se, että Oulun Korkeakouluseura, Oulun yliopistotoimikunta, Tieteellisen kirjallisuuden keräystoimikunta, Oulun opettajakorkeakoulu ja sen ylioppilaskunta, sanomalehti *Kaleva* ja muut intressitahot muodostivat strategisen allianssin (Strähle - Grönroos 1999:188). Sen osapuolet toimivat aktiivisesti omilla tahoillaan yhdessä ja erikseen. Me vaihdoimme keskenämme virallisesti ja epävirallisesti ajatuksia, kokemuksia, suunnitelmia. Me refleктоimme. Me ajattelimme ja toimimme samaan tahtiin hyvässä yhteishengessä. Tänä vuonna 1999 sanomalehti *Kaleva* on täyttänyt 100 vuotta. Lehti kuului 40 vuotta sitten toimitusjohtajansa Aaro Korkeakiven luotsaamana yliopistotaistelumme etujoukkoon. *Kaleva* oli tuolloin pohjoissuomalaisten *norma et regula*, ohjenuora, sanantuoja, tiennäyttäjät matkallamme Minervan luo.

Oulun Yliopistoseura - entinen Oulun Korkeakouluseura - tulee tänä vuonna toimineeksi 80 vuotta. Maaherra Kalle Määttä on aikanaan ollut mukana Oulun Korkeakouluseuran toiminnassa ja yliopistohankkeen toteuttamisessa. Yliopistoseuran nykyinen puheenjohtaja, professori Vilho Lantto toteaaakin, että seuran jäsenrakenne, tavoitteet ja toimintamuodot pyritään joustavasti sopeuttamaan ajankohtaisten tarpeiden mukaisesti (Lantto 1999).

Kuten olemme havainneet, Oulun Yliopistoseura / Oulun Korkeakouluseura ja sanomalehti *Kaleva* ovat olleet yhdessä hankkeen vetureina siitä lähtien, kun *Kaleva* julkaisi vuonna 1917 otsikon ”Taloudellinen korkeakoulu Ouluun”. Se päivä oli historiallinen ”kultainen hetki”. ”Ne 900 urhoollista opettajakokelasta” tuli mukaan ratkaisevaksi muutosvoimaksi sitten, kun oli heidän ”kultainen hetkensä”, kun oli aika toimia ja toteuttaa unelma - pyrkiä Minervan luo. Strateginen allianssi muodostui monesta virallisesta ja epävirallisesta yhteyskanavasta ja tietoverkosta. Tapahtumia havainnollistaa toimenpiteiden aikataulu vuosina 1905-1999 (Liite 2)

3. Kirjastokokemuksia

3.1. Pätevöityminen ja profiloituminen

Vuosisatojen kuluessa vain tiedemiehet ja virkamiehet pystyivät käyttämään heille tarkoitettuja suuria kirjastoja. Yhteiskuntien kehittyessä myös laajat yhteiskuntapiirit saivat mahdollisuuden hyödyntää kirjastojen tietomaailmaa. Tänä Unesco korostaa, että jokaisella on oltava käytettävissä riittävästi tosiasioita, joihin perustaa rationaaliset arviointinsa, voidakseen olla vastuuntuntoinen kansalainen (Unesco 1983:101).

Yliopiston kirjastonhoitaja Rae Murhu mainitsee eräitä yliopistonkirjaston tuntomerkkejä (Murhu 1985:5):

1. spesiaalikirjallisuus
2. yleistieteellinen, monia aloja käsittävä kirjallisuus
3. referenssikirjallisuus.

Vuosina 1954-1959 Oulun Opettajanvalmistuslaitoksen kirjastonhoitajana Rae Murhu ohjasi opettajakokelaiden kirjastoharjoittelua, joka kuului opetusohjelmaan. Opintojen yhteydessä oli mahdollista pätevöityä ”maalaiskuntien kantakirjastojen sivutoimiseksi katsottavien hoitajien toimiin”. Siitä Rae Murhu antoi allekirjoituksellaan varustetun todistuksen, jota opettajakokelas vuodelta 1957, professori Väinö Kolehmainen vieläkin säilyttää perhearteiden joukossa (Kolehmainen 1999).

Miksi kirjasto menestyy? Kirjastonhoitaja Kari Kettula havaitsi (Kettula 1998) käytännön tutkimuksessaan neljä tuntomerkkiä, jotka erottivat menestyvät kirjastot vähemmän menestyvistä. Seuraavassa Kettulan tekstin ajatus hiukan sovellettu. Menestyvä kirjasto pystyy välittämään selvän mielikuvan erikoispiirteistään ja kapasiteetistaan käyttäjäkunnalleen, päättäjille, yhteysverkostolleen, tiedotusvälineille ja yleisölle. Se profiloituu erilaistamalla tarjoutuvien mahdollisuuksien ja muuttuvien olosuhteiden mukaisesti kasvattamalla samalla voimavarojaan. Se on mukana eri toimintaverkoissa siten, että ne vahvistavat kirjaston asemaa ja toimintakykyä eri osapuolten näkökulmasta. Se on mukana myös tulevaisuuteen tähtäävissä uudentyypisissä hankkeissa, joiden rahoitusrakenne pystyy takaamaan jatkuvuuden.

3.2. Tiedon ymmärtäminen vastaa ympäristön odotuksia

Turun Akatemian ansioitunut kirjastonhoitaja ja Akatemian kirjaston historian kirjoittaja Henrik Gabriel Porthan korosti kahta seikkaa: Alma Materin tulisi herättää ylioppilaissa elävää mielenkiintoa kaikkiin sivistys-

ilmiöihin. Yliopiston opetuksen tulisi tieteellisen tiedon jakamisen lisäksi kannustaa ylioppilaat itsenäiseen ajatteluun ja toimintaan (Tommila 1992: 74-75.)

Suomalainen, fysiologian ja lääketieteen Nobel-palkinnon saanut Ragnar Granit (1900-1998) kertoo muistelmateoksessaan *Ung mans väg till Minerva* kokemuksistaan tieteellisen kirjaston ja kirjallisuuden käyttäjänä. 1920-luvun alussa hän tapasi Edvard Westermarckin (1862 - 1939) Lontoossa. Granit oli nuori ylioppilas. Maailmankuulu suomalainen sosiologi Westermarck oli *London School of Economicsin* professori (1907- 1930). Tämän kotona Granit ihmetteli, miksi oppineisuudestaan kuuluisan professorin kotikirjastossa oli vähän kirjoja, vaikka esimerkiksi *Avioliiton historiassa* (The History of Human Marriage, 1891) oli satamäärin nootteja, viitteitä. Westermarckin selitys oli: ”Tarvitsen vain ydinkirjaston. Luen samoja teoksia eri kertoina eri näkökulmista. Se virkistää ajatteluani.” Granit kertoo kokemuksestaan, että on tehtävä ero käsitteiden ”extensiv läsning” ja ”intensiv läsning ” välillä. Edellisen avulla saa yleiskuvan asiasta, jälkimmäinen auttaa ajattelussa eteenpäin. Tiellä Minervan luo nuorten tutkijoiden ei tulisi lukea vain referaattikirjallisuutta. Kannattaa perehtyä myös tutkimusalan klassikoihin ja historiaan saadakseen selville ilmiöiden väliset yhteydet, miten nykyisiin tutkimustuloksiin on päädytty. Näin Ragnar Granit viitoittaa tien Minervan luo. (Granit 1958: 72-75)

4. Tieteellisen kirjallisuuden lahjoitukset vuosina 1955-1960

4.1. Tieteellisen kirjallisuuden keräyksen toteuttaminen

Oulun korkeakouluseura perusti vuonna 1958 Tieteellisen kirjallisuuden toimikunnan keräämään lahjoituksena tieteellistä kirjallisuutta liitettäväksi yliopiston kokoelmiin. Toimikunnan puheenjohtajana oli fil. tri Kaarlo Metsävainio, sihteerinä kirjastonhoitaja Rae Murhu ja jäsenenä prof. K. von Bagh, fil. tri Taimi Metsikkö, arkistonhoitaja Aslak Outakoski, laboratorionjohtaja Esko Pulkki, kirjastonjohtaja Sirkka Sassali ja yliopistonlehtori Urho Vapaavuori.

Oulun yliopiston kirjastohankkeesta ja tieteellisen kirjallisuuden keräysajatuksesta kerrottiin ennakkotietona pohjoissuomalaisille jo vuosina 1955-1957 muun muassa Yliopistotoimikunnan edustajien ja opettajakokelaiden välityksellä sekä *Operaatio Lohkareen* yhteydessä. Tieteellisen kirjallisuuden keräyksen alussa painettiin 3000 kappaletta kyselykavaketta, ja se suunnattiin täsmälähetyksenä keskeisille kohderyhmille.

Näitä olivat (1) tieteelliset seurat, (2) kirjastot ja (3) tutkimuslaitokset, (4) keskusvirastot, (5) ylioppilaskunnat, (6) yhtiöt ja (7) yhdistykset, (8) kunnat ja (9) seurakunnat sekä (10) tiedemiehet ja (11) asiasta kiinnostuneet yksityiset henkilöt. Loimme samalla maanlaajuisen tehokkaan viestintäverkoston. Se oli nähdäkseen tärkeä mielipiteisiin vaikuttanut tekijä strategisen allianssin operaatioissa.

4.2. Piispantalosta palokunnantaloon - apteekista lyseon kellariin - konsulin kodista kemistien kauppaan

Toimikunta sai 1500 vastausta ja lahjoituksena n. 20 000 tieteellistä nidettä. Helsingin keräystoimikunta perustettiin 1960 ja sen kautta toimikunta sai n. 10 000 nidettä. Tiedotusvälineissä selostettiin keräyksen edistymistä ja palautetieto puolestaan lisäsi lahjoitusten määrää. Lisäksi käytettiin tehokasta tupailan tiedotustapaa.

Pohjoissuomalaiset lääkärit, luonnontieteilijät, humanistit ja teologit toimivat aktiivisesti ja vetosivat omiin viiteryhmiinsä paikallisissa yhdistyksissään. Eikä turhaan, palautetta tuli välittömästi käytännön tekoina. Esimerkiksi kun professori K. von Bagh alusti keräysasiasta paikallisessa lääkäriyhdistyksessä, lahjoittivat oululaiset lääkärit keräykseen n. 500 nidettä vanhempaa lääketieteellistä kirjallisuutta. Sanomalehti Kaleva lahjoitti m.m. lehden sidotut vuosikerrat ja Merikosken yhteislyseon kirjastosta lahjoitettiin Ruotsin ensimmäinen raamattu, joka on painettu vuosina 1540-41. Keräyksen yhteydessä tuli myös piispa Erik Sorolaisen postilla vuosilta 1611-1613 ja Mikael Agricolan *Se Uusi Testamentti* (1548), jonka Jyväskylän yliopiston kirjasto lahjoitti kaksoiskappaleistaan. (Murhu 1984:12) Piispa J.A. Mannermaan jäämistöstä saatiin 100 nidettä, joukossa harvinaisia 1500- ja 1600-luvulla painettuja ulkomaisia teologisia kirjoja. Apteekkari U.B. Segerman lahjoitti kirjastonsa yli tuhat nidettä. Oulun kaupungin palokunta luovutti 200 nidettä vanhempaa kaunokirjallisuutta. Oulun eri lyseot antoivat kirjaharvinaisuuksia, esimerkiksi ulkomaista kirjallisuutta 1500-luvulta alkaen ja Carl von Linnén teosten ensipainoksia 1700-luvulta. Konsuli Veli Byström lahjoitti 33-osaisen sarjan *Suomen kansan vanhat runot* (1908-1948). Teossarjaa oli painettu vain 500 kappaletta. Helsinkiläinen Kemistien Kauppa Oy lahjoitti 250 nidettä lähinnä väitöskirjoja.

4.3. Oululaisten sivistyslaitosten tieteellisen kirjallisuuden lahjoitukset

Oululaiset sivistyslaitokset olivat varustautuneet kaukonäköisesti viitoittamaan tietämme Minervan luo. Ne luovuttivat arvokkaan tieteellisen kirjallisuutensa ja aineistonsa liitettäväksi Oulun yliopiston kokoelmiin tutkijoiden ja väitöskirjoja tekevien käyttöön. Oulun korkeakouluseura julkaisi v. 1958 katsauksen "Oulun yliopistokysymys" (Oulun Korkeakouluseura 1958), jossa oli selvitetty Oulussa olevan kirja- ja muita aineistovarantoja seuraavasti:

1. Oulun kaupunginkirjasto (Samuli Pakkala):

Luetteloitua kirjallisuutta oli 155 000, luetteloimatonta 50 000 nidettä. Vapaakappaleoikeus myönnetty v. 1947. Tieteellisessä osastossa fennica-kirjallisuutta. Oulun kaupunginkirjaston tieteelliselle osastolle lahjoitettiin väitöskirjoja ja tiedeseurojen julkaisuja.

2. Pohjois-Pohjanmaan museo (Ahti Paulaharju):

Korotettu I luokan maakuntamuseoksi ja museo laajennettu v. 1957 tieteelliselle pohjalle. Tiedot vaivattomasti tutkijoiden käytettävissä.

3. Oulun Maakunta-arkisto (Aslak Outakoski):

Pohjois-Suomen arkistomateriaalin keskus. Oulun ja Lapin läänien arkistopiiristä asiakirjoja v. 1958 yli neljä hyllykilometriä. Ne tarjosivat väitöskirjojen aineksia.

4. Oulun Luonnonhistoriallinen museo (Kaarlo Metsävainio):

Oulun Luonnonystävien yhdistys perusti 1932 Luonnonhistoriallisen museon. Yhdistys julkaisi tieteellistä sarjaa ja oli tieteellisten seurojen jäsen. Se pyrki kehittämään Oulun Luonnonhistoriallisen museon biologiseksi museoksi liitettäväksi myöhemmin Oulun yliopistoon.

4.4. Eksplisiittinen ja hiljainen tieto vaikuttavat toimintaverkossa

Operaatio Lohkareen ja tieteellisen kirjallisuuden keräyksen yhteydessä osoittautui, että erilaiset viestintäkeinot tukivat toisiaan ja varmistivat toivotun lopputuloksen. Hiljainen tieto (tacit knowledge) levisi suullisesti ja koodattu eksplisiittinen tieto (coded knowledge, focal knowledge) painetun sanan muodossa. Tutkijat määrittelevät hiljaisen tiedon ja eksplisiittisen tiedon seuraavasti:

1. Tieteellistä tietoa muotoillessamme olemme riippuvaisia sellaisesta tiedon ja tieteen traditiosta, jota emme pysty verbaalisesti kuvaamaan. Kuitenkin hiljainen tieto auttaa käsittelemään ja kehittämään fokuoitetua tietoa (Koivunen 1998: 80-81).

2. Ideat kehittyvät epävirallisessa keskinäisviestinnässä (Kärki 1999:203).

3. Hiljainen tieto ilmenee aavistuksissamme, intuitiossamme, tunteissamme, arvoissamme ja uskomuksissamme. Ne ohjaavat käyttäytymistämme ja toimintaamme sekä muodostavat suodattimen, jonka läpi näemme maailman (Durance 1999).

4. 75 % osaamisestamme on hiljaista, intuitiivista tietoa ja vain 25 % järjellä pääteltävää faktaa Nonakan mukaan (Koivunen 1998).

5. Tietoyhteiskuntatiimin selvityksessä todetaan: Tietoteknisissä järjestelmissä tulisi kiinnittää huomiota siihen, että hiljaisen tiedon merkitys tietotyön prosesseissa on ilmeisesti suurempi kuin perinteisissä suorittavissa tehtävissä (Tiedon 1999).

Kuten aikaisemmin on todettu, vuosina 1954-1959 strateginen allianssi muodostui monesta virallisesta ja epävirallisesta yhteyskanavasta ja tietoverkosta. Verkostoissa liikkui samanaikaisesti katkeamattomana virtana suullista hiljaista tietoa ja virallisesti dokumentoitua eksplisiittistä tietoa. Jälkimmäinen talletettiin jälkipolvien tutkittavaksi virallisiin dokumentteihin kuten komiteamietintöihin, pöytäkirjoihin ja kirjeenvaihtoon. Hiljaisen tiedon ja koodatun, virallisesti vahvistetun tiedon käyttäminen tehokkaasti rinnakkain saattoivat aiheuttaa operaatioissamme ristiriitatilanteita tietopotentiaaliin suhtautumisessa ja sen käyttämisessä.

5. Tietoa vai viisautta?

5.1. Kohti tietoyhteiskuntaa vuosina 1959-1999

Samoihin aikoihin kun Oulun yliopiston avajaiset pidettiin vuonna 1959 maamme alkoi voimakkaasti kehittyä tietoyhteiskunnaksi. Tapahtui Alvin Tofflerin luonnehtima suuri käänne savupiipputeollisuuden väistyessä tietoteollisuuden tieltä. Suomalaisen tietoyhteiskunnan toiminta voidaan jakaa viiteen jaksoon:

- 1960-1970 alkutaival;
- 1975 pioneerijakso ja Teknologiakomitean perustaminen vuonna 1979;
- 1983 kiihdytysjakso ja Suomen ensimmäisen teknologiakylän perustaminen Ouluun 1982;
- 1992 normaalistumisjakso sekä
- 1998 globaalistuminen ja uusi aalto (Nevalainen 1999).

Pessimistisen skenaarion mukaan yhteiskunnassamme saattaa olla lähiaikoina kolme erilaista ryhmää: ”euromenestyjät” (30-40 % väestöstä), ”sinnittelevä kansa” (50-60%) ja luuserit”(10-15 %) (Vähätalo 1998). Futurologi Alvin Toffler analysoi mielenkiintoisella tavalla ongelmaa, jota

hän kutsuu nimellä *informaation alkemia* (alchemy of information). Tietämys ei välttämättä tuota viisautta. Yhteiskunnan tietoperusta on mullistunut, näemme maailman eri tavalla kuin ennen. Hän arvelee tiedon pystyvän korvaamaan muita voimavaroja (knowledge -in principle inexhaustible - is the ultimate substitute) (Toffler 1990: 86, 116). Tiedon pragmaattinen puoli korostuu ajatuksessa, että tieto on toimintaa eikä faktavarasto. Näin ollen tietotulvassa menestyy vahva toimija (Karttunen 1999).

5.2. Tietointensiivinen yhteiskunta 2000

Suomalaiset tutkijat ja päätöksentekijät ovat kehittäneet tietointensiivisen yhteiskuntamme visioita. Suomen toimiessa parhaillaan Euroopan Unionin puheenjohtajanaan kulttuuriministeri Suvi Lindén on julkisuudessa todennut, että laatu korostuu tietoyhteiskunnassa. Siksi tulevaisuuden tietoyhteiskunta ei ole teknologian ylivaltaa, vaan myös sisältöjä ja inhimillisyyttä (Johansson 1999, Nykänen 1999). Valtioneuvosto asetti vuonna 1999 Tietoyhteiskunta-asiain neuvottelukunnan liikenneministeri Olli-Pekka Heinosen puheenjohtajana viemään Suomea tietoyhteiskuntaan. Hallitusohjelman mukaan tieto ja osaaminen ovat osa sivistystä ja keskeinen tuotannontekijä (Helsingin Sanomat 1999).

Koneoppiminen auttaa tulevaisuudessa hakemaan tietoa hyvin suurista tietojoukoista. Kieliteknologia pyrkii luomaan käyttäjälle ystävällisen tietoyhteiskunnan, jossa tietokone ymmärtäisi ihmisen tapaa puhua ja kirjoittaa. (Schoultz 1999). Tajuntaa pommitetaan informaatiolla siinä määrin, että tiedon sisäistäminen vaikeutuu ja ajattelun laatu heikkenee. Toivotaan, että puolet väestöstä olisi akateemisesti koulutettuja ja 40 % olisi käynyt ammattikorkeakoulun. Vanhemmilla ikäluokilla on funktionaalista lukutaidottomuutta ja joka kuudennella on ongelmia selvittää tietoyhteiskunnassa (Kaivo-oja 1997, Sarjala 1999). Tämänäyttävät tutkijoiden visiot ovat siis vuosituhatvuoden vaihtuessa ajatustemme työkaluja ja tämänhetkinen maailmankuvamme rakennusaineita.

Oulun yliopiston, sen kirjaston ja laitosten intresseihin kuuluu ajankohdainen tieteestä tiedottaminen ja sopivasti mitoitettu tieteen popularisointi. Tiedämme, että tieteestä tiedottamisen tavoitteet ja menetelmät vaihtelevat tapauskohtaisesti. Siksi kokonaisuuksien hallinta saattaa olla ongelmallinen tehtävä. Goethe varoittaaakin meitä: "So bald man spricht, beginnt man schon zu irren." Nähdäkseni kuitenkin yliopistolaitoksen ja erityisesti yliopiston kirjaston eräs lisäarvoa tuottava menestystekijä on tieteellisen tiedon prosessointi ja kanavointi palvelemaan ympäröivän yhteiskunnan ja päätöksentekijöiden ajankohtaisia tarpeita.

5.3. Oulun yliopisto ja sen kirjasto tulevaisuuden tekijöinä

Tieteen paradokseihin kuuluu, että Oulun yliopisto kurottaa tulevaisuuteen ja menneisyyteen. Teknologia kylä Technopoliksessa toimivat yritykset ovat tehneet Oulusta huipputekniikan keskuksen (Helsingin Sanomat 12.5.99). Myöskin Medipolis tavoittelee teknologiamenestystä. Samaan aikaan syvennyttään naapuritiedekunnassa esihistoriallisiin aseisiin. Oululaiset arkeologit totesivat testissään, että esihistoriallinen nuoli tehoaa tänäänkin (Helsingin Sanomat 12.5.99, 10.7.99).

Rehtori Lauri Lajunen kuvasi nykytilannetta Oulun yliopiston vuoden 1998 syyskauden avauspuheessaan: Opiskelijoita on noin 13 000, opettajia 840, joista professoreita 226. Pohjoisen akateemisista koulutetuista kaksi kolmasosaa valmistuu Oulun yliopistosta. Insinööritieteemme ovat synnyttäneet laajan ja hyvin menestyvän yrittäjien joukon. Suomen Akatemia on valinnut Biocenterin tutkimuksen huippuyksiköiden joukkoon ja opetusministeriö on valinnut kolme opetuksen laatuysikköä (Helsingin Sanomat 31.8.1998).

Tässä yliopiston kirjaston juhlassa voimme todeta, että vuosituhannen vaihtuessa meillä on hallussamme häkellyttävä tietomäärä - uudet taivaat ja uudet maat. Oulun yliopiston huippuosaaminen viedään planeetta Saturnukseen, kun Cassini-luotain kantaa mukanaan laitteita, jotka on valmistettu Oulun yliopistossa, VTT:llä ja Ilmatieteen laitoksella (Helsingin Sanomat 14.8.99).

Ylikirjastonhoitaja Päivi Kytömäki kertoo (Esite 1999, haastattelu 21.6.1999), kirjaston nykytilanteesta. Kirjaston kokoelmassa on noin 1,6 milj. nidettä ja käytössä on 38 000 hyllymetriä. Kotimaisten vapaakappaleiden lisäksi kirjasto saa Euroopan Unionin viralliset julkaisut, koska sillä on Eurotietokeskuksen (EDC) status. Kirjaston virtuaalikirjasto-projekti kuuluu Suomi Tietoyhteiskunnaksi -rahoitusohjelmaan. Lisäksi kirjasto asettaa Oulun yliopiston uudet väitöskirjat verkkoon koko maailman käytettäväksi. On tärkeätä, että Oulun yliopisto ja kirjasto tuottavat yhteiskunnan käyttöön uusinta tietoa ja sovelluksia.

6. Orbis Scientiarum

6.1. Arvot ja perinteet

Me yliopistoväki olemme samaan aikaan kansallisen ja kansainvälisen yliopistoyhteisön jäseniä. Tieteellinen totuus on kansainvälinen. Meillä on kuitenkin oma identiteettimme kansainvälisessä tiedeyhteisössä. Meitä

kannustavat suomalainen maailmankuva, arvomaailma ja kulttuurihistoria. Meillä suomalaisilla on länsimaiset arvot. Ne perustuvat antiikkiin, kristilliseen humanismiin ja pohjoismaiseen demokratiaan. Suomessa on tälläkin hetkellä voimakas elävän puhutun latinan perinne, jota ilmentää esim. latinankieliset uutiset - Nuntii Latini - ja Kalevala Latina. (Pekkanen 1999).

Vuosikymmenien takaiset kertomukset ja tarinat valaisevat sosiaalista todellisuuttamme, toiveita ja tulevaisuuden odotushorisonttejamme Oulun yliopiston ja sen kirjaston perustamiseksi. Ne ulottuvat vuosisatamme alusta aikaan neljä vuosikymmentä sitten, jolloin unelmamme toteutui.

Kolmen miehen triumviraattiin kuuluivat Oulun opettajanvalmistuslaitoksen rehtori, fil.tohtori Aatto Kaljunen, laitoksen kirjastonhoitaja Rae Murhu sekä tämän kirjoittaja. Sain olla 40 vuotta sitten vuosina 1954-1959 yliopistotaistelussa heidän rinnallaan toteuttamassa operaatioita. Muodostimme yliopiston virkamiehinä strategisen ytimen, jolla oli suora pääsy keinoihin ja joka ryhmitteli voimakeskittymiä tilanteiden edellyttämällä tavalla. Läheisiä yhteistyökumppaneitamme olivat lisäksi kunnallisportimestari Heikki Kannisto ja fil.tohtori Kaarlo Metsävainio. On ollut onnekas kohtalo saada työskennellä heidän kanssaan. Olen ainoa jäljelläoleva kertomassa hiljaista tietoa ajattelustamme ja toimistamme. He ovat siirtyneet historian lehdille elämään muistoissamme. Heillä on *corona laurea*, laakeriseppelö otsallaan. ”Elämäntyö on vaskeakin kestävämpi muistomerkki.” Faktat ja fiktiot, myytit ja todellisuus, kertomukset ja muistikuvat ovat kuin soihtuja tai majakoita, jotka valaisevat myös tulevaisuuttamme. Ne vahvistavat suomalaista identiteettiämme ympäristön rajuissa muutoksissa. Ymmärrämme paremmin keitä olemme, mihin olemme menossa, miten voimme vaikuttaa kehitykseen ja mitkä ovat henkiset arvomme.

6.2. Ihmishengen tie

Vuonna 1952 asetettu Myrbergin komitea torjui Oulun yliopiston perustamishankkeen vetoamalla siihen, että kirjaston aikaansaaminen yliopiston yhteyteen olisi ylivoimainen tehtävä, josta opetus tulisi kärsimään. (Korkeakoulukomiteanmietintö 1956) Tänäpäin Oulun yliopiston kirjaston 40-vuotisjuhlassa me voimme omin silmin todeta, että komitean pelko on osoittautunut aiheettomaksi.

Mitä rehtorit ovat eri aikoina korostaneet? Vuonna 1958 Oulun opettajankoulutuslaitoksen rehtori Aatto Kaljunen: Muulla Suomella on ollut kunniavelka maksettavana Pohjois-Suomelle. Ja siksi me, jotka olemme merkinä korkeimman hengenviljelyn alkamisesta näillä seuduilla,

voimme tällä hetkellä sanoa: Me, Pohjois-Suomen ensimmäisen korkea-koulun, Oulun opettajakorkeakoulun kärkijoukot olemme nyt täällä! (Kevätjuhlassa 1958). Vuonna 1998 rehtori Lauri Lajunen: Tiedepoliittisesti yksi viisaimpia tekoja oli Oulun yliopiston perustaminen 40 vuotta sitten. Panostamme sivistysyliopistoon ja poikkitieteellisyyteen. (Oulun yliopiston avajaisissa 1.9.1998).

Tänään havaitsemme, että vuosikymmenestä toiseen meitä on aina yhdistänyt yhteinen johtoajatus. Tavoitteenamme oli Oulun yliopiston kirjaston taisteluvuosina neljäkymmentä vuotta sitten tunnuslause - ”ylittää itsensä ja ymmärtää maailmaa”. Tänään Euroopan Unionin puheenjohtajamaana olemme samaa mieltä kuin koulupoika K.J. Ståhlberg pitäessään vuonna 1883 puheen Oulun suomalaisen yksityislyseon juhlasalissa. Hän sanoi: "Mikä voi saada Suomen vastaisuuden onnelliseksi, valoisaksi? Se on valpas, yhä selvenevä kansallinen ja valtiollinen itsenäisyyden tunto ja sen perusteena yhä korkeammalle kohoava sivistys." (Suomen osa 20: 274)

Oulun yliopiston avajaisissa 3.10.1959 v.t. rehtori Pentti Kaitera toivoi kolmea asiaa:

Yliopistossa tarvitaan henkeä, joka kasvattaa luovaan työhön. Tutkijoille ja opiskelijoille on osoitettava innoittavia tavoitteita, jotka suuntaavat elämäntehtäviin. Yliopisto ei koskaan saa luopua nöyrän etsijän hengestä. (Salo - Lackman 1998: 273-274)

Antiikin aikana maailman ensimmäisessä kirjastossa, Aleksandrian kirjastossa, oli 700.000 papyruskääröä. Tämä kirjasto oli aikanaan *orbis scientiarum*, maanpiirin tietokeskus. Vuosituhannen nyt vaihtuessa on mieltä lämmittävää todeta, että tämä meidän oma Oulun yliopiston kirjastomme on pystynyt kasvamaan opettajankoulutuslaitoksen pienestä käsikirjastosta maailmanluokan virtuaalikirjastoksi. Yliopiston kirjaston ja tiedelaitosten välityksellä pystytään tänään tavoittamaan *orbis scientiarum* - koko maailman tieteiden piiri.

Oulun yliopiston ja sen kirjaston taisteluissa olemme edenneet ”kultaisista hetkistä kultaisiin hetkiin”. Osan niistä olemme itse luoneet, osaan on sattumalla ollut osuutensa. Aina olemme kuitenkin olleet päättäväisesti matkalla Minervan luo maailmankuvamme muuttuessa vuosikymmenestä toiseen. Olemme tänään havainneet, että Oulun yliopiston kirjaston 40 vuoden kehityshistoria sisältää voitokkaan ihmishengen taistelun - tahtoa ja kykyä - yhteisellä matkallamme Minervan luo.

LÄHDELUETTELO

Painamattomat lähteet

Vapaavuori, Urho: Yksityinen arkisto ja muistiinpanot 1954-1959.

Vapaavuori, Urho: Asuntolakeräykseen liittyvä esitelmärunko 15.1.1955, moniste eri sidosryhmien käyttöön.

Vapaavuori, Urho: Esitelmä Pohjois-Suomen yliopistokysymyksestä Kemin Taidyhdistyksen kokouksessa 12. 3. 55, käsikirjoitus.

Vapaavuori, Urho: Esitelmä Raahessa asuntolakeräyksestä 30.10.1955, käsikirjoitus.

Hakuteokset

Foley, John: Tecken, märken och symboler. En Guinness uppslagsbok. Översättning Margareta Eklöf. Forum 1995.

Suomen sana. Kansalliskirjallisuutemme valiolutkemisto. Jäntti, Yrjö A. (toim.), Werner Söderström Osakeyhtiö 1963 - 1967.

Kuka kukin on (Aikalaiskirja). Henkilötietoja nykypolven suomalaisista. Helsinki 1950-1990.

Lehdet

Helsingin Sanomat 1998-1999.

Kaleva 1917-1999.

Kiilu 1957-1958.

Nykypäivä 1999.

Suomen Kuvalehti 1954.

Valvoja 1905.

Talouselämä 1999.

Yritystalous 1999.

Haastatellut henkilöt

Eriksson, Riitta, kirjastonhoitaja. Haastattelu Oulussa 21.6.1999.

Hirvonen, Jorma, professori. Haastattelu Oulussa 21.6.1999.

Kolehmainen, Väinö, professori, opettajakokelas Oulussa 1957. Haastattelu Rauhalla 17. 5. 1999.

Kujala, Irene, kirjastonhoitaja. Haastattelu Oulussa 21.6.1999.

Kytömäki, Päivi, ylikirjastonhoitaja. Haastattelu Oulussa 21.6.1999.

Lantto, Vilho, professori, Oulun yliopistyhdistyksen puheenjohtaja. Haastattelu Oulussa 21.6.1999.

- Metsäkallas, Jouko*, yliopistonlehtori, Oulun opettajankolituslaitoksen opettajakokelas ja ylioppilaskunnan puheenjohtaja 1957. Haastattelu Raumalla 17.5.1999.
- Pekkanen, Tuomo*, professori emeritus, Jyväskylän yliopisto, Kalevala Latinan kääntäjä. Nuntii Latini radiouutisten toimittaja. Haastattelu Helsingissä 16.6.1999.
- Pitkäranta, Reijo*, dosentti, Helsingin yliopisto. Nuntii Latini- uutisten toinen toimittaja. Euroopan Unionin viikkouutisten latinankielinen toimittaja. Viikkokatsaus lähetetty Internetissä 1999 Suomen EU-puheenjohtajakaudella. Haastattelu Helsingissä 19.8.1999
- Suhonen, Esko*, professori. Haastattelu Oulussa 21.6.1999.

Kirjallisuus

- Bienaymé, Alain*: The dynamics of innovation. Aikakauskirjassa: International Journal of Technology Management 1/1986:1.
- Drucker, Peter F.*: Muuttumisen aika. Tammi 1969. Suomennos teoksesta: The Age of Discontinuity.
- Durrance, Bonnie*: Muutamia sanallisia ajatuksia hiljaisesta tiedosta. Yritystalous 3/1999.
- Fiske, John*: Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen. Vastapaino Tampere 1996.
- Granit, Ragnar*: Ung mans väg till Minerva. Holger Schildts förlag. 1941. 2. uppl. 1958.
- Johansson, Kirsi*: Olisinko parempi kulttuuriministeri, jos olisin oopperalaulaja tai maalari? Nykypäivä 20.4.1999
- Julku, Liisa - Julku, Kyösti*: Oulun yliopiston perustamisen historia. Studia Historica Septentrionalia 6. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 1983.
- Kaivo-oja, Jari - Kuusi, Ossi - Koski, Jussi T.*: Sivistyksen tulevaisuusbarometri 1997. Tietoyhteiskunta ja elinikäinen oppiminen tulevaisuuden haasteena. Opetusministeriö 1997.
- Karttunen, Anu*: Dieetille ennen ähkyä. Talouselämä 14/1999.
- Kertomus* Oulun Korkeakouluseuran toiminnasta v. 1956. Laatinut K. Metsävainio, seuran sihteeri. Oulu 1957.
- Kettula, Kari*: Euromenestyjät, sinnittelijät ja luuserit Kirjakauppalehti. 2/1998.
- Kiilu* 1957. Oulun yliopiston opettajankolituslaitoksen Ylioppilaskunnan julkaisu
- Jouko Metsäkallaksen (Jumppanen) puhe ylioppilaskunnan isäntänä.
- Kirjaston opas*. Pääkirjasto. Oulun yliopisto 1998.
- Kirjaston opas*. Oulun yliopisto. 1998.
- Koivunen, Hannele*: Hiljainen tieto. Otava. 1998 2. p.
- Korkeakoulukomiteanmietintö*. Komiteanmietintö 1956:7.Helsinki 1956.

- Kärki, Riitta*: Tieteellisen viestinnän tutkimus. Teoksessa: Ilkka Mäkinen (toim.): Tiedon tie. Johdatus -Sinisalo, informaatiotutkimukseen. BTJ Kirjastopalvelu Oy. 1999.
- Laukka Hilka*: Koskenlaskijana työelämässä, eli mitä tietoyhteiskunta on ja kuinka tieto syntyy. Otava 1999.
- Murhu, Rae*: Oulun yliopiston kirjasto 1959-1984. Oulun yliopiston kirjaston julkaisuja 12. Oulu 1985.
- Nevalainen, Risto*: Suomi tietoyhteiskunnaksi - eespäin tiedon poluilla ja valtateillä. Tietoyhteiskunnan lyhyt historia. Sitra 1999.
- Nykänen, Elna*: Sisältö on tulevaisuuden keskeisin kilpailutekijä. Kauppalehti 10.6.1999.
- Oulun Korkeakouluseura*: Oulun yliopistokysymys. Erillistutkimuksia ja selostuksia. 1958.
- Oulun yliopiston vuosikertomus 1959-1998*. Oulu 1960-1999.
- Oulun yliopiston kirjasto*. Toimintakertomus vuodelta 1997. Oulu 1998.
- Palmgren, Marja-Leena*: Johdatus kirjallisuustieteeseen. WSOY 1986.
- Paukku, Timo*: Kukaan ei pysy kelkassa. Helsingin Sanomat 4.7.1999.
- Roos, J.P.*: Elämäntavasta elämäkertaan. Tutkijaliitto 1988.
- Salo, Matti - Lackman, Matti*: Oulun yliopiston historia 1958-1993. Oulun yliopisto. Oulu 1998.
- Sarjala, Jukka*: Koulu tarvitsee huolenpitoa. Helsingin Sanomat 9.6.1999.
- Schoultz, Riitta*: Kone ymmärtää ihmistä. Helsingin yliopiston tietokoneingvistiikan professori Kimmo Koskenniemen haastattelu. Helsingin sanomat 11.6.1999
- Stenius, Henrik*: Järjestö-Suomen kehityspiirteitä. Maailmankuva teollistumisen murroksessa.- Teoksessa: Kuusi, Matti - Alapuro, Risto - Klinge, Matti: Maailmankuvan muutos tutkimuksen kohteena. Otava 1977.
- Strähle, Pirjo - Grönroos, Mauri*: Knowledge management - tietopääoma yrityksen kilpailutekijänä. WSOY 1999.
- Tiedon valtateiltä luovuuden lähteille*. Inhimillinen näkökulma tietoyhteiskunnan työpoliittikkaan. Tietoyhteiskuntatiimi. Työministeriö. Helsinki 1999.
- Toffler, Alvin*: Powershift. Knowledge, wealth, and violence at the edge of 21st century. Bantam Books. 1990.
- Tommila, Päiviö*: Tunne yliopistosi. Puheita ja kirjoituksia.. Yliopistopaino 1992.
- Unesco*: Monta ääntä yksi maailma. YK:n kasvatus- tiede- ja kulttuurijärjestön, Unescon, asettaman viestintäongelmia tutkineen kansainvälisen komission loppuraportti. Lyh. laitos.. WSOY 1983.
- Vapaavuori, Urho*: Mistä aiheista ylioppilaat pitävät puheita? Helsingin Sanomat 12.11.1957.
- Vapaavuori, Urho*: Pohjois-Suomen vuoro. Suomen Kuvalehti, pääkirjoitus 47/1954.
- Vennola, J.H.*: Yhteiskunta ja tieteellinen kasvatuksemme. Helsinki 1918.
- Vähätalo, Kari*, Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Gaudeamus 1998.

LIITE 1

Suomen Kuvalehden sivu

KOLMASKYMME-
KAHDEKSAS VUOSIKERTA
PÄÄTOIMITTAJA
ENSIO RISLAKKI

SUOMEN KUVALEHTI

HELSINGISSÄ
MARRASKUUN 20 p:nä
OSOITE: HELSINKI
BULEVARDI 7

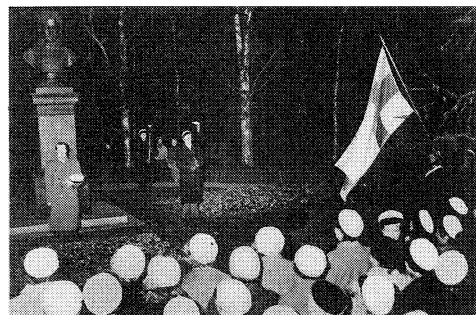
N:o 47 1954

Pohjois-Suomen
vuoro

Tähän maahan päätettiin perustaa uusi suomalaisen yliopisto neljäneljättä vuotta sitten. Tämä Auran rantojen sivistysahjo on suuresti rikastuttanut ja hedelmöittänyt koko läntisen ja lounaisen Suomen henkistä elämää. Nyt on tullut vastaavasti maamme pohjoisen osan vuoro.

Pohjois-Suomessa podetaan yhä kasvavassa määrässä kulttuurinälkää, sitä voimakkaampaa, mitä ripeämmin sosiaalinen ja taloudellinen kehitys edistyy. Viimeisten vuosikymmenien ja vuosien kuluessa on Pohjois-Suomen taloudellinen ja sivistyksellinen kehitys ollutkin uskomattoman nopeata. Maamme pohjoinen osa haluaa monestakin syystä oman yliopistonsa ja henkisen elämän keskuksen. Mikä vielä neljäneljättä vuotta sitten oli utuista toiveajattelua, on tällä hetkellä yhä voimistuvana yhteisenä toivomuksena. Ajat ovat muuttuneet. Maamme pohjoisosassa on yksin oppikoulujakin viisi kertaa enemmän kuin tuolloin ja ylioppilaita valmistuu nykyisin seitsenkertainen määrä. Lisäperusteluina huomautetaan, että jos Pohjois-Suomi saisi oman yliopistonsa, opiskelijapaine etelän yliopistojen kohdalta vastaavasti helpottuisi.

Tämä korkeakoulu- ja yliopistohanke on Pohjois-Suomen väestön henkisen elämän yksi elin-kysymys. Siksi siellä kaikki kansankerrokset ovat valmiit näyttämään elävän kulttuuritahtonsa. Maamme pohjoisen osan väestö on jo alkanut siirtyä yliopistoasiassaan sanoista tekoihin. Oulun kaupunki on valmis luovuttamaan tarvittavat maa-alueet yliopistolle ja opettajakorkeakoululle. Yliopiston kymmenelle professorille on lisäksi sitouduttu hankkimaan tai rakentamaan virka-asunnot, ja paikallinen ylioppilaskunta on jo ryhtynyt käytännöllisiin toimenpiteisiin järjestääkseen suuru-suuntaisen kansalaiskeräyksen ylioppilasuntolan merkeissä. Kaupunginiset ovat tehneet merkittäviä ratkaisuja asian hyväksi, ja pohjalaiset ylioppilaat ovat lähteneet liikkeelle omalla tahollaan. Epäuskoistenkin on pakko nähdä, että maan pohjoisessa osassa on elävää ja esteet raivaavaa kulttuuritahtoa.

Oulun väliaikaisen opettajakorkeakoulun ylioppilaskunta kunniakäynnillä Franzénin patsaalla hankkeensa merkeissä.

Oulun Opettajakorkeakoulun Ylioppilaskunnan ylioppilaiden käydessä äskettäin in corpore Franzénin patsaalla puettiin sanoiksi ajatukset, jotka koko Pohjois-Suomi yksimielisesti tunnustanee omikseen: »Ei täällä vain soita, korpia ja tuntureita ole — tai jos onkin, niin nykypäivinä, maa- ja metsätalouden kehittyessä, ihminen muuttaa luonnon yhä enemmän palvelemaan itseään. Sensijaan, jos korkeamman tiedon valtiapiirissä täällä pohjoisessa olosuhteet pysyvät ennallaan, niin hengen suoalue jää kuivaamatta. Mutta kun tänne Pohjois-Suomeen saadaan oma yliopisto, oma korkeakoulu, niin sen vaikutus laajaaan maakuntaan tulee hedelmällisemmäksi kuin etelän yliopistojen. Nykypäivinä on puhuttu Pohjois-Suomen teollistamisesta ja tämän alueen talousarvojen ottamisesta yhteiskunnan palvelukseen. Näiden rinnalle tasa-arvoisena täytyy yhtä ajankohtaisena liittyä myös Pohjois-Suomen yliopiston perustaminen. Sillä Franzénia lainataksemme voimme sanoa:

*Kehityksen kello, vaikk' sen osoitinta
taapäin työnnetään — ei taapäin käy!»*

LIITE 2

TAPAHTUMIEN TAULUKKO 1905-1999

Oulun yliopiston kirjaston perustamisen vuosikymmenet

1905	Wichmannin kirje aikakauslehti Valvojalle
1917	Vennola esittää korkeakouluajatuksen ”alustavassa esitelmässään” Helsingin Seurahuoneella 16.12.1917
1917	Sanomalehti Kaleva selostaa 21.12.1917 yliopistokokousta: ”Taloudellinen korkeakoulu Ouluun”
1918	Vennolan esitelmä kirjana, Pohjois-Pohjalainen osakunta keskustelee
1919	Oulun Korkeakouluseura perustetaan
1921	Turun suomalaisen yliopiston perustamishanke viivästyttää Oulun yliopis- tohanketta: ”suurempi asia ajoi nyt Oulun korkeakouluhankkeen ohi”
1920-luku	Ehdotus: joko erillinen Oulun yliopiston kirjasto tai kaupunginkirjaston osaksi
1925	Oulun luonnonystävään yhdistys aloittaa toimintansa. Oma julkaisusarja Kerää luonnontieteellistä kirjallisuutta.
1930-luku	Oulun Kaupunginkirjasto perustaa tieteellisen kirjallisuuden osaston
1950-luku	Oulun kaupunginkirjastossa 150.000 luetteloitua nidettä ja 50.000 luetteloimatonta
1951	Oulun kesäyliopisto aloitti toimintansa
1953	Oulun opettajakorkeakoulu aloittaa toimintansa
1953-1956	Oulun opettajanvalmistuslaitoksella on oma käsikirjasto ja opettajakoke- laiden kirjastoharjoittelu toteutuu
1954	Oulun Korkeakouluseura perustaa Pohjois-Suomen Yliopistotoimikunnan
1954	Suomen Kuvalehdessä pääkirjoitus ”Pohjois-Suomen vuoro”.
1954-1957	Operaatio Lohkareen asuntolakeräyksessä ylioppilaat ja toimikunnat, ohjelmatilaisuuksia maakunnassa.
1954-1959	Sanomalehti Kaleva ja muut mediat kertovat hankkeiden edistymisestä
1957	Asetetaan tavoitteeksi kehittää Opettajankoulutuslaitoksen kirjastosta Oulun yliopiston kirjasto
1958	tammikuussa ylioppilasasuntola Domus Botnica aloittaa toimintansa
1958	Oulun Korkeakouluseuran julkaisu ”Oulun yliopistokysymys”
1958-1960	Oulun Korkeakouluseura perustaa Oulun tieteellisen kirjallisuuden toimikunnan
1958-1960	Tieteellisen kirjallisuuden keräys Oulussa ja Helsingissä
1958-1959	Oulussa vierailevat Myrbergin, Salmelan ja Kaiteran komiteat, Suomen Tiedeseura, Tieteellisten kirjastojen lautakunta, Helsingin yliopiston ylikir- jastonhoitaja ja Eduskunnan sivistysvaliokunta
1958	Oulun yliopiston avajaiset
1959	Oulun yliopiston kirjasto aloittaa toimintansa
1999	Oulun yliopiston kirjaston 40-vuotisjuhla

Petri Mähönen

Valtion teknillinen tutkimuskeskus, VTT Elektroniikka

YLIOPISTOLLINEN KIRJASTO OSANA TULEVAISUUDEN TIETOYHTEISKUNTAA

Keskustelua tietoyhteiskunnasta ja sen merkityksestä on käyty Suomessa jo vuosia. Sitä ei tarvita enää lisää, mutta sen laatua voisi korottaa huomattavasti. Nykyisistä linjauksista, selvitystöistä ja juhlapuheista on välillä havaittavissa selkeää käsitteiden sekoittumista ja suoranaista teknologian palvontaa. Eräs yllättävä seikka keskustelussa on ollut se, että tietoyhteiskunnasta keskustellessa kirjastolaitoksen merkitys on unohdettu lähes kokonaan. Internetin käytön räjähdysmäinen kasvu ja samanaikainen langattoman tietoliikenteen lisääntyminen ovat johtaneet ylikuumentuneeseen keskusteluun pelkästään informaatiotekniikan roolista tietoyhteiskunnassa. Tasapainoinen keskustelu todellisen tietoyhteiskunnan arvoista ja merkityksestä on äärimmäisen tärkeää.

Yliopistolaitos on kirjaston lapsi...

Kirjasto on erottamaton osa todellista sivistysyliopistoa. Kaikkialla yliopiston oma henkilökunta ja päättäjät eivät ole huomanneet tätä tosi seikkaa. Suomessa – ja osin Oulussakin – on havaittavissa, että yliopisto ei osaa arvostaa omaa kirjastoaan. Eräässä mielessä voidaan todeta, että yliopisto on kirjastolaitoksen lapsi. Aleksandrian kirjasto oli ensisijaisesti kirjasto, mutta sen kirjastonhoitajista alkoi kasvaa oppineita tutkijoita. Yksi esimerkki on Eratosthenes, joka mittasi ensimmäisenä maapallon koon sekä kehitti menetelmän kokonaislukujen löytämiseksi. Ensisijaisesti hän oli kuitenkin Aleksandrian kirjastonhoitaja. Samoin myös muualla kirjastot ovat olleet oppineisuuden kehtoja, ja ilman kirjastoja ei yliopistolaitosta olisi voitu synnyttää nykymuodossaan.

Nykyisen tulostuovastuullisuuden aikana väitetään, että yliopiston merkitys on mitattavissa julkaisuilla ja opintoviikoilla. Mikäli tällainen liiketaloudellinen panos-tuotos-ajattelu viedään äärimmilleen, se johtaa sivistysyliopiston tuhoon ja ohessa myös yliopistollinen kirjasto häviää. Jo nyt tulostuovastuullisuusajattelu unohtaa lyhytaikaisessa voitontavoittelussaan yliopistokirjaston tehokkaan kehittämisen. Kirjastohan ei tuota opintoviik-

koja eikä sillä ole opiskelijakiintiöitä. Väitteet siitä, että kirjaston tarpeet otettaisiin välillisesti huomioon ovat kyseenalaisia – organisaatio-dynamiikka ei yksinkertaisesti tue sellaista ajattelua. Parhaimmillaankin esimerkiksi opintomäärien kautta muodostuva ohjaus johtaisi siihen, että kurssikirjaosastoa tuettaisiin, mutta esimerkiksi vanhoja käsikirjoituksia ei kannattaisi hankkia kokoelmiin.

Yliopisto ja yhteiskunta kokonaisuutena tulee olemaan huomattavasti köyhempi mikäli tulosajattelun ja informaatiotekniikan huomassa tuhamme vuosikymmenien ja vuosisatojen saatossa tehdyn työn kirjastolaitoksen kehittämiseksi. Tulevaisuuden tietoyhteiskunnassa kirjaston tulisi olla erottamaton osa sivistisyhteiskuntaa.

Täysin digitalisoitu kirjasto ei toimi

Sähköinen kirjasto on yksi viimeisimmistä ylikuumenneista aiheista, joihin jopa kirjaston on helppo saada rahaa erilaisista lähteistä. Euroopan unionin toimiessa luonnollisestikin eräänä innokkaimmista rahoittajista. On varsin modernia ja suositeltavaa puhua digitaalisen kirjaston demokratiaa lisäävästä vaikutuksesta tai siitä kuinka se ”tiedon valtatie kautta” toimittaa kaiken sivistyksen jopa proverbiaaliseen mummonmökkiin saakka. Kaikki tämä on tietenkin vähintäänkin tulevaisuuden haavekuvia, pahimmillaan suoranaista tarkoitushakuista markkinointia. Huvittavalla tavalla tämä muistuttaa osittain niitä jo unohdettuja puheita, joita 1960-luvulla käytettiin mikrofilmauksesta. Lähes neljä vuosikymmentä sitten tosin kerrottiin, että yliopistollinen kirjasto voidaan tallettaa mikrofilmauksella kenkälaatikkoon. Lainatakseni erästä amerikkalaista lehtiartikkelia vuodelta 1964: ”Tavalliselle kansalaiselle avautuu mahdollisuus lähes rajattomaan kirjastoon, joka on varastolaatikkoa pienempi. Mikäli hän haluaa tietosanakirjan jokaiseen huoneeseen, hänellä on varaa siihen.” Nyt kenkälaatikko on muuttunut digitaalisiksi levyiksi ja Internetiksi. Pian varmaan saamme kuulla kuinka kolmannen sukupolven matkaviestimet tuovat meille yliopiston kirjaston tiedot keskelle Lapin erämaita pienellä vaivalla ja lähes maksutta. Teknologiset muutokset sisältävät hyvin harvoin, jos koskaan, *pelkästään* positiivisia muutostekijöitä. Tyypillisesti uusi teknologia aiheuttaa muutoksia, jotka ovat sekä positiivisia että negatiivisia. Uuden teknologian airueet, informaatiotekniikan insinöörit viimeisimpinä, tuntuvat unohtavan tämän totuuden. Muutoksia ei tule vastustaa pelkillä traditiolla, mutta niitä tulisi pyrkiä analysoimaan objektiivisesti.

Nykyisen kirjaston korvaavan digitaalisen järjestelmän tiellä on monia esteitä. Osa niistä on teknisiä, mutta osa liittyy kirjastolaitoksen ja yhteiskunnan yleisiin rakenteisiin. Ensimmäiseksi merkittäväksi kysymykseksi nousee varastoinnin ongelma. Nykyisessä keskustelussa ja esimerkiksi EU:n rahoittamissa lukemattomissa ”hömpätutkimusprojekteissa” tutkitaan erityisesti talletuksessa käytettäviä sivunkuvauskieliä sekä digitaalkirjastoja. Tämä on toki tärkeää. Kuten kaikki tietävät edes pari vuotta vanhojen tekstinkäsittelyohjelmien tiedostoja on joskus vaikea saada luetua. Tästä johtuen on jopa erehdytty luulemaan, että tiedostojen *tallennusformaatti* olisi *ainoa* perusongelma. Standardoimalla yleinen sivunkuvauskieli ongelma tietenkin ratkeaa – ainakin joksikin aikaa. Suurin ongelma on kuitenkin tietoteknisessä tallennuksessa. Tämän artikkelin kirjoittajallakin on muistoina vanhoja reikäkortteja ja magneettinauhoja, joiden lukemiseen ei löytyne koko maasta enää soveliaita tietokoneita. Tässäkin tapauksessa puhumme ainoastaan parin vuosikymmenen aikajännteestä. Kyseessä ei siis ole pelkästään tiedostoformaattien muuttuminen vaan koko tallennuksen tekniseen infrastruktuuriin liittyvä problematiikka.

Sen lisäksi, että emme voi taata kuinka pitkään mitäkään tallennustekniikka tullaan käyttämään tietotekniikassa, emme myöskään tunne varmuudella kovinkaan luotettavia digitaalisia tallennemenetelmiä. Kirjoista tiedämme, että hyvin säilytettyinä ne säilyvät satoja, jopa tuhansia vuosia lukukelpoisina. Tähän verrattuna cd-romille luvataan huimaa viiden vuoden tallennusikää. Digitaalimantran toistajat kertovat, ettei tämä ole ongelma. Koska tieto on digitaalisessa muodossa se voidaan helposti kopioida laitteistosta toiseen ja varmuuskopioita voidaan tehdä helposti esimerkiksi cd-rommilta toiselle käden käänteessä. Tämä toki pitää paikkansa, mutta kirjoja ei tarvitse painaa joka viides vuosi uudelleen. Mikä tärkeintä, tällainen kopioiden ylläpito maksaa ja on siten pois muusta toiminnasta.

Tekijänoikeussäädökset ovat uhka tulevaisuuden kirjastolle ja informaatiotyhteiskunnalle. Nykyinen tietoyhteiskunnan käsittäminen lähinnä sähköiseksi liiketoiminnaksi on jo vaikeuttamassa tiedonvälitystä, tutkimusta ja opetusta. Informaatiosta on tullut kauppatavaraa, jota suojellaan voimakkailla tekijänoikeuksilla. Koska informaatio, erityisesti digitaalisessa muodossa, on kauppatavaraa sen reaalihinta tulee nousemaan. Tietoyhteiskunnassa tieto on raaka-ainetta, työvoimaa ja pääomaa vastaava perustarvike. On kyseenalaista, onko kirjastoilla, tutkijoilla ja yliopistoilla – tavallisista kansalaisista ja opiskelijoista puhumattakaan – kohta varaa ostaa tarvitsemaansa informaatiota. Tästä on jo havaittavissa pelottavia esimerk-

kejä jopa valtionhallinnossa. Esimerkiksi monet tilastot ovat jo nyt digitaalisessa muodossa maksullisia, jopa valtion omien tutkimuslaitosten edustajille. Markkinatalouden mukaisesti sääntönä on, että jos nuorella tutkijalla ei ole tutkimusrahoitusta tiedon ostamiseen, hän olkoon ilman sitä. Tiukentuvan tekijänoikeuden suojelun ja tiedon kaupallistumisen ohella tulisi-kin pohtia, voitaisiinko ainakin vapaakappaleoikeutta laajentaa entistä laajemmin myös digitaaliseen materiaaliin ja sähköisen tiedonvälityksen tuotamaan aineistoon.

Tekijänoikeudet tulevat joka tapauksessa takaamaan sen, ettei täydelliseen maailmanlaajuiseen digitaaliseen kirjastoon tulla pääsemään lähivuosikymmenien aikana. Teknokraatit näkevät asian liiaksi pelkän teknologia-mahdollisuuden ruusuisen lasin lävitse. Kustantajat ja kirjailijat haluavat hyötyä toiminnastaan. Meidän olisi päästävä lähes marxilaiseen talousmalliin, jotta tekijänoikeuksista luovuttaisiin. Monikaan yhteiskunta- tai taloustieteilijä ei olisi valmis lyömään vetoa tällaisen murroksen puolesta. Kirjastolaitoksen ja yliopistojen kautta taattava tiedon vapaa saaminen on äärimmäisen tärkeää, jotta tietoyhteiskunta ei kaupallistaisi kaikkea tietoa. Menestyjiin ja häviäjiin polarisoituminen ei välttämättä tapahdu tietoisten valtiollisten päätösten kautta, vaan se voi tapahtua tiedon kaupallistumisen kautta nopeammin kuin ymmärrämmekään.

Valtava tiedonvarastohalli

Internetiin ja tietoyhteiskuntaan liittyvä yleinen väärinkäsitys on luulo, että informaatio olisi aina positiivista ja synnyttäisi tietoyhteiskunnan automaattisesti. Tiedon, etenkin tieteellisen tiedon, tulee olla esimerkiksi jäsenneiltyä, tarkistettua ja luokiteltua. Nykyistä Internetin välittämää webbiä voisi kuvata normaalin kirjastojärjestelmän termein seuraavasti: web on kuin valtava varastohalli, joka on täytetty sekaisin kirjoilla, iltapäivälehdillä, monisteilla, mainoslehtisillä ja suoranaisella roskalla. Kenelläkään ei ole vastuuta luokittelusta, tiedon oikeellisuudesta tarkastamisesta, ylläpidosta eikä säilyttämisestä. Moniko haluaisi vierailta vastaavanlaisessa kirjastolaitoksessa? Pelkkä tietotekniikka ja tietoliikenneyhteyksien luominen – multimedian väriloistosta puhumattakaan – ei itsessään luo tietoyhteiskunnan onnelaa. On surullista nähdä, että suomalaista kirjastolaitosta, joka on ollut yksi todellisia tietoyhteiskunnan tukipilareita ennen kuin termi edes keksittiin, on supistettu määrärahojen puutteen vuoksi. Tieto-

verkot eivät vielä pysty korvaamaan korkeatasoista kirjastolaitosta. Itse asiassa on aiheellista kysyä, pystyvätkö ne koskaan täysin korvaamaan ainakaan yliopistollisia kirjastoja.

Tietoverkkoihin ja digitalisoituun kirjastoon liittyy myös psykologisia ongelmia. Mikäli kokoelmat ovat valtavia, jäsentämättömiä tietovarastoja ajaudutaan hyvin lähelle infoähkyä. Lähes kaikkiin tietokyselyihin tulee vastaukseksi niin suuri määrä relevanttia ja epärelevanttia tietoa, ettei kukaan pysty sitä järkevästi käsittelemään. Tämä on eräs *teknisen* tietoyhteiskuntakeskustelumme heikkouksista. Suomessa keskustelu on ollut liiaksi tekniikkaan painottunutta. Psykologiset ja käyttäytymistieteelliset ongelmat ovat kuitenkin oleellisia tekijöitä, joita tulisi tutkia suurella painoarvolla. Informaation levittäminen ei muutoinkaan lisää *tietämistä* ja asioiden ymmärtämistä. Sekalainen kokoelma informaatiota ei ole hyötytietoa. Juuri tällainen triviaalitiedon kerääminen ja toisteleminen tutkimustuloksina – tai oppimistuloksina – on sivistysvaltion ja -yliopistojen suurin uhka tulevaisuudessa.

Lisäksi tietotekniikan riemusanomaa julistettaessa on unohdettu että kirjasto- ja informaatiotiede itsessään ovat menetelmiä, joiden avulla tietoverkot voidaan valjastaa todellisen tietoyhteiskunnan käyttöön. Tähän liittyen voisi kyseenalaistaa kirjastolaitoksen ja esimerkiksi informaatiotutkimuksen laitoksen henkilökuntasupistusten järkevyyden. Kaiken kaikkiaan olisi opittava, että informaation määrä ei ole mittari. Sen laatu ja käytettävyys ovat oikeita kehityksen mittareita.

Informaatiota on käytettävä, jotta se olisi hyödyllistä. Automaattinen tietojenkäsittely tai webin älykkäät agentit eivät voi tehdä ajattelutyötä puolestamme. Kirjasto on toivottavasti myös tulevaisuudessa paikka, jossa osa älyllisestä ajattelutyöstä voidaan tehdä *kirjastorakennuksessa*. Samoin tiedon löydettävyydessä kirjasto on ylivertainen instituutio verrattuna parhaisiinkaan hakurobotteihin tai tiedonvaltatiien rakennelmiin. Paraskaan ohjelmisto ei korvaa nykyään asiansa osaavaa kirjastonhoitajaa, joka voi osoittaa tutkijan tiedonlähteille nopeasti ja kustannustehokkaasti.

Kirjasto on myös enemmän kuin pelkkä kirjojen varastointipaikka. Tulostavasti ajattelun nimessä siitä tosin haluttaisiin tehdä sellainen – ainakin eräissä piireissä. Kirjasto tarjoaa parhaimmillaan kokoelmiensa ja asiantuntevan henkilöstönsä lisäksi *rauhallisen* ja hyvin organisoidun ympäristön tutkimustyöhön liittyvälle lukemiselle. Kun yliopistosta on nykyään muodostunut markkinapaikka, jossa alati lisääntyvien opiskelijamäärien lisäksi mitä erilaisimmat tapahtumat rock-musiikin säestyksellä

hävittävät tutkimuksen ja oppimisen ilmapiirin, voisi jopa väittää että tulevaisuudessa kirjasto onkin viimeinen rauhallisuuden tyysija yliopistolaitoksessa.

Eräissä ulkomaisissa korkeakouluissa pääkirjastot ovat yhä avoimina lähes koko vuorokauden. Ne aikovat tulevaisuudessakin täyttää sivistyksellisen missionsa maailman muutoksista huolimatta. Jokaisella lienee omia lämpimiä kokemuksiaan kirjastosta; itse muistan muun muassa Oxfordin yliopiston oikeustieteellisen pääkirjaston eräänä parhaista kokemuksista. Sen lisäksi, että kirjastonhoitaja pettämättömällä ammattitaidolla löysi käyttööni vuosikymmeniä vanhoja dokumentteja, hän pystyi ehdottamaan myös ”hyperlinkkejä” mahdollisiin muihin aiheeseen liittyviin dokumentteihin – kaikki tämä ilman tietokoneen apua. Mikä parasta, aamuyön tunteina samainen kirjastonhoitaja toi viimeisille asiakkailleen kuumaa kaakaota ja keksejä. Kuinka moni digitaalinen tietokoneohjelma tekisi tämän? Tämä pieni tarina osoittaa mielestäni sen, että myös tulevaisuuden yliopistollisen kirjaston tulisi säilyä yhä humaanina, kukaties jopa hieman vanhanaikaisena ympäristönä, ei kliinisenä tiedonvarastohallina.

Sähköisen kirjaston etuja

Sähköisellä kirjastotoiminnalla on myös etunsa ja niitä on toki pyrittävä hyödyntämään. Esimerkiksi vanhojen ja arvokkaiden kirjojen hankkiminen digitaalisessa muodossa on tutkijoille usein hyödyllistä. Samoin väitöskirjojen julkaiseminen sähköisessä muodossa on tervetullut uudistus, jossa Oulun yliopiston kirjasto on ollut maassamme merkittävällä tavalla edelläkävijä. Samoin lehtien tietokantojen ja artikkeleiden levittäminen laitoksille sähköisessä muodossa on tehokasta. Sen sijaan kustannussäästöjä sähköisistä lehdistä tuskin saadaan kustantajien hinnoittelupolitiikasta johtuen. Sähköisiä artikkeleja luetaan harvemmin kuvaruudulla, sen asemesta ne *tulostetaan*. Täten monet luulotellut säästöt ovatkin usein pelkkiä siirtoja eri menoluokkiin.

Kirjaston luetteloinnin sähköistäminen on toinen merkittävä etu. Sen osalta on kuitenkin löydettävä oikean tasapaino. Jatkuva tietotekniikan ja ohjelmistojen uusiminen vievät määrärahoja varsinaisten kokoelmien kartuttamisesta. Esimerkkinä mainittakoon Oxfordin Bodleian-kirjasto, jossa sähköinen kortisto otettiin *osittaiseen* käyttöön vasta 1990-luvulla. Toinen merkittävä hyöty sähköisessä kirjastossa on se, että muiden kirjastojen kokoelmia voidaan tarkastella reaaliajassa muista kirjastoista käsin. Tässäkin toisaalta tulee muistaa hyödyllisyys. Kun kaukolainoista on tullut mak-

sullisia, ei köyhemmälle opiskelijalle ei ole välttämättä mitään hyötyä tiedosta, että Tukholmassa on kaivattu nide – hänellä kun ei ole varaa lainata sitä.

Erityisesti hakuteosten osalta sähköinen kirjasto on hyödyllinen. Teos on aina saatavilla, koska se ei ole koskaan lainassa tai varastossa. Siitä kaivataan usein ainoastaan lyhyitä osia, joten sen käyttäminen pelkästään kuvaruudulta käsin ei ole ongelmallista. Samoin tekstihakujen avulla tuotettu entistä parempi indeksointi helpottaa tarvittavan tiedon löytämistä ja ristiinviittausten rakentamista. Esimerkiksi omassa tutkimustyössäni käytän usein lehtien elektronisia versioita uusien artikkelien tarkastelemiseen sekä vanhempien artikkeleiden löytämiseen ja ristiinviittaamiseen. Sen sijaan kun artikkelia tarvitaan pitempään ja syvällisempään tutustumiseen, se hankitaan joko kirjastosta tai tulostetaan artikkelitietokannasta.

Hypertekstit ja -tietokannat

Puhtaasti sähköiset ja erityisesti web-pohjaiset hypertekstijulkaisut ovat vielä tutkimatonta aluetta. Useimmat niistä ovat varsin amatöörimäisesti tuotettuja, joten niiden pohjalta on vaikea tehdä lopullisia johtopäätöksi. Joka tapauksessa on selvää että hypetekstipohjainen julkaiseminen tulee muuttamaan lukutottumuksia mikäli niihin siirrytään suuressa mittakaavassa. Kirjan tyyppiselle julkaisumuodolle on muitakin perusteita, kun että ne oli aiemmin tuotettava lineaarisina teksteinä painotekniikasta johtuen. Hyvin suunniteltu kirja tai artikkeli on suunniteltu välittämään informaatiota tietyssä järjestyksessä ja viitekehyksessä. Hypertekstissä muodostuu houkuttelevaksi poukkoilla linkistä toiseen. Hyvin helposti keskittymiskyky alkaa hävitä. Tällä tavoin laadittujen tieteellisten raporttien ja oppilaiden harjoitustöiden taso ainakin osoittaa laskevaa suuntausta. Nykyisillä opiskelijoilla tavoitteena näyttäisi olevan löytää *nopeasti ja vaivattomasti* ”riittävä” ja ensimmäisenä käsiin löytyvä tieto, jota sitten käytetään pohjana omaan työhön. Varsinainen tiedon kerääminen ja prosessoiminen jäävät toissijaisiksi tavoitteeksi. Olisikin varsin mielenkiintoista tutkia, kuinka paljon www- ja hypertekstijulkaiseminen on vaikuttanut oppilastöiden ja tieteellisten tekstien keskinkertaistumiseen.

Puhtaasti omana empiirisenä havaintonani olen havainnut, että mitä parempi yliopisto, sitä parempi kirjastojärjestelmä sieltä löytyy. Tähän liittyy myös tutkittua tietoa, sillä on osoitettu, että tutkijoilla ja opiskelijoilla on selkeästi tapana käyttää sitä tietoa mikä on saatavissa vaivatta käyttöön. Thomas Mann Yhdysvaltain Kongressin kirjastosta on kutsunut tätä

vähimmän vaivan tutkimusmalliksi. Se näyttäisi selittävän useita psykologisia tekijöitä kirjastotutkimuksessa. Täten korkeatasoisen kirjaston luominen edistää suoralla kausaaliteettisuhteella myös korkeatasoista tutkimusta ja opetusta. Mitä esimerkiksi tieteellisten lehtisarjojen tilauksen jatkuva lakkauttaminen tarkoittaa Oulun yliopistolle, on tieteenhistoroitsijoiden selvitettävä vuosikymmenten kuluttua.

Tulevaisuuden kirjasto...

Kirjastolle tulevaisuuden skenaarioita voi olla monenlaisia. Pahimmassa tapauksessa emme ymmärrä Suomessa, että yliopistollinen kirjasto on tietoyhteiskunnan osa, joka on jopa tietoverkkoja tärkeämpi. Tulostavasti ja teknologiamyönteisyyden innossamme saatamme tuhota kirjastoinstituution ja vajoamme entistä alemmas perusopetuksen ja tutkimuksen tasossamme. En usko kuitenkaan, että tämä mahdollisuus tulee toteutumaan. Lyhyesti tiivistettynä puhtaasti sähköisen tulevaisuuden kirjaston merkittävimmät esteet ovat: taloustekijät, psykologia, säilyvyys ja tekijänoikeudet. Nämä muodostavat niin suuren määrän ratkaisemattomia ongelmia, että on lähes selvää että myös perinteistä kirjastomallia tulee tukea pitkään. Millainen sitten olisi tulevaisuuden kirjasto tietoyhteiskunnan osana?

Kirjaston tulee yhä säilyä sivistyksen etuvartiona. Tämä tarkoittaa sitä, että se kerää ja säilyttää yhteistä kulttuurillista ja tieteellistä pääomaamme kokoelmissaan. Tämän lisäksi kirjaston ei tule olla pelkkä varasto, vaan toimiva osa tietoyhteiskuntaa. Ollakseen aktiivinen osallistuja, kirjasto tarvitsee *lisää määrärahoja ja henkilöstöä*. Vertauksen vuoksi huomattakoon että esimerkiksi Oxfordin Bodleian pääkirjastossa työskentelee 400 henkeä ja sen kokoelmat kasvavat yli kolme hyllykilometriä vuodessa. Tulevaisuuden kirjasto ei saa olla pelkkää informaatiotekniikkaa, päin vastoin meidän on entisestään panostettava myös ulkoisiin tutkimuksen ja opetuksen tarvitsemiin tiloihin sekä historialliseen materiaaliin. Paras tulevaisuus saavutetaan mikäli perinteinen kirjastolaitos säilyy tietotekniikalla vahvistettuna – ei sillä korvattuna. Paras vastine digitaalisen aineiston määrän lisäämisessä voidaan saavuttaa väitöskirjojen, referenssiteosten ja erilaisten tilastojen osalta. Yhä tehokkaampien hakutietokantojen kehittämisessä tulee pitää huoli, ettei niistä tule itsetarkoitusta. Näitä tietokantoja ei myöskään tulisi käyttää asiantuntijahenkilöstön supistamisen perusteena, eikä kirjasto- ja informaatiotieteen ammattilaisia tulisi korvata atksuunnittelijoilla.

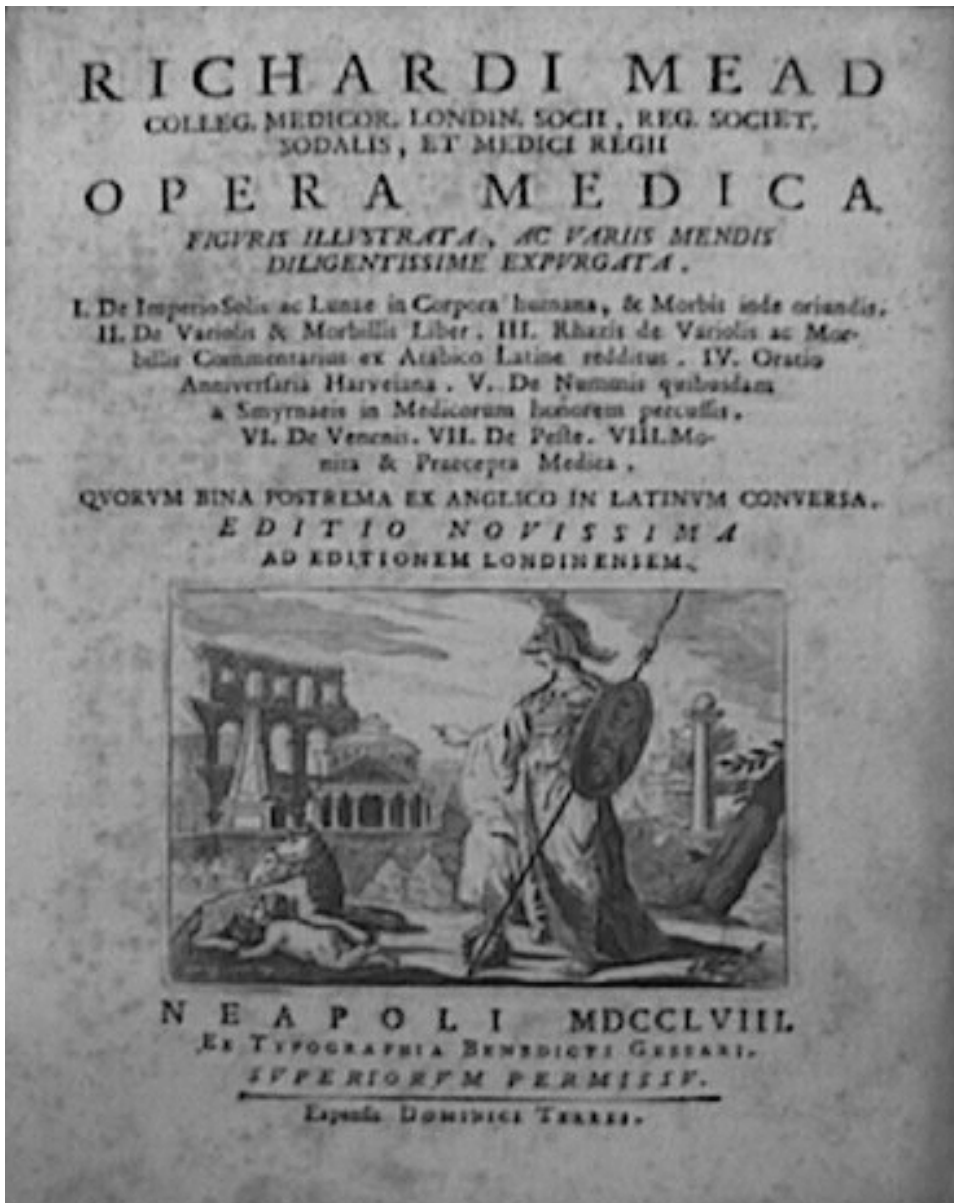
Tulevaisuudessa kirjaston oikeutta vapaakappaleisiin tulisi laajentaa. Maailmalla on myös suunnitteella kokoelmia, joihin pyrittäisiin hankki-
maan lähes kaikki maailmalla julkaistava materiaali digitaalisessa muo-
dossa. Yksi mielenkiintoinen ”maallikoajatus” olisi antaa määrätuille yli-
opistollisille kirjastoille rajoittamaton ja tekijänoikeusmaksuista riippuma-
ton oikeus *digitaalisiin vapaakappaleisiin*. Kirjastoissa voisi olla esimer-
kiksi Helsingin kirjakahvilan tapainen halpa digitaalipainokone. Kirjaston
tulisi suorittaa kohtuullinen korvaus teoksesta vasta kun se ensimmäisen
kerran ”painetaan” paikalliseen käyttöön. Tällainen järjestelmä olisi toteu-
tettavissa jo nykytekniikalla varsin suoraviivaisesti.

Lopuksi kirjaston arvostusta olisi tulevaisuudessa määrätietoisesti
korostettava. Bodleianin kirjastossa luku-oikeuden saavuttaminen muistut-
taa valanvannomisineen ja virallisine pukeutumissääntöineen initaatoriit-
tiä. Mutta sen tarkoitus onkin osoittaa käyttäjilleen se, että yliopistoyhteisö
arvostaa kirjastoaan. Yliopistollisen kirjaston vaikutus ulottuu myös yli-
opiston ulkopuolelle. Se vaikuttaa koko ympäröivään yhteiskuntaan.
Koska yliopisto itsessään ei enää ole täysin autonominen ja tulosohjauk-
sen ulkopuolinen järjestelmä, olisikin harkittava tulisiko yliopistollisten
kirjastojen johtokuntiin valita myös ulkopuolisia henkilöitä tuomaan
mukaan erilaisia näkemyksiä.

Lyhyesti tulevaisuuden yliopistollisen kirjaston tietoyhteiskunnassa tulisi
olla hyvin pitkälle samanlainen kun se on nykyäänkin. Sitä on vahvennet-
tava tietotekniikalla, mutta se ei ole pääasia. Kirjaston arvostusta tulisi
korostaa, siitä olisi tehtävä osa erittamaton tiedeyhteisöä ja ympäröivää
yhteiskuntaa. Jos piirimestaruustason huippuyksikköjulistuksia pitää yhä
jatkaa, olisiko jo aika nimittää yliopistollinen kirjasto huippuyksiköksi?

Joka tapauksessa on selvää, että parhaimmillaan yliopistolliset kirjastot
ovat erottamaton osa tulevaisuuden tietoyhteiskuntaa. Tätä roolia on pyrit-
tävä kaikin tavoin vahvistamaan. Oulun yliopiston kirjasto on ensimmäis-
ten 40 toimintavuotensa aikana rakentanut enemmän tietoyhteiskuntaa kun
monet tietotekniikan ”pilottihankkeet” konsanaan. Seuraavat vuosikymme-
net kasvattavat toivottavasti sitä entistä merkityksellisemmäksi instituuti-
oksi.

*Kirjoittaja toimii VTT:n tutkimusprofessorina sekä Oulun ja Genovan yli-
opiston dosenttina. Työnsä puolesta hän on kirjaston suurkäyttäjä, harras-
tuksiin kuuluu myös oman kotikirjaston kasvattaminen.*

Opera Medica, 1758; (c) Petri Mähönen,
private collection

Kuvateksti: Opera Medica -kirja vuodelta 1758 on yhä lukukelpoinen. Sen lisäksi sillä on suoraa esteettistä ja kulttuurihistoriallista arvoa pelkkään romppuun verrattuna.

Vesa Suominen

Oulun yliopisto, informaatiotutkimuksen laitos

KATSAHDUS INFORMAATIOTUTKIMUKSEN KÄYTÄNTÖSUHTEESEEN

Käytäntösuhteen käsite ja merkitys

Käytäntösuhteella tarkoitan tässä sitä erityistä tapaa, jolla oppiaineen ja tutkimusalan puitteissa käsitetään sen suhde mahdollisiin yhteiskunnallisiin, ammatillisiin tms. käytäntöihin, joihin oppiaine ja tutkimusala liittyvät. Tällainen suhde liittyy periaatteessa kaikenlaiseen tutkimukseen, vaikka ei aina avoimena. Modernit luonnontieteetkin kaikessa perustutkimussellisuudessaan voidaan liittää yleisesti moderniin tekniseen käytäntöön, jolloin tutkimus ja käytäntö yhdessä ilmentävät nk. teknistä rationaliteettia. Labrethonnière (1935, 288-289) kuvaa siirtymää keskiajan fysiikasta uuden ajan fysiikkaan kaunopuheisesti ilmaisuilla ”taiteilijan fysiikka” ja ”insinöörin fysiikka” (*une physique d’artiste / d’ingénieur*). Taiteilijan fysiikassa luonto on ”kaunis katsoa” (nähdä, ”*une chose belle à voir*”), koska siinä näyttäytyy Luojan viisaat ja hyvät tarkoitukset. Insinöörin fysiikassa sen sijaan korostuvat luonnon kausaalisuhteet, joiden kautta sitä voi manipuloida toivottujen vaikutusten aikaan saamiseksi. Luonto on ”hyvä hallita” (omistaa, ”*une chose bonne à posséder*”), jolloin näkökulma on varsin puhtaasti tekninen. Edellisessä sen sijaan tulee esiin luontosuhde, jota voi kutsua ensisijaisesti praktiseksi. Siinä luontoa tarkastellaan näkökulmasta, joka on omiaan vahvistamaan yhteisön yhteistä ymmärrystä ja joka auttaa yhteisöä ikään kuin tunnistamaan itsensä ja tärkeimmät yhteiset asiansa (eikä tämä luontosuhde ehkä muuta annakaan; mutta tässä artikkelissa ei tarkoituksenani tietenkään ole ottaa kantaa fysiikan eri mahdollisuuksien kesken).

Informaatiotutkimuksessa kysymys käytäntösuhteesta on erityisen korostunut ja sen merkityksen pitäisi olla ilmeinen, koska tämä oppiaine ja tutkimusala – esimerkiksi lääketieteen, kasvatustieteen tai sosiaalipolitiikan tapaan – on syntynyt erityisistä yhteiskunnallisista ja ammatillisista käytännöistä ja pyrkimyksistä, vielä hyvin konkreettisesti niitä edistämään. Informaatiotutkimuksessa asian merkitystä korostaa vielä itse käytännön hahmottomuus. Uskallan väittää, että oppiaineen piirissä kysymystä käy-

tännöstä ei ole otettu, ei ole kyetty eikä osattu ottaa riittävän vakavasti, mikä ilmeni mm. siinä, kun oppiaineen nimestä poistettiin viittaus kirjastoon. Ei ymmärretty sitä mahdollisuutta ja rikkautta, jonka konkreettinen ja tematisoitu käytäntösuhde voi tieteelliselle tutkimukselle antaa.

Oulun yliopiston informaatiotutkimuksen laitoksen uudessa opetussuunnitelmassa (Humanistisen ...,1998, 86-87) käytäntöä on koetettu uudelleen tavoittaa käsitteellä ”informaatiotyö”. Kun tämä käsite on käytössä, on luonteva edetä kysymyksiin informaatiotyön konkreettisista muodoista. Uskon itse, että hyvän lähtökohdan tarjoaa ajatus yhtäältä kirjastonhoitajuudesta, toisaalta tiedonhallinnasta informaatiotyön toisiinsa palauttamattomina (vaikkakaan ei välttämättä ainoina) konkreettisina perusmuotoina. Ne voidaan tunnistaa myös ammatillisina käytäntöinä yhteiskunnassa, ”puhtaina” tai sopivasti toisiinsa sekoittuvina.

Käytäntösuhteen problematiikkaa voi jäsentää seuraavalla kysymyssarjalla:

1. Minkälainen ammatillinen (yhteiskunnallinen) käytäntö
2. Minkälainen opin ja tutkimuksen suhde käytäntöön
3. Minkälainen oppi ja tutkimus

Siitä, minkälaiseksi käsitämme tutkimuksen ja käytännön suhteen on vaikutuksensa myös siihen, minkälaiseksi voimme tai meidän tulee käsitteä tutkimus itsessään. Yhteiskunnallisen vastuun näkökulma korostuu, kun otetaan huomioon myös implikaatiot ammatillisen / yhteiskunnallisen käytännön suuntaan: minkälaisiksi oppi ja tutkimus on rakentamassa yhteiskunnallisia käytäntöjä. Kysymys on poliittinenkin hyvin perustavassa mielessä, mikä seuraavassa kuitenkin tulee esiin vain viitteellisesti.

Tekninen ja praktinen

Tarkastelen seuraavassa lyhyesti mutta hieman konkreettisemmin kahta, yllä jo hyvin viitteellisesti esiintynyttä tapaa käsittää oppiaineen ja tutkimuksen, tässä informaatiotutkimuksen käytäntösuhde, yhtäältä (valtavirtana olevaa ja itsessään ongelmattomana nähtyä, so. ideologista) *teknistä* oppiaineen ja tutkimusalan käytäntösuhdetta, toisaalta suhdetta, jota kutsun *praktiseksi*.

Teknistä käytäntösuhdetta leimaa (kvasi- tai jossain mielessä aitojen) kausaalisuhteiden välineellinen käyttömahdollisuus. Tutkimuksen ja siitä seuraten oppiaineen tehtäväksi nähdään näitä (kvasi-) kausaalisuhteita koskevan ymmärryksen tuottaminen käytäntöä varten, jolloin käytäntö puolestaan ainakin osittain muodostuu lähes automaattisesti välineiden ja / tai

välineellisen ymmärryksen käytön manipulatiiviseksi käytännöksi. (Väline, koje tai laite itsessään tietysti kiteyttää tämän suhteen hyvin konkreettisella tavalla, mutta samalla se kiteyttää tekniseen käytäntösuhteeseen sisältyvän praktisen momentin. Tähän palaan hieman alempana.)

Praktisella puolestaan tarkoitan tässä oppiaineen ja tutkimuksen intressiä, jossa ytimenä on osalliseksi tuleminen niistä erityisistä sisällöistä (siitä merkitysmaailmasta), joiden puitteissa käytäntö tapahtuu, ja / tai niiden sisältöjen / tuon merkitysmaailman tuottaminen. Habermas (1965) kuvaa tätä intressiä ilmaisulla ”toimintasuuntautuneen ymmärryksen vaatiman intersubjektiivisuuden vahvistaminen ja laajentaminen”. Tapa, jolla tuosta merkitysmaailmasta voidaan tulla (aidosti) osalliseksi, on itse asiassa sen uudelleen tuottamista omassa (yksilöllisessä ja erityisesti yhteisöllisessä) ymmärryksessä. Tästä juontuvat kuitenkin myös mm. informaatiotutkimuksen piirissä ilmenneet yli-individualistiset ja epähistorialliset hahmotukset: merkitysmaailman uusintamisen l. reproduktion ”re-” hämärtyy ja puhutaan vain merkitysten tuottamisesta, historian ja tradition merkitys kadottaen (ks. esim. Koivunen 1995, ja Corneliuksen, 1996, Benediktsson / Betti / Ricoeur -kritiikki).

Praktinen teknisen kahleissa

Tekniseen käytäntösuhteeseen kätkeytyvä praktinen momentti on nyt seuraava: erityiseen tekniikkaan, välineelliseen ymmärrykseen, menettelytapaan tai välineeseen liittyy oma erityinen merkitysmaailmansa, jonka omaksuminen on edellytyksenä tuon tekniikan hyväksikäytölle. Konkreettisimmin tuo merkitysmaailma kiteytyy välineessä, kojeessa, ja hyvin havainnollisesti se kuuluu arkkihumanistin keskustelussa automekaanikon kanssa. Itse asiassa ne ”uushumanistiset vireet”, joita voidaan tunnistaa informaatiotutkimuksen piirissä, rajoittuvat usein juuri tähän ”välineen semiotiikkaan / praktiikkaan / hermeneutiikkaan”. Vaikuttava teos (tosin varsinaisen informaatiotutkimuksen ulkopuolelta) on ollut Winogradin ja Floresin (1988) *Understanding computers and cognition*, jonka keskeisenä tematiikkana on se, kuinka tietojärjestelmän (ko. teoksessa tekstin-käsittelyohjelman) suunnittelun pitää perustua sen tulevien käyttäjien käytäntöön, jonka liian rationalistista hahmotusta teos kritisoi.

Informaatiotutkimuksessa yleisemmin tämä tarkoittaa pyrkimystä (”hermeneuttisesti”) ymmärtää suunniteltavien / tuotettavien / arvioitavien palveluiden / tekniikoiden käyttäjiä. Tässä praktinen jää aivan ilmeisesti teknisen ymmärryksen vangiksi. Oppiaine ja tutkimusala näyttäytyy huma-

nistisesta retoriikasta huolimatta käytäntöön nähden ulkoisena, käytännön teknisen ymmärryksen ja välineistön tuottajana. Tällaisellakin tutkimuksella on kuitenkin myös praktinen ulottuvuutensa ja sitä kautta myös yhteiskunnallinen vastuunsa: se osaltaan reprodusoi käytäntöä, tosin teknistä käytäntöä.

Informaatiotutkimuksen (vallitsevan) teknisen perusrationaalisuuden voi kiteyttää seuraavaan tapaan (vrt. Suominen 1997, 136-137):

1. tutkimuksen kohteena ovat informaatiojärjestelmä ja palvelut sekä niiden suunnittelun, kehittämisen ja evaluoinnin kannalta relevantit ilmiöt kuten (järjestelmien ja palveluiden oletettujen käyttäjien) tiedon tarpeet ja hankinta, informaatiokäyttäytyminen
2. tutkimustulosten ideaalinen muoto on selitys- ja ennustusvoimainen yleistys (vaikka informaatiotutkimus harvoin, jos koskaan, tavoittaa tätä sanan varsinaisessa merkityksessä; teknisessä mielessä sovellettaava tietoa kuitenkin tavoitellaan ja tavoitetaankin),
3. Tutkimuksen tehtävänä on järjestelmien ja palveluiden tuottaminen ja kehittäminen

Tämän kiteytyksen piiriin mahtuvat myös edellä mainitut ”humanistiset vireet”, huolimatta siitä, että teknisyyksissä voi saada varsin sofistikoituja muotoja.

Aidosti praktisen informaatiotutkimuksen mahdollisuus

Aidosti praktisesta näkökulmaa kirjastoteoreettiselle oppiaineelle ja tutkimusalalle (kirjastotieteelle, dokumentalistiikalle tai metadokumentalistiikalle, ehkä informaatiotutkimuksellekin) olen koettanut kiteyttää nk. dokumentalistiikan perspektiivinä, jolloin kirjastonhoitajuuden ydin käsitetään dokumentteja koskeväksi viestinnäksi, ”puheeksi dokumenteista” (konkreettisimpana esimerkkinä neuvonta, mutta enemmän tai vähemmän metaforisesti myös esimerkiksi dokumenttien sisällön kuvailu tai jopa kokoelmatyö). Dokumentalistiikan perspektiivillä tarkoitan ammatillista ja tutkimuksellista perspektiiviä, jossa

1. tutkimuksen ydinkohteena ja oppiaineen / ammatillisen ymmärryksen ydinsisältönä (”aiheena”) ovat dokumentit
2. ideaalinen tutkimuksen tulosten muoto on eksplikaatio, so., kommunikatiivisen käytännön (dokumentteja koskevan viestinnän) vaatimien erityisten sisältöjen (”merkitysten”) tuottaminen ja ilmaiseminen

3. tällaisen oppiaineen ja tutkimusalan primääri tehtävä on tuottaa viestinnällistä pätevyyttä dokumentteja koskevaan viestintään (vrt. Suominen 1997, 137).

Näin hahmottuva oppiaine ja tutkimusala tuottaa ja uusintaa, produsoi ja reprodusoi ytimeltään kommunikatiivista käytäntöä, erityisesti sen ydinpätevyyttä, dokumentteja koskevan viestinnän vaatiman merkitysmaailman hallinta. Tällöin viestintäpätevyys olisi käsitetty kielen hallinnaksi siten, että tulee olla käytössä viestinnällisen käytännön vaatimat erityiset sisällöt.

Tässä suhteessa ilmeisimmin dokumentalistiikan perspektiivi liittyy nk. dokumentaatiokieliin, asiasanastoihin ja ehkä vielä havainnollisemmin luokituksen problematiikkaan, dokumenttien määrittämisen ja määrittämisessä käytettävän kielen tai systematiikan vuoropuheluun ja sen tuottamaan ymmärrykseen. Samalla tulee esiin uusi kytkentä teknisen ja praktisen välillä. Praktisen ymmärryksen pohjana voi olla sinänsä tekninen tehtävä ja sen väline, dokumentaatiokieli, joka ymmärretään ja alun perin luodaan yleensä varsin teknisessä tarkoituksessa, dokumenttien sisällön merkitsemiseksi tiedon tallennuksen ja haun yhteydessä. Oppiaineen ja tutkimusalan tulisi kuitenkin tunnistaa se mahdollisuus, joka tähän sinänsä tekniseen tehtävään ja alueeseen liittyy. Se tulisi käsittää keskeiseksi osaksi informaatiotyön teoriaa, mikäli halutaan tavoittaa käytännön rikkaus. Jos näin ei tapahdu, se toisaalta todistaa osaltaan rajoittuneisuudesta tekniseen ymmärrykseen.

Viestintäpätevyuden voi käsittää askelta ylläesitettyä kielenhallintaa konkreettisemmin muodostuvaksi

1. kielestä, jonka puitteissa viestintä tapahtuu (ja joka kantaa mukanaan nuo tarvittavat erityiset sisällöt), sekä
2. riittävästä tiedosta tai ymmärryksestä itse viestinnän kohteena olevista asioista (jota sitäkin kieli osaltaan, erityisten sisältöjen kautta, on jo luomassa).

Tässä mielessä kuitenkin, kielen lisäksi, dokumentteja koskevan viestinnän pätevyyttä voi luoda ja tukea tutkimus, joka tavalla tai toisella tuottaa tietoa ja näkemystä dokumenteista. Erityisen kiinnostavalla tavalla dokumentalistiikan perspektiivistä voidaan nähdä eräät informaatiotutkimuksen kaikista teknisimmiksi koetut osa-alueet, joilla dokumentteja lähestytään hyvin määrällisin, tilastollisin, ja siinä mielessä ei-sisällöllisin, ei-ymmärryksellisin menetelmin. Erityisesti tahdon tässä mainita bibliometriikan ja automaattisen luokituksen, jotka kumpikin voivat hahmottaa dokumenttien maailmaa tavoilla, joka ei ole mahdollista millään muilla tavoin.

Yleisesti, informaatiotutkimuksen käsitteestä lähtien, ja hieman yllätäten voi todeta, että siinä määrin kuin informaatiotutkimus käsitetään

informaation tutkimukseksi, siihen liittyy kiintoisa humanistisen tieteen mahdollisuus, jos vain informaatio käsitetään sopivasti. Toisaalta oppiaineen ja tutkimusalan ”inhimillistäminen” kohdentamalla huomio ensisijaisesti ihmisten informaationsuhteisiin, esimerkiksi tiedontarpeisiin ja hankintaa tai informaatiokäyttämiseen, voi hukuttaa tämän mahdollisuuden suunnittelutieteen teknisen rationaalisuuden alle.

Informaatiotutkimuksen mahdollisen praktisen käytäntösuhteen ja esimerkiksi sitä kautta rakentuvan mahdollisen sivistyneen kirjastonhoitajuuden kulttuurinen, yhteiskunnallinen (myös poliittinen) merkitys on niiden kontribuutiossa yhteisen ymmärryksen projektiin. Silloin kuitenkin informaatiota ei pidä tarkastella pelkkänä resurssina tai tiedonlähteenä, eikä myöskään pelkkänä yksilön käyttäytymisen ulottuvuutena. Se on myös jotain itsessään ja ansaitsee tulla tarkastelluksi itsessään. Se kantaa mukanaan samalla kertaa mahdollisuuksia luovia ja kahlitsevia yhteisen ymmärryksen rakenteita, myös yhteiskunnallisia suhteita, (mukaan lukien valtasuhteita) ilmentäviä ja toteuttavia rakenteita. Se on, paitsi resurssi, myös imperatiiveja ja auktoriteetteja sekä yhteisen ymmärryksen rakenteita, joiden kanssa on elettävä. Näin informaatiotutkimuksen tehtäväksi tulisi hahmottaa tämä osa ”inhimillistä tilannetta” ja praktisessa käytäntösuhteessaan sen tulisi mahdollistaa tuossa tilanteessa ammatillisen käytännön asianmukainen, myös yhteiskunnallisesti ja sivistyspoliittisesti vastuullinen kontribuutio, sivistynyt ”puhe dokumenteista” tai informaatiosta.

LÄHTEET

- Cornelius, Ian (1996) *Informaation and interpretation*. Teoksessa: *Colis 2: Second International Conference on Conceptions of Library and Information Science: Integration in Perspective, October 13-16, 1996*. Copenhagen, The Royal School of Librarianship, 1996. S. 11-22.
- Habermas, Jürgen (1965) *Tieto ja intressit*. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*. Osa 1. Gaudeamus, 1971. (Alun perin julk. 1965).
- Koivunen, Hannele (1995) *Kirjasto merkityksen tuottajana tietoyhteiskunnassa*. Helsinki, Kirjastopalvelu.
- Laberthonnière (1935) *Etudes sur Descartes*. Paris, Vrin.
- Humanistisen ... (1998) *Humanistisen tiedekunnan opinto-opas 1998-2000*. Oulu, Oulun yliopisto.
- Suominen, Vesa (1997) *Filling empty place*. Oulu, Oulun yliopisto.
- Winograd, Terry & Flores, Ferdinand (1988) *Understanding computers and cognition*. Reading, Mass., Addison-Wesley.

Kortelainen, Terttu

Oulun yliopisto, informaatiotutkimuksen laitos

KIRJASTO JA EVALUOINTI

Kolme usein käytettyä, kirjaston toimintaa kuvaavaa tunnuslukua ovat kokoelmien laajuus niteinä, kävijä- ja lainausmäärät sekä lainan hinta, joka kuvaa kustannuksia lainattua teosta kohden. Nämä tunnusluvut kertovat kirjaston koosta, ovat havainnollisia ja niiden avulla on helppo vertailla esimerkiksi kehitystä vuosien kuluessa tai kirjastojen kesken. Niiden perusteella on kuitenkin vaikea esimerkiksi suunnitella tuleva toimintaa tai päättää siitä, mihin kehitystyötä erityisesti pitäisi suunnata. Siksi niiden rinnalla tarvitaan laadullisempia arviointitapoja, jotka pystyvät antamaan kirjaston toiminnasta vivahteikkaamman kuvan.

Yleisten kirjastojen arviointi mainitaan kirjastolaissakin. Arvioinnin tarkoituksena on parantaa kirjasto- ja tietopalvelujen saatavuutta ja tukea niiden kehittämistä. Lisäksi arvioinnilla seurataan yleisten kirjastojen kirjasto- ja tietopalvelujen toteutumista sekä palvelujen laatua ja taloudellisuutta. Laki myös määrää arvioinnin keskeiset tulokset julkistettaviksi (Kirjastolaki 1998).

Kirjastoihin ja niiden toimintaan sisältyy monia osatekijöitä, joita on mahdollista arvioida erikseen ja yhdessä. Arvioinnin kohteena voi olla kokoelma, palvelu, tiedon haun onnistuminen, käytössä olevien kirjasto- tai tietojärjestelmien toiminta, kirjaston organisaatio tai esimerkiksi taloudelliset näkökohdat. Evaluointi voi olla määrällistä tai laadullista, kokeellista laboratorioevaluointia tai toiminnassa olevaan, todelliseen kirjastoon kohdistuvaa. Luonnollisesti myös evaluointiin käytettävät tutkimusmenetelmät voivat vaihdella.

Kokoelma on tärkeä osa kirjaston palvelun laatua. Tämä tuli esille juuri tehdyssä, tieteellisen kirjaston palvelun laatua koskeneessa tutkimuksessa. Vaikka palvelun laatuun liittyvissä kysymyksissä ei käsiteltykään kokoelmaa, asiakkaiden antamissa avovastauksissa se mainittiin yhtenä palvelujen laatuun vaikuttavana tekijänä. (Vähäkangas 1999.) Tässä artikkelissa esitetään joitakin näkökulmia kirjaston kokoelman arviointiin, josta usein käytetään myös termiä evaluointi.

Kokoelman evaluointi

Kokoelmaa on yksinkertaisinta kuvata kvantitatiivisesti, niteiden määrällä. Määrällinen tutkimus on kuitenkin mahdollista kohdistaa myös pienempiin yksikköihin kuin kokonaiseen kokoelmaan. Kokoelman rakennetta on mahdollista tarkastella tutkimalla julkaisujen määrää ja ominaisuuksia sisältöluokittain. Näitä tietoja voi lisäksi suhteuttaa ao. luokkien käyttöön tai käyttäjäryhmien kokoon, jos tämä tieto on käytettävissä.

Kokoelman tarkastelussa on mahdollista käyttää myös erilaisia vertailulistoja ja tutkia, missä määrin näillä listoilla mainittu kirjallisuus tai lehdet ovat edustettuina kokoelmassa. Vertailulista voi olla peräisin tarkasteltavan alan julkaisujen lähdeluetteloista, kustantajilta, koostua alan viitatuimmista teoksista jne. Vertailulistan valinnassa on ajateltava, mitä ja miten hyvin listat edustavat ja mitä jää niiden ulkopuolelle. (Ks. esim. von Flittner 1989.)

Kvalitatiivinen evaluointi

Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien vahvuus on mahdollisuus päästä niiden avulla lähelle käyttäjiä, heidän tarpeitaan ja mielipiteitään. Tämä onnistuu esimerkiksi teemahaastattelun avulla, jolla kirjaston asiakkaiden tarpeista saa yksityiskohtaisemman kuvan kuin strukturoidun haastattelun tai kyselyn avulla. Toinen kirjaston käyttöä koskevaan tutkimukseen sovellettavissa oleva laadullinen menetelmä on havainnointi. Havainnoimalla voi tarkastella kokoelman tai palvelujen käyttöä. Laadullisen tutkimuksen piiriin kuuluvat myös mm. päiväkirjat, joissa koehenkilöt kuvaavat edistymistään tiedon haussa, mutta tätä menetelmää on enemmän sovellettu tiedon hankinnan tutkimuksessa (esim. Kuhlthau 1994). Vaikka käytettäisiin laadullista tutkimusmenetelmää, aineiston keruun on oltava systemaattista ja se on suunniteltava huolellisesti, jotta kaikista havainnoista tulisi kerätyksi tiedot samalla tavoin.

Kokoelman arvioinnissa laadullista menetelmää edustaa asiantuntija-arviointi. Etenkin pienen kokoelman kohdalla tämän menetelmän vahvuutena on sen toteuttamien yksinkertaisuus ja käytännöllisyys. Ongelmia sen sijaan ovat menetelmän subjektiivisuus, jos arvioijana on vain yksi henkilö ja myös asiantuntijan löytyminen kokoelmassa edustetuilla aloilla (Kirjastokokoelmien evaluointi 1992). Myös tämän menetelmän kohdalla on ajateltava, mitä aloja kokoelman arvioinnissa on edustettuna, mitä ei.

Laadullisena voi pitää myös tutkimusta, jossa kokoelman puutteita tarkastellaan kaukopalvelupyyntöjen avulla. Tällöin on mietittävä, onko mitään tekijöitä, jotka rajoittaisivat kaukopalvelupyyntöjen tekemistä ja kätkevätkö nämä rajoitteet todellisia tarpeita.

Saatavuus ja käyttökelpoisuus

Kirjaston palvelujen saatavuus voi merkitä palvelun fyysistä läheisyyttä tai muuten helppoa saavutettavuutta. Se voi lisäksi sisältää ajatuksen, että kirjastossa on tarjolla käyttäjän tarvitsemia palveluja. Kokoelman kohdalla tämä tarkoittaa, että kokoelmassa on asiakkaan kannalta relevanttia ja myös muuten käyttökelpoista aineistoa.

Dokumentin relevanssi on vuorovaikutteinen ominaisuus. Tämä tarkoittaa, että relevanssiarvioon vaikuttaa paitsi itse dokumentti myös se, mihin julkaisuihin käyttäjä on jo tutustunut samasta aiheesta ja mitä julkaisuja hän vielä saa samasta aiheesta. Aikaisemmin saadut julkaisut vaikuttavat siihen, kokeeko hakija julkaisun sisältämän tiedon uudeksi vai aikaisempaa toistavaksi. Toisaalta tiedon hakua jatkettaessa myöhemmin saatavat julkaisut voivat muuttaa hakijan arvioita aikaisemmin saaduista. (Bawden 1984.) Aineiston käyttökelpoisuus merkitsee, että se on asiakkaan kannalta relevantilta alalta, julkaistu hänen ymmärtämällään kielellä ja edustaa asiakkaan kannalta tarkoituksenmukaista aikakautta. Kokoelman relevanssi, saatavuus ja käyttökelpoisuus ovat yksilön kokemia asioita ja niitä koskevan arvion voi antaa vain kokoelman käyttäjä. Näiden tietojen keräämisessä lähimmäksi käyttäjän mielipiteitä pääsee laadullisten tutkimusmenetelmien avulla.

Kirjastopalvelujen saatavuuden arviointi on erityisen ongelmallista ei-käyttäjien kohdalla. Varmasti ei voi tietää, johtuuko käyttämättömyys siitä, ettei henkilö tarvitse tai halua mitään kirjaston palveluista, siitä, että hän ei tiedä palvelujen olemassaolosta vai siitä, että hänen tarvitsemaansa palvelua ei ole olemassa, esimerkiksi kirjallisuutta jollakin täällä harvinaisella kielellä. Myös palvelun liian kaukainen sijainti voi estää käytön. Kirjasto-verkon paikallinen harveneminen olisikin konkreettinen tilanne, jossa voisi tutkia, miten asiakkaat kokevat palvelujen saatavuuden muuttuvan.

Taloudellinen arviointi

Taloudelliseen arviointiin sisältyy aina jossakin määrin kvantitatiivinen näkökulma. Jos kirjaston toiminnan taloudellisuuden kuvaamiseen käytetään yhtä mittaria, esimerkiksi lainan hintaa, tarkastelun ulkopuolelle jäävät mahdollisesti mittavatkin tehtävät vaikkapa tietopalveluysikkönä. Ongelmana kirjastojen taloudellisessa evaluoinnissa on kattavan ja riittävän monipuolisen tulosindikaattorin puuttuminen.

Toisaalta kirjaston toimintaan sisältyy niin monia osa-alueita, että huomattavasti informatiivisempaa kuin tarkastella yhtä keskiarvo- tai summalukua, on katsoa eri osa-alueiden kehitystä erikseen: lainaus- ja kaukopalvelutoimintaa, tietopalvelutoimeksiantoja ja käviämääriä. Vaikeasti mitattavia kohteita ovat kuitenkin kokoelman sisäkäyttö, neuvontatyö, tiedonhakuvälineiden itsenäiskäyttö tai kirjaston käytön opetus.

Yksi näkökulma kokoelman tarkasteluun on tutkia kustannusten jakamaa kokoelman sisältöalueittain. Samoissa luokissa on mahdollista tarkastella myös kokoelman määrällisiä ja laadullisia ominaisuuksia sekä käyttöä. Ghentin yliopiston lehtikokoelman arvioinnissa tärkeäksi tunnusluvuksi osoittautui lehden tilauskustannukset julkaistua artikkelia kohden (Hooydonk & al. 1994). Kustannusten tarkastelun yhteydessä on kuitenkin otettava huomioon kokoelman laatu ja käyttökelpoisuus asiakkaan kannalta.

Yhteenveto

Kirjastot ovat valinnan edessä päättäessään, mihin kohdistavat säännöllisen arviointinsa ja miten toteuttavat sen. Kirjastojen evaluoinnin keskeisenä ongelmana on ollut kirjaston määrällisesti laskettavissa olevan tuloksen määrittely eli kirjastosta saadun hyödyn mittaaminen. Tämä ongelma näkyy siten, että kirjaston panosten ja tuotosten tutkimiseen ei ole käytettävissä yksinkertaisia ja samalla kattavia tunnuslukuja.

Kokoelma on keskeisessä osassa kirjaston palveluissa ja vaikuttaa myös asiakkaiden kokemaan palvelun laatuun. Julkaisutuotannon kasvu lisää tarjontaa ja valinnan mahdollisuuksia. Kun kaikkea ei ole mahdollista hankkia tai ainakaan pitää esillä, korostuu kokoelmatyössä asiantuntemuksen, kokoelman arvioinnin ja asiakkaiden tarpeiden ymmärtämisen merkitys. Jotta kokoelman tai laajemmin kirjaston toimintojen evaluointi voisi tulla säännölliseksi käytännöksi, sen pitäisi olla toteutettavissa ilman, että se vie

liikaa voimavaroja kirjaston varsinaisen tehtävän hoitamiselta. Lisäksi evaluoinnin tulosten pitäisi olla helposti käytäntöön sovellettavissa.

LÄHTEET

- Bawden, David (1990) *User-oriented evaluation of information systems and services*. Brookfield: Gower Publishing Company.
- Flittner, Sara von (1989) *Analys av nationella bestånd inom naturvetenskaper. En bas för resursfördelning och beståndsutveckling*. Meddelanden från ekonomiskstatsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi Ser. A:284.
- Hooydonk, G. van, G. Gevaert, G. Milis-Proost, H. Van de Sompel & K. Devackere (1994) *A biblioeconomic analysis of the impact factors of scientific disciplines*. *Scientometrics* 30(1): 65-81.
- Kirjastokokoelmien evaluointi - teoriasta toteutukseksi. Toim. Riitta Mäkinen ja Raine Wilén. Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Sarja A 4/92. Tampere: Tampereen yliopisto 1992.
- Kirjastolaki nro 904/1998. [<http://www.minedu.fi/kupo/kirjlaki.htm>]
- Kuhlthau, Carol C. (1994) *Seeking meaning. A process approach to library and information services*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- Vähäkangas, Riitta (1999) *Palvelun laatu tieteellisessä kirjastossa*. Oulun yliopisto, informaatiotutkimuksen laitos. Pro gradu -työ.

Kujala Irene,
Oulun yliopiston kirjasto

VAPAAKAPPALEOIKEUDEN VAIHEITA OULUN YLIOPISTON KIRJASTOSSA

Oulun yliopiston kirjaston vapaakappaleoikeuden historiaa

Painetun kirjallisuuden vapaakappaleiden luovuttamisvelvollisuus kirjastoille juontaa Suomessa juurensa vuoteen 1654. Silloin Turun akatemian kirjapaino velvoitettiin luovuttamaan akatemian kirjastoon kaksi kappaletta kutakin painamaansa tuotetta. Kolmas kappale luovutettiin akatemian arkistoon. Vuonna 1707 säädettiin lailla Turun akatemian vapaakappaleoikeudesta yhtenä Ruotsi-Suomen vapaakappalekirjastona. Vapaakappaleiden tarkoituksena oli säilyttämisen ja tutkijoiden käyttöön saattamisen lisäksi julkaisutoiminnan valvonta. Vuonna 1828 tuli voimaan Venäjän valtakunnan sensuurilaki, joka antoi Keisarilliselle Aleksanterin yliopistolle vapaakappaleen kaikista Suomessa julkaistuista painotuotteista, Venäjällä painettuihin se oli saanut oikeuden jo vuonna 1820. Tämän oikeuden perusteella on syntynyt Helsingin yliopiston kirjaston hyvä slaavilaisen kirjallisuuden kokoelma vanhemmilta osiltaan. Vuonna 1829 julkaistiin sensuuriasetus, joka sisälsi säädökset vapaakappaleiden luovuttamisesta.

Itsenäisen Suomen ensimmäinen vapaakappalelaki oli painovapauslaki vuodelta 1919. Siinä määriteltiin, että vapaakappaleina tuli kirjapainojen luovuttaa kaikkea painamaansa materiaalia, joitain poikkeuksia lukuun ottamatta, viisi kappaletta Helsingin yliopiston kirjastolle, josta ne jaettiin sitten edelleen vapaakappalekirjastoihin. Niitä olivat Helsingin yliopiston, Turun yliopiston, Åbo Akademin, Jyväskylän tieteellinen kirjasto ja Eduskunnan kirjasto (Valtion keskuskirjasto). Eduskunnan kirjasto otti tarvitsemansa osan kirjallisuudesta ja loput sai Viipurin kaupungin kirjasto toisen maailmansodan loppuun asti. Muutos tähän lakiin tuli vasta vuonna 1980 Oulun yliopiston kirjaston ja pohjoisen kansanedustajien ajamana. (Hovi 1986.)

Oulun yliopiston kirjasto sai pian perustamisensa jälkeen Viipurin kaupunginkirjastolla olleen vapaakappaleoikeuden. Oulun kaupunginkirjasto oli saanut tämän vapaakappaleen heti toisen maailmansodan jälkeen. Yliopisto anoi vt. rehtori Pentti Kaiteran aloitteesta Oulun yliopistolle vapaa-

kappaleoikeutta helmikuussa 1960. Perusteluina olivat Oulun kaukainen sijainti muista tieteellisistä kirjastoista ja yliopiston monipuolinen opetus- ja tutkimusohjelma. Valtioneuvosto päätti joulukuussa vuonna 1960 kuitenkin vain siirtää Oulun yliopiston kirjastolle Oulun kaupunginkirjaston osittaisen vapaakappaleoikeuden vuoden 1961 alusta. (Murhu 1985.)

Päätös merkitsi käytännössä sitä, että Oulun yliopiston kirjasto sai kotimaisesta painetusta kirjallisuudesta noin 85 prosenttia. Eduskunnan kirjasto otti kuitenkin keskeisiä yleisiä hakuteoksia ja lakitieteellistä, yhteiskunnallista sekä historiaan liittyvää kirjallisuutta. Kun Oulun yliopiston filosofisessa tiedekunnassa aloitettiin humanististen aineiden opetus merkitsivät poisjäävät vapaakappaleet sisällöllisesti merkittävää aukkoa sekä humanistisen että kasvatustieteellisen opetuksen kannalta. Merkittävää oli myös, että Ouluun jäi saapumatta sellaista kirjallisuutta, jonka olemassa olosta oli vaikea edes saada tietoja ilman vapaakappaleita ja jota oli siten vaikea hankkia. Eduskunnan kirjasto saattoi myös ottaa joidenkin kausijulkaisujen yksittäisiä numeroita, jolloin Oulun yliopiston kirjastoon jäi vajaita vuosikertoja, joiden täydentäminen saattoi olla mahdotonta tai ainakin hyvin työllistävää. (Murhu 1985.)

Seuraavan kerran Oulun yliopiston kirjasto nosti asian esille vuonna 1967 ja lähetti 6.4.1967 opetusministeriölle esityksen kuudennesta vapaakappaleesta. Toisena vaihtoehtona esitettiin, että Oulu saisi viidennen vapaakappaleen kokonaan ja Eduskunnan kirjasto rahallisen korvauksen menettämästään osuudesta. Opetusministeriöstä vastattiin tiedusteluihin, että ministeriö suhtautuu asiaan myönteisesti ja kiirehtii päätöstä. Asian käsittely ei kuitenkaan edistynyt ja vuonna 1971 opetusministeriöstä vastattiin, että vapaakappaleasia oli annettu kurssikirjakomitean selvitettäväksi (Murhu 1985).

Kurssikirjakomitean III osamietinnön (1971:B130) mukaan vapaakappaleiden lukumäärää vähennettäisiin kolmeen ja yksi kolmesta tulisi Oulun yliopiston kirjastolle. Marraskuussa 1971 kansanedustaja J. Juhani Korttialmi teki eduskunnassa suullisen kysymyksen, aikooko hallitus ryhtyä toimenpiteisiin täydellisen vapaakappaleoikeuden saamiseksi Oulun yliopiston kirjastolle. Opetusministeri Matti Louekoski uskoi vastaukseen, että asiaan liittyvine lausuntokierroksineen päätös voisi olla valmis vuoden 1972 syksyllä. (1971 vp, pöytäk. 2, s. 2717-)

Kurssikirjakomitean esitys ei tyydyttänyt kaikkia osapuolia ja asetettiin uusi toimikunta selvittämään asiaa. Valmistuneessa mietinnössä (1973:128) palattiin olemassa olevaan käytäntöön eli vapaakappaleiden määräksi esitettiin viisi ja Oululle tulisi edelleen jaettu vapaakappaleoikeus Eduskunnan kirjaston kanssa.

Oulun yliopiston kirjaston johtokunta antoi komiteamietinnöstä lausunnon, jossa se toteaa voimassa olevassa vapaakappalesäädöksessä kaksi erittäin hankalaa kohtaa. Johtokunta totesi, että "... on kohtuutonta, että sekä Helsinkiin että Turkuun menee kaksi täydellistä vapaakappaletta (Helsingin yliopiston ja Eduskunnan kirjastoon sekä Turun yliopiston ja Åbo Akademin kirjastoon), mutta Oulua varten on vain osittainen vapaakappaleoikeus. Muista keskuksista kaukaiselle ja kirjallisuuden hankinnoissa ja käyttömahdollisuuksiin nähden muuten heikossa asemassa ollelle Oululle olisi ehdottomasti saatava täydellinen vapaakappaleoikeus ... Haitat nykyisestä tilanteesta ovat huomattavat ja moninaiset, osittain kotimaista kirjallisuutta on erittäin hankalaa saada Ouluun käyttöön." Toisena haittana johtokunta mainitsee sen, että Ouluun saapuessaan kirjallisuus on ehtinyt huomattavasti vanhentua. (Lausunto 1974)

Tämän jälkeen aikaa alkoi kulua ja uutta vapaakappalelakia valmistettiin oikeusministeriössä. Vasta vuoden 1978 lopussa opetusministeri Jaakko Itälän allekirjoittamassa TTS 1980-84 -palautteessa Oulun yliopistolle mainitaan, että opetusministeriö aikoo suhtautua myönteisesti Oulun yliopiston kirjaston täyteen vapaakappaleoikeuteen. Lopuksi silti todetaan, että ratkaisu riippuu kuitenkin yksinomaan Eduskunnan kirjaston suhtautumisesta kysymykseen." (Murhu 1985.)

Hallitus teki 4.5.1979 esityksen uudeksi vapaakappalelaiksi ja laiksi painovapauslain muuttamisesta. Oulun yliopiston kirjaston suureksi pettymykseksi laissa esitettiin edelleen viittä vapaakappaletta. Vapaakappaleasetuksen luonnoksessa mainitaan, että Oulun yliopiston kirjastolle jäisi edelleen osittainen vapaakappale. Lakiesityksen yleisperusteluissa mainitaan vain, että "useimmissa lausunnoissa yhdyttiin toimikunnan esitykseen ja yleensäkin esitettiin ainoastaan vähäisiä tarkistuksia. Lausunnon antajilla oli erilaisia käsityksiä luovutettavien vapaakappaleiden määrästä." (1979 vp, asiak. 1 s. 1-) Lakiesityksen yhteydessä Suomen Maaseudun Puolue kansanedustaja Korttesalmen johdolla teki rinnakkaisen lakialoitteen 17.4.1979, jossa esitettiin luovutettavaksi kuusi vapaakappaletta. Rinnakkaiset lakialoitteet ovat melko harvinaisia eduskunnan työskentelyn yhteydessä. (Ursin 1999)

Rinnakkaisen lakialoitteen perusteluissa mainitaan seuraavaa: "Hallituksen esityksessä ei ole otettu riittävästi huomioon viime vuosikymmenien aikana tapahtunutta huomattavaa sivistys- ja tiedeolojemme kehitystä. Hämmästyttä herättää se, että Oulun yliopistolle ei laissa eikä asetusluonnoksessa vielääkään esitetä täyttä vapaakappaleoikeutta paino- ym. vastaavanlaisiin tuotteisiin. Edelleen Oulun yliopisto joutuisi tyytymään yhä niihin armopaloihin, joita se tähänkin asti on saanut Eduskunnan kirjaston vapaakappaleista. Oulu ja Oulun yliopisto ovat kuitenkin muodostuneet merkittäväksi sivistys-, tutkimus- ja talouskeskukseksi, joten Oulun yliopisto ilman muuta tarvitsee oman itsenäisen vapaakappaleoikeutensa." (1979 vp, asiak. E1, lakialoite n:o 424)

Vapaakappalelain käsittely sivistysvaliokunnassa

Esitys vapaakappalelaiksi palautui sivistysvaliokuntaan 15. toukokuuta 1979 uutta käsittelyä varten. Valiokunta käsitteli myös kansanedustaja Kortosalmen tekemää lakialoitetta. Sivistysvaliokunta kutsui kuultavaksi eri asiantuntijoita kuten opetusministeri Kalevi Kivistön, osastopäällikkö Mikko Niemen, toimistopäällikkö Markku Linnan ja tiedesihteeri Juhani Hakkaraisen opetusministeriöstä. oikeusministeriön edustajan ja kaikkien vapaakappalekirjastojen ylikirjastonhoitajat. Lisäksi kuultiin kustannusalan, graafisen alan, kirjapainojen, elokuva-alan, äänitealan ja muita asiaan liittyvien viiteryhmiä edustajia. Sivistysvaliokunta asetti vapaakappalejaoston puheenjohtajanaan Markku Linna valmistelemaan asiaa.

Vapaakappaleiden lisäystä vastustivat muun muassa Helsingin yliopiston kirjaston ylikirjastonhoitaja Esko Häkli ja Eduskunnan kirjaston juuri viran vastaanottanut ylikirjastonhoitaja Eeva-Maija Tammekann. Eeva-Maija Tammekannin lausunto perustui hänen kirjaston henkilökunnan keskuudessa tekemäänsä kyselyyn. Kirjastossa katsottiin vapaakappaleilla olevan suuri merkitys Eduskunnan kirjastolle ja siksi esitettiin, että Oulun pitäisi hankkia puuttuvat teokset ostamalla. (Raappana 1997.)

Nyt herääkin heti kysymys miksi Eduskunnan kirjasto ei sitten voisi ostaa tarvitsemaansa? Johtopäätöshän on se, että molemmissa kirjastoissa tiedettiin, että aineisto joka vapaakappaleena saadaan on arvokasta muun muassa siksi, että osa siitä on muulla tavoin vaikeasti hankittavaa. Vapaakappaleet on huomattavasti helpompi tapa hankkia kirjallisuutta kuin muut hankintatavat.

Esko Häklin vastustus perustui siihen, että uusilla vapaakappaleilla olisi viety mahdollisuus toteuttaa Tieteellisen informoinnin neuvottelukunnan suunnitelma kotimaisen kirjallisuuden kaukopalvelukeskuksesta Turun yliopiston kirjastoon ja yleensäkin valtakunnallisten keskitettyjen palvelujen kehitys olisi pysähtynyt, koska resursseja olisi lisättävä sekä vapaakappaletoimistoon että Ouluun. Lisäksi hajautettu kotimaisen kirjallisuuden luettelointi vaati etelään usean vapaakappalekirjaston. (Raappana 1997) Työvoiman siirto kirjastosta toiseen silloisena aikana ei ilmeisesti noussut esille ja olisiko se jäykän valtiohallinnon aikana ollut edes mahdollista-kaan. Vapaakappaleiden käsittelystä vapautuvaa henkilökuntaa olisi voitu siirtää toiseen kirjastoon luettelointitehtäviin esimerkiksi Turussa, jos Turussa olisi vain yksi vapaakappale.

Ylikirjastonhoitaja Rae Murhu esitti kolme vaihtoehtoa, joilla tilanne voitaisiin ratkaista. Eduskunnalle annettaisiin määräraha poisjäävän kirjallisuuden hankkimiseksi ja vapaakappaleoikeus tulisi kokonaisuena Ouluun, vapaakappaleiden määrää nostettaisiin kuuteen tai Oulun ja Turun vapaakappaleoikeudet vaihdettaisiin keskenään! Rae Murhu kannatti paikallisten keskustusten kehittämistä jatkossakin. (Raappana 1997.)

Yhtaikaa uudelleen muokatun vapaakappalelain käsittelyn kanssa käytiin Signum-lehden palstoilla keskustelua asiasta. Ylikirjastonhoitaja Esko Häkli kirjoittaa, että Oulun osalta on kyse ”muutamasta sadasta kirjasta mikä osoittaa, etteivät nyt riitele asiat vaan arvovaltanäkökohdat.” (Häkli 1980) Ylikirjastonhoitaja Eeva-Maija Tammekann kertoo, että Eduskunnan kirjaston henkilökunnan käsityksen mukaan ”OYK tarvitsi laajennettua vapaakappaleoikeutta saadakseen eräitä kalliita teoksia, jotka sille voitaisiin rahallakin hankkia, EK sen sijaan nimenomaan liittääkseen kokoelmiinsa vaikeasti saatavia julkaisuja, joita ei ostamalla hankita...” Mutta hän lisää, että... ”sivistysvaliokunta kuuli asiantuntijoina useita vapaakappalekirjastojen johtajia. Jos he olisivat yksimielisesti tuoneet julki, että vapaakappaleet ovat riesa, joilla ei pitäisi yhtään kirjastoa rasittaa, he olisivat saattaneet muuttaa lain sisällön. Emme sanoneet, todennäköisesti, koska emme ajattele näin.”(Tammekann 1980) Tässä valossa Eduskunnan kirjaston henkilökunnan mielipide Oulun yliopiston tutkimuksen ja opetuksen laajuudesta ja kirjallisuuden tarpeesta osoittaa, että tiedot Oulusta ovat jokseenkin hatarat ja Oulun tarpeita väheksyviä.

Eeva-Maija Tammekann viittaa myös Oulun yliopiston kirjastolle tekemäänsä ehdotukseen tarkemmasta rajankäynnistä EK:n ja OYK:n kesken. Hän kertoo, ettei Oulusta tullut vastausta eikä Oulussa ollut vakinaista esimiestä ottamassa kantaa asiaan. Olin itse silloin vt. ylikirjastonhoitajana

enkä muista tarkkaan Eduskunnan kirjaston ehdotuksen käsittelyä kirjastossamme. Joka tapauksessa Oulun yliopiston kirjaston kanta oli edelleen voimakkaasti eläkkeelle jääneen ylikirjastonhoitaja Rae Murhun esityksen mukainen, eikä siinä tilanteessa nähty mitään syytä poiketa kirjaston aiemmasta kannasta, joka koettiin oikeudenmukaisena.

Oulun yliopiston tuleva ylikirjastonhoitaja Vesa Kautto, silloinen Tampereen teknillisen korkeakoulun kirjastonjohtaja, kirjoitti asiasta, ”...että asianomaisten kirjastonjohtajien olisi pitänyt olla vapaakappalelain käsitteilyssä niin tiiviissä yhteistyössä, että kirjastojen kannanotto olisi muovautunut yhtenäiseksi. Katsoin, että eduskunnan sivistysvaliokunnalla ei ollut paljon valinnanvaraa tilanteessa, jossa Eduskunnan kirjasto piti kiinni osittaisesta vapaakappaleoikeudesta ja oululaiset kansanedustajat ajoivat kaupunkiinsa täydellistä kokoelmaa.” (Kautto 1980) Vesa Kauton toteama yhteistyö ei toteutunut, ilmeisesti siksi, että yhteiseen näkemykseen ei oltu kypsä. Uuden vapaakappaleen käsittelystä jäi ikävä jälkimaku ainakin oululaisille, ehkä kaikille osapuolille.

Sivistysvaliokunnan keskusteluissa ei Oulun yliopiston kirjaston täysi vapaakappaleoikeus herättänyt alussa vastakaikua, kun kansanedustaja Martti Ursin nosti sen valiokunnassa esille. Hänen mukaansa alku oli tyrmäävä. Asialle ei ollut myötätuntoa hänen ja sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Mikko Ekorren lisäksi. Mikko Ekorre oli kotoisin Kemistä. He olivat valiokunnan ainoat pohjoisen edustajat. Vastarinta oli enemmän passiivista välinpitämättömyyttä, ei aktiivista vastustamista. Saatettiin sanoa, että ”onhan näitä vapaakappaleita ja näitähän täältä saa.” Martti Ursinin mukaan ei kannattanut nostaa asiasta kovaa meteliä vaan yrittää toimia hitaasti muuttaen valiokunnan jäsenten mielipidettä myötämieliseksi sille, että Oulun yliopiston kirjasto edusti silloin tieteellisten kirjastojen joukossa alueellisesti puolta Suomea... ” Ja oikeastaan tässä se villakoiran ydin juuri oli, että väsyttämällä, mutta ei väkisin.” (Ursin 1999)

Muutosesitys Oulun eduksi alkoi elää omaa elämäänsä positiiviseen suuntaan. ”Joka tapauksessa rintama rupesi hitaasti kääntymään sille puolelle, että kenties.” Painavin argumentti mielipiteiden muutokseen oli se, että vapaakappaleita oli yhtenä ryppäänä Etelä-Suomessa. (Ursin 1999)

Edustaja Kortosalmen lakialoite oli kuitenkin yksi vaaratekijä, koska näytti siltä, että lakialoitteella yksi puolue yritti kerätä itselleen pisteitä tällä pohjoissuomalaisen yhteisellä asialla. Silloin kun pohjoissuomalaiset kansanedustajat olivat yksimielisesti ajamassa tätä asiaa ei ollut soveli-

asta, että joku yrittää saada sen omiin nimiinsä. Vapaakappalelakiasia oli tyypillisesti sellainen, jossa puoluepolitiikalla ei ole mitään merkitystä. mutta alueilla sen sijaan on. (Ursin 1999)

Vapaakappalelain käsittely kesti sivistysvaliokunnassa vuoden verran. Sinä aikana kansanedustaja Martti Ursin ja valiokunnan puheenjohtaja Mikko Ekorre kävivät tutustumassa Oulun yliopiston kirjastoon ja keskustelemassa asiasta silloisen vt. ylikirjastonhoitajan kanssa. Ylikirjastonhoitaja Rae Murhu oli jo ehtinyt jäädä eläkkeelle elokuussa 1979 ennen kuin vapaakappaleasia saatettiin päätökseen, mutta osallistui vapaakappalekeskusteluun Signumin palstoilla vielä vuonna 1980.

Vapaakappalelain toinen käsittely eduskunnassa

Sivistysvaliokunnan esitys (1980vp, SiVM n:o 23) vapaakappalelaiksi ja laiksi painovapauslain muuttamiseksi tuli eduskunnan käsittelyyn 25.4.1980. Sivistysvaliokunnan mietinnössä esitettiin vapaakappalelakiin muutosta, jossa vapaakappaleiden lukumäärää ehdotetaan nostettavaksi kuuteen ja itse lakiin sisältyisi, hallituksen esityksestä poiketen, uusi pykälä, jossa säädettäisiin mihin kirjastoihin vapaakappaleet sijoitettaisiin. Esityksen mukaan Oulun yliopiston kirjasto ja Eduskunnan kirjasto saisivat kukin yhden kappaleen. Vapaakappaleet, joita Eduskunnan kirjasto ei liitä kokoelmiinsa, lähetetään Joensuun korkeakoulun kirjastolle. Dos. Martti Ursin muistelee, että esitys lähti sivistysvaliokunnasta yksimielisenä. Lain perusteluissa sanotaan että ”Valiokunta katsoo, että vapaakappaleiden luovuttaminen täydellisinä sarjoina myös Oulun yliopiston kirjastolle on Oulun yliopiston pohjoisen sijainnin, sen yhteydessä harjoitettavan valtakunnallisesti merkittävän yhteiskuntatieteellisen ja muun tutkimustoiminnan sekä yliopiston Pohjois-Suomen kaikinpuoliselle kehittämiselle antaman suuren merkityksen vuoksi perusteltua. Järjestelyä valiokunta pitää perusteltuna myös maamme maantieteellisen laajuuden, korkeakoululaitoksemme ja tutkimustoiminnan oikealla tavalla suoritettuna hajasijoituksen vuoksi.” (1980 vp, pöytäk. 1, s. 1110-))

Eduskunnan ensimmäisessä käsittelyssä valiokunnan puheenjohtaja Mikko Ekorren esittelevän puheenvuoron jälkeen kansanedustaja Korttialmi palaa vielä omaan, rinnakkaiseen lakialoitteeseensa ja toteaa mm. ”Minua hämmästytti erityisesti se, että vaikka hallituksen käytössä on laaja virkakunta ja asiantuntijakunta. niin silti tässä hallituksen esityksessä ajettiin vanhoissa raiteissa ja urissa.” (1980 vp, pöytäk. 1 s. 1110-))

Sivistysvaliokunnan jäsen, edustaja Pirjo Ala-Kapee viittaa siihen, että "Vaikka tallentaminen onkin ensisijainen tarkoitus, vapaakappaleoikeus on yksittäisen kirjaston kannalta kiistatta tutkimusmahdollisuuksia avartava olennainen etu ... kirjasto saa aineistoa, jota varsinaisesti aina ole edes myynnissä, jolle ei ole määrätty hintaa ja jota kirjaston on ilman vapaakappaleoikeutta lähes mahdoton kerätä täydellisinä sarjoina. Siten vapaakappaleiden määrän lisäämistä ei ole nähtävä ilmaisten tuotteiden hankkimiskeinona, vaan pyrkimyksenä edistää kansallisen kulttuurin säilyttämistä ja sen tutkimusmahdollisuuksien lisäämistä." Hän viittaa myös vapaakappaleiden aiheuttamiin kustannuksiin ja toteaa, että "Kansallisen kulttuurin säilyttäminen ja tallentaminen maksaa, ei ainoastaan kustantajille luovutusvelvollisuutena vaan myös yhteiskunnalle. Mitkä ovat kohtuulliset kustannukset, joihin voidaan jopa yrittää soveltaa hallitusmuodon 6§:ää? Kansallisen kulttuurin säilyttämisen ja tallentamisen hintaa ja arvoa on mahdoton määritellä." (1980 vp, pöytäk. 1, s. 1110-)

Kansanedustaja Martti Ursin palaa puheenvuorossaan edelleen siihen, että aiemmassa hallituksen esityksessä "... maan pohjoisosa, jossa Oulun yliopisto on voimakkaasti kehittynyt viime vuosina 8000 opiskelijan yliopistoksi sai vain jaetun kappaleen Eduskunnan kirjaston kanssa. On totta, että Eduskunnan kirjasto ei ole kovin paljon määrällisesti tarvinnut aineistoa siitä, mutta joka tapauksessa Oulun yliopiston aineistoon on jäänyt aukkoja... Pohjoissuomalaisena olen luonnollisesti tavattoman iloinen tästä (vapaakappaleesta)... Tämä merkitsee uusia mahdollisuuksia pitemmän päälle Oulun yliopiston harjoittamalle monipuoliselle tutkimustoiminnalle." (1980 vp, pöytäk. 1, s. 1110-)

Keskusteluissa nostettiin tamperelaisten kansanedustajien Pentti Lahti-Nuutilan ja Erkki Pystysen toimesta esille vapaakappaleoikeuden saaminen myös Tampereen yliopiston kirjastolle. Yliopiston kirjasto ei kuitenkaan itse ollut halukas siihen vedoten kirjaston resurssipulaan.

Vapaakappalelain kolmannessa käsittelyssä 6.5.1980 kansanedustaja, sivistysvaliokunnan jäsen Sinikka Karhuvaara käyttää puheenvuoron, jossa hän sanoo "Vapaakappalelain käsittely on saanut piirteitä, jotka kokonaisuuden kannalta ehkä eivät ole yksinomaan positiivisia ja jotka ovat johtaneet tuloksiin, joiden vaikutuksista käytännön toimintaan ei nähtävästi olla täysin perillä. Näyttääkin siltä, että ns. aluepoliittiset tekijät astuvat kuvaan lainsäädännössä silloinkin, kun niiden ei pitäisi vaikuttaa asiaan.... Hallituksen esityksen mukaisesti se (Oulun yliopiston kirjasto)

olisi tullut saamaan vuosittain toimitettavasta 60 000 painatteesta kaikki lukuunottamatta Eduskunnan kirjaston tästä määrästä kokoelmaansa liittämää noin 1000 painatetta.” (1980 vp, pöytäk. 2, s. 1152-)

Kun asia esitetään tällä tavalla kuten edustaja Karhuvaara tekee, tulee ilman muuta sellainen tunne, että Oulun yliopiston kirjasto on vaatiessaan kokonaista vapaakappaletta turhanaikaisella asialla. Todellisuudessa Eduskunnan kirjaston ottama kirjallisuus, ns. harmaa kirjallisuus mukaan lukien, oli kaikki sellaista, jolla oli suuri merkitys myös Oulun yliopiston kirjastolle, eikä poisjääneen kirjallisuuden lukumääräkään edustaja Karhuvaaran puheessa liene oikea.

Tässä asiassa tuli aluepolitiikalla juuri olla merkitystä, kuten dos. Martti Ursin haastattelussa toteaa. Aluepolitiikka, tai sen puute, näkyi juuri siinä että vapaakappaleet olivat keskittyneet pääsääntöisesti kahteen Etelä-Suomen kaupunkiin, joista niiden käyttö Oulun etäisyydestä katsottuna oli vaikeaa ja vaati aina kaukopalvelun apua, jos silloinkaan se oli mahdollista. Rae Murhu toteaa Signumin keskustelussa, että ”mitä muuta kuin aluepolitiikkaa se on ollut silloin, kun Turku Ruotsin vallan aikana 1700-luvun alussa sai yliopistolleen vapaakappaleoikeuden tai kun Venäjän vallan aikana syrjäisessä ja vähäväkisessä Suomessa Helsingissä sijaitsevalle Aleksanterin yliopiston kirjastolle myönnettiin vapaakappaleoikeus valtakunnassa julkaistuihin painotuotteisiin.” (Murhu 1980) Dos. Martti Ursin miettiikin haastattelussaan sitä miten tämäntapainen reagointi on meillä yleistä. Ollaan helposti vastustamassa sitä, että joku toinenkin voisi saada sitä mitä itsellä on. Tämä näkyy uusien yliopistojenkin toiminnassa, kun itsellä on, vastustetaan asian laajenemista muualle. (Ursin 1999)

Kuriositeettina voi mainita kansanedustaja Korttesalmen käyttämän puheenvuoron lain kolmannessa käsittelyssä. Kiitettyään käsiteltävänä olevaa esitystä hän esittää aivan uuden näkökulman. Hän sanoo ”että vapaakappaleiden jaossa tulisi olla joustava. Ei voida pitää tarkoituksenmukaisena sitä, että jäykästi kaikki maan vapaakappaleisiin oikeutetut kirjastot museoivat näitä vapaakappaleita...Mutta muiden vapaakappaleisiin oikeutettujen kirjastojen tulisi toki voida saada toimia joustavammin niin, että näitä vapaakappaleita voidaan käyttää tehokkaasti kirjojen tarvitsijoiden haluamalla tavalla, ja lisäksi jopa niin, että niitä voitaisiin luovuttaa tarkoituksenmukaisuussyistä muillekin kirjastoille kuin vapaakappalekirjastoille... Vaikka nyt jonkin Oulun yliopiston vapaakappale luovutettaisiin vaikkapa Kuusamon kirjastolle”. Lisäksi hän ehdottaa määrärahaa Helsingin yliopiston kirjastolle työvoiman lisäämiseksi vapaakappaletoimistossa. Edustaja Ekorren vastauspuheenvuoron jälkeen, jossa hän toteaa, että Kor-

tesalmen perustelulausumia ei voi pitää tarpeellisina, Kortesalmi jatkaa vielä "Mutta kyllä olen käynyt perustelulausumieni sisältämistä asioista keskustelija kirjastoalan asiantuntemuksen kanssa, ja nämä asiat, jotka ponsissani ovat, ovat kirjastoväen piiristä tulleita toivomuksia... Toinen ponsihan (joustava sijoitus) sisältää tuollaisen käytännön kirjastoihmisten näkemyksen, että pitäisi pystyä joustamaan eikä pysyä jäykästi sellaisessa kannassa, mihin joudutaan, jos valiokunnan mietintö hyväksytään sellaiseenaan." (1980 vp, pöytäk. 2, s. 1152-) Edustaja Kortesalmen puheenvuorossa ajatukset lähtivät sellaisille poluille, jotka olisivat voineet vaikeuttaa Oulun yliopiston kirjaston vapaakappaleasiaa ja vapaakappaleiden käyttö ei enää vastaisi vapaakappalelain tarkoitusta.

Mistä hän nämä ehdotuksensa on saanut jäänee arvoitukseksi. Silloisen Oulun yliopiston ylikirjastonhoitaja Rae Murhun joskus melko omintakeiset ja yllättävät ehdotukset ovat voineet olla esityksen takana, tai sitten edustaja Kortesalmi tarkoitti varsinaisesti monia kirjojen muuttumattomia painoksia, jotka kaikki kuuluivat säilytysvelvollisuuden piiriin. Tähän asiaanhan oli myös edustaja Ursin kiinnittänyt huomiota lain ensimmäisessä käsittelyssä.

Kansanedustaja Jaakko Itälä, joka oli myös sivistysvaliokunnan jäsen, käytti puheenvuoron, jossa hän korosti vapaakappaleiden antamaa taloudellista etua kirjastolle. Edustaja Itälän mielestä taloudellinen etu jakautuu tasaisesti yli koko maan, kun Oulun yliopiston kirjasto saa tämän edun. Tämän jälkeen oikeuksia ei tulisi enää lisätä.

Kansanedustaja Martti Ursin sanoi vastauspuheenvuorossaan, jossa hän myöntää, että näinkin voi sanoa, ”mutta primääriä siinä on kyllä se, että yliopisto saa käyttöönsä täydellisen tutkimusaineiston kotimaisesta kirjallisuudesta. ...haluan korostaa tätä aspektia mm. Oulun yliopiston kohdalla. Se on määräävä. Ei taloudellinen etu.” (1980vp, pöytäk.2. s.1152-) Haastattelussa Martti Ursin kertoi, että omaa tutkimustyötään tehdessään hän oli käytännössä nähnyt oululaisten kotimaisten kokoelmien vajavaisuudet. Siten hänellä oli tutkijana omaa kokemusta siitä miten puutteelliset kokotelmat vaikeuttavat tutkimustyötä. (Ursin 1999.)

Uusi vapaakappalelaki hyväksyttiin eivätkä Karhuvaaran ja Kortesalmen lisäehdotukset saaneet tarvittavaa kannatusta. Laki tuli voimaan vuoden 1981 alusta ja Oulun yliopiston kirjaston 20 vuoden kamppailu epäoikeudenmukaiseksi koettua vapaakappaleiden jakoa vastaan päättyi. Kirjasto sai pääsääntöisesti kaikki vapaakappaleet sanomalehtiä ja ääni- ja kuvatallenteita lukuun ottamatta.

Vuoden 1980 vapaakappalelaissa määritellään vapaakappaleoikeuden tarkoitus selkeästi. Lain mukaan tarkoituksena on kansallisen kulttuurin tuotteiden säilyttäminen, tilastoiminen, luetteloiminen ja niiden saattaminen tutkijoiden ja muiden tarvitsijoiden käyttöön. Vapaakappalekäytäntö ei ole ensi sijassa hankinnan välikappale vaan sen tarkoituksena on aukoton kirjallisuuden ja muiden tuotteiden säilyminen. Kirjallisuuden tulee olla pysyvästi käytettävissä kaikkia luvallisia tarkoituksia varten, ei pelkästään tutkimustyöhön. (Häkli 1998.)

Tällä hetkellä valmisteilla oleva uusi vapaakappalelaki tuonee taas muutoksia mukanaan. Oulun yliopiston kirjaston kannalta merkittävimmiksi muutoksiksi vanhaan verrattuna tulee se, että pienpainatteita luovutettaisiin enää kaksi kappaletta ja ne sijoitettaisiin Helsingin yliopiston ja Turun yliopiston kirjastoihin ja, että muuttumattomia painoksia ei tarvitsisi luovuttaa enää ollenkaan. Suurin muutos koko vapaakappalelakiin olisi tietenkin se miten elektroninen aineisto talletettaisiin.

Elämää vapaakappaleiden kanssa

Vapaakappaleiden merkitys Oulun yliopistolle ja kirjaston käyttäjille on ollut selvästi nähtävissä. Kirjaston kotimainen kokoelma, johon vapaakappaleet sisältyvät, on sekä lukusalissa ahkerasti käytetty että lainattu kokoelma. Ns. harmaan, usein vaikeasti muuten hankittavan kirjallisuuden käyttöä on runsaasti. Oulun yliopiston kirjasto antaa kotilainaksi vapaakappaleita, lähinnä tietokirjallisuutta, eikä käytännön ole havaittu vaikeutavan kotimaisen aineiston säilymistä. Kirjasto hankkii aina kysytyimmistä materiaalista kappaleet avokokoelmiin. Täydellinen vapaakappaleoikeus toi kokoelmiin kirjaston haluamaa aineistoa, samoin materiaalin tulo nopeutui, koska ei tarvinnut odottaa Eduskunnan kirjaston valinnan tulosta. Samoin voitiin luottaa siihen, että aineisto tuli siinä laajuudessa kuin vapaakappalelaki antoi mahdollisuuden.

Vapaakappaleoikeus on tuonut kirjastolle uusia asiakkaita sekä yliopiston sisältä että ulkopuolelta. Kokoelmaa käyttävät yliopiston ulkopuolelta muun muassa julkishallinnon edustajat, tutkijat, opiskelijat, yksittäiset kansalaiset sekä yritykset Oulussa ja Oulun ulkopuolella. Kaukolainoiksi materiaalia kysytään ympäri Suomea. Yksi käyttäjäryhmä on Lapin yliopiston oululaiset opiskelijat, varsinkin oikeustieteilijät, jotka ovat käytännössä melkein vallanneet yhden pienen lukusalin kirjastossa.

Ylikirjastonhoitaja Vesa Kautto on tutkinut vuonna 1988 Oulun yliopiston laitoksia kotimaisen kokoelman käyttäjinä. Kyselyyn vastasivat pääsääntöisesti laitosten johtajat. Alkuaikoina eivät pääkirjaston kokoelmat, vapaakappaleet mukaan lukien, tulleet yliopiston sisällä hyödynnetyksi sillä tavoin kuin se keskitetyimmässä kirjasto-organisaatiossa olisi ollut mahdollista. Yliopiston laitokset jouduttiin perustamaan hyvin hajalleen pitkin kaupunkia ja käytännön syistä syntyivät laitosten yhteyteen laitoskirjastot, jotka hankkivat tarvitsemaansa kirjallisuutta riippumatta siitä oliko sitä jo jossain muussa yliopiston kirjastossa. Vesa Kauton tekemässä kyselyssä monet laitokset vastasivat, että ne hankkivat kaiken tarvitsemansa itse. (Kautto 1988.)

Käytännön kokemuksen perusteella voi kuitenkin sanoa, että näin ei ole asian laita. Jopa laitosten johtajat tietämättään käyttävät kirjallisuutta, joka on vapaakappalekokoelmasta kotoisin. Lainan tai kopion hankkivat yleensä heidän avustajansa. Kun opetuslaitosten taloudellinen tilanne on 1980-lukuun verrattuna huomattavasti kiristynyt, ne hankkivat tällä hetkellä erittäin vähän kotimaista kirjallisuutta, koska tietävät sen tulevan vapaakappaleina. Otantana tehdyssä tutkimuksessa kotimaista aineistoa oli esimerkiksi yhtenä syyskuun päivänä tänä vuonna jollain tavalla lainassa noin 15% kaikesta rekisteröidystä käytöstä. Vertailulukuna käytettiin tilastoa, jossa oli koko yliopiston kirjaston lainausluku kurssikirjalainoineen.

Työvoimasta on tietenkin ollut pulaa kuten kai kaikissa vapaakappalekirjastoissa, Järjestelytehtävistä ja varastopäivystyksistä on selvitty vielä tähän asti osittain työllistetyn työvoiman avulla. Kokoelma on melko hyvin järjestetty ja aineisto tarvittaessa löydettävissä. Ajalta ennen kirjaston perustamista ja vapaakappaleoikeutta on aineistoa pyritty koko ajan täydentämään lahjoitusten ja ostojen avulla.

Oulun yliopiston kirjaston vapaakappaleoikeuden käsittelyn eri vaiheista tulee selvästi se vaikutelma, että Oulun olosuhteita, yliopiston tutkimuksen ja opetuksen laajuutta ja kirjaston käyttäjien tarpeita ei ymmärretty ja jopa väheksyttiin niiden taholta, jotka olivat asiaa Etelä-Suomessa valmistelemassa. Poikkeuksena oli kurssikirjastojen organisointitoimikunta, joka ehdotti vapaakappaleiden jakoa kolmeen eri yliopistoon eli Helsingin, Jyväskylän ja Oulun yliopistoihin. Vaikutti siltä, että saavuteista eduista on vaikea luopua, vaikka samaa etua vailla olisi toinen puoli Suomea.

Oulun yliopiston kirjastossa on pidetty vuoden 1980 vapaakappalelakia merkityksellisenä sekä yliopistolle että pohjoiselle Suomelle. Martti Ursin sanookin haastattelussaan (Ursin 1999) että, ”..tätä minä pidin sellaisena pohjoissuomalaisena taisteluna...jolla on pitkäaikainen, merkittävä vaikutus.”

Lähteet

Haastattelut

Ursin, Martti, kansanedustaja vv. 1979-1983, toimitusjohtaja, dosentti. Haastattelu 14.9.1999, haastattelijoina Aila Huovinen ja Irene Kujala
Kommenteja artikkeliin ovat antaneet Riitta Eriksson, Aila Huovinen Vesa Kautto Päivi Kytömäki ja Eila Tuukkanen Oulun yliopiston kirjastosta

Kirjalliset lähteet

- Ed. Kortesalmen suullinen kysymys n:o 312. – Valtioapäivät 1971, pöytäk. 2., s. 2717-)
- Ehdotus vapaakappalelaiksi.-Valtiopäivät 1979, pöytäk. 1, s. 189-)
- Ehdotukset vapaakappalelaiksi ja laiksi painovapauslain muuttamisesta. – Valtioapäivät 1980, pöytäk. 1-2, s.1135-1138, 1152-1156
- Hallituksen esitys eduskunnalle vapaakappalelaiksi ja laiksi painovapauslain muuttamisesta. – Valtioapäivät 1979, asiak. A1, s.1-)
- Hovi, Irmeli (1986). Vapaakappalejärjestelmän kehitys Suomessa. – Elementa bibliographica. Helsinki. (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 49.)
- Häkli, Esko (1980). Kotimaisen kirjallisuuden kaukolainaus. – Signum no 5, s.124-128.
- Häkli, Esko (1998). Vapaakappalelain uudistus. – Tietolinja 2. <http://linna.helsinki.fi/tietolinja/0198/index.html>
- Kautto, Vesa (1980).-Oulun yliopiston laitokset omavaraisia kotimaisen kirjallisuuden käyttäjinä. – Signum n:o 8, s.212-213.
- Kautto, Vesa (1980). – Kuudes vapaakappale.- - Signum n:o 6-7, s.151.
- Kurssikirjojen organisointikomitean III osamietintö. Korkeakoulujen organisaation uudistaminen. Komiteamietintö 1971:B 130.
- Lakialoite n:o 424. Valtioapäivät 1979, asiak. E 1, s.855.
- Lausunto komiteamietinnöstä (1974). (Vapaakappaletoimikunnan mietintö 1973:128).
- Yliopiston kirje D 13/05/74.
- Murhu, Rae (1980). – Kuudes vapaakappale. – Signum no 6-7, s.151-153.
- Murhu, Rae (1985). – Oulun yliopiston kirjasto 1959-1984. Oulu. (Oulun yliopiston kirjaston julkaisuja 12.)

Raappana, Mika (1997). – Vapaakappalelainsäädännön kehitys Suomessa sekä länsimaisten vapaakappalejärjestelmien vertailu. – Informaatiotutkimuksen pro gradu-tutkielma. Oulu.

Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 2. – Esitys n:o23 (1979vp).- Valtiopäivät 1980, asiak. C2, s.1-6.

Tammekann, Eeva-Majja (1980). – Vastine Esko Häklille. – Signum no 6-7, s. 149-151.

Vapaakappalelaki. – Suomen asetuskokoelma vuodelta 1980/No 420. Helsinki.

Vapaakappaletoimikunnan mietintö. – Komiteanmietintö 1973:128. Helsinki.

Huhtala, Liisi

Oulun yliopisto, taiteentutkimuksen ja antropologian
laitos

VANHAN KIRJASTOROTAN KERTOMUS ELI KIRJASTO KIRJALLISUUDESSAMME

Vesa Kautolle 7. 5. 1999

Kirjasto on suomalaisen kirjallisuuden lempipaikkoja. Merkittävä osa kirjailijoita on työskennellyt tai työskentelee kirjastossa. Erityisen runsaasti kirjastoa kuvattiin 1970- ja 1980-luvulla.

Erno Paasilinna väitti 1973 Synnyinmaan muistoissa, että kirjastonhoitaja on luettelomisoppinut varastonhoitaja, pitkä ja veretön kutsumusneiti, jolla on selkämysten lukemisesta silmät poikittain päässä. Kun hän kaatuu kuolleen kirjaston lattialle, tilalle leijaa toinen neiti: ”Neiti perehtyy sääntöihin ja vetää langan yksiöönsä, ettei eksy ulkona. - - Kirjat ovat koko maailma, muuta maailmaa ei ole.”

*****

Julkiset kirjastot yleistyivät Englannissa 1700-luvun lopussa, kun lukutavat alkoivat muuttua. Aiemmin luettiin yhdessä, nyt enenevästi yksin. Samaan aikaan kiinnostuttiin tunteista; tärkeintä ihmisessä ei ollut hyvyys eikä kauneus vaan tunteellisuus.

Uuden lukemiskulttuurin vauhdittajaksi nähdään nykyään Goethen Nuoren Wertherin kärsimykset (1774). Wertherin ja Lotten luvaton rakkaus roihauttaa, kun he lukevat yhdessä Ossianin lauluja. Samoin kävi jo Francesca da Rimini ja Paolo Malatestalle Danten Jumalaisessa näytelmässä. Flaubertin Emma Bovary puolestaan pilasi elämänsä ahmimalla romanttisia tarinoita. Varsinkin ranskalaisten romaanien epäiltiin 1800-luvulla houkuttavan naisia haureuteen.

Suomi ottikin romantiikkaan tiukan kannan: kirjallisuuden tuli kasvat-
taa ja jalostaa. Laajeneva suomalaisuusliike markkinoi kunnan kirjallisuuden lukemista niin ihmisen mittana kuin hänen sosiaalisen nousunsa keinona. Niinpä Pietari Päivärinnan rakastetuissa kertomuksissa lukeva, val-

veutunut mies menestyy. Torpan pojan (1883) päähenkilö, köyhän Lukulan torpan Iikka, lukee yhdessä Loistolan mahtitalon tyttären kanssa, saa tytön ja perustaa kylään lainakirjaston.

Päivärinnan maailmassa kirja oli arvoesine. 1890-luvulla ehdotettiin julkaistavaksi lehdessä myöhästelevien lainaajien nimet. 1900-luvulla erityisesti työläiskirjailijat korostivat kirjan merkillistä, lakastumatonta arvoa ja voimaa. Toivo Pekkasen alter ego Samuel Oino on intohimoinen lukija (Tehtaan varjossa 1932); Olavi Siippaisen mielestä kirjallisuus jalosti kansan sielua.

Perinne on jatkunut Kalle Päätalon tuotannossa. Juuret Iijoen törmässä -sarjan Kallea repii oman lukuhimon ja isän kiukun ristiriita. Isä Herkon mielestä lukeminen ja kirjoittaminen olivat joutavaa höpöstelyä. Kunnan jauhot (1973) kertoo, kuinka kaverin kanssa vuorotellen haettiin kirjoja kahden peninkulman päästä Taivalkosken kantakirjastosta. Kirjastoa sivutyönään hoitanut opettaja Toini Uski päästi kirjastoon myös sunnuntaina.

Myöhemmin Päätalolle tuli tärkeäksi Messukylän kirjasto. Tammerkosken sillalla -teos (1982) muistelee, kuinka suurelta Messukylän kirjasto tuntui Taivalkosken, Oulun Uuden Läänin ja Oulun Teollisuuskoulun kirjastojen jälkeen. ”Taivalkoskella oli sottailla alla kirjoja vain kahessa ovellisessa kaapissa.”

*****

Suomalaisen dekkarin alkuvaiheet liittyvät Helsingin yliopiston kirjastoon. Siellä työskennelleet Emil Hasselblatt, Olaf Homen ja Henning Söderhjelm julkaisivat 1914 nimimerkillä Tre Herrar dekkarin Herr Corpwieth, Gentleman-detektiv. Amanuenssi Frank Corpwieth harrastaa dekkareita ja konsultoi Helsingissä itsensä Sherlock Holmesin kanssa.

Kävellessään syyssäässä Kaivopuiston läpi työpaikalleen ja miettiesään, miten nopeuttaisi korttien aakkostamista, Corpwieth ei tiedä kohta sekaantuvansa suurvaltapoliittiseen juttuun. Hän ratkaisee sen kirjaston kartuntaluettelon avulla. Edessä on amanuenssin arki: tärkeintä on olla työpaikalla viimeistään kello 12, koska silloin juodaan kahvia.

Tre Herrar - dekkari ennakoi hauskaasti ruumis kirjastossa -konventiota. Ylikirjastonhoitaja kuitenkin suuttui: jatkossa kaikki yliopiston kirjastoon liittyvät teokset tuli näyttää etukäteen ja marginaaleihin merkitä, ketä kulloinkin tarkoitettiin. Myöhemminkin dekkarikirjailijat, esimerkiksi Markku Ropponen, Reijo Mäki ja Heleena Lönnroth, ovat mielellään pii-

pahtaneet kirjastossa. Alan unohtumattomin on tietysti Umberto Econ Ruusun nimi (1980), jonka murhat kietoutuvat Aristoteleen naurua käsittelevään teokseen.

*****

Helsingin yliopiston kirjastossa liikkuu myös Mika Waltarin Yksinäisen miehen juna (1929). Nuorta kirjailijaa polttelevat Ragusan yöt ja Istanbulin melankolia; ne kokeakseen hän opiskelee tiukkaa tahtia seminaarikirjastossa. Eila Pennasen omaelämäkerrallisen romaanin Ennen sotaa oli nuoruus (1942) fuksityttö puolestaan rakastaa lukea Fennica-osastossa.

Jussi Talven romaanissa Tällaista oli palata ... (1946) upseeri, kirjailija Lauri Peltola on työtön. Hän pääsee kuitenkin yliopiston kirjastoon ylimääräiseksi virastotyöntekijäksi. Kirjastoyhteisö on moninainen: maisteri Kari ei ollut poistunut työpaikaltaan pommituksissakaan, maisteri Naski pilaa työilmapiirin kireydellään, maisteri Muhu haukkuu kirjoittelevaa Naskia ”mokomaksi eripainokseksi”, konekirjoittajatar Lindström on arvaamaton ja epäluuloinen, vahtimestari kaipaa rintamalle simputtamaan. Joskus Lauri Peltolan tekee mieli nauraa, aivan kuin kuin rintamalla kun joukot oli lyöty toivottoman hajalle: ”Tuon hiljaisen tieteen ahjon, muurahaispesän työn keskellä hän nauroi jostakin ihmeellisestä syystä ja tunsin hienon, epämääräisen, mutta epäilemättä lujan ystävyuden sitovan häntä kaikkiin noihin ihmeellisiin ihmisiin ympärillään.” Huonosta palkkauksesta huolimatta kirjastolaiset uskovat työhönsä: ”me teemme hiljaisina työtä, työtä, jonka tulokset eivät näy ehkä tänään, eikä vielä huomennakaan, mutta jo kenties ensi vuosikymmenellä tuleva sukupolvi siunaa meitä.”

Yhteiskunnallisen korkeakoulun kurssikirjaosastolla ja yleisessä kirjastossa työskennellyt Kari Aronpuro on viitannut työhönsä useissa kokoelmissaan. Lokomonyliopisto (1970) toteaa, että työläisillä on ruokatunti ja virkailijoilla virkistystauko. Kirjastosta lähtiessä ”Väinämöisenkatu on täynnä aurinkoa, / joka jatkaa Kalevan kirkon taakse”. Galleriassa (1979) mennään kirjastolaitoksen historiaan. Kirjaimet tulevat -kokoelman (1986) kirjastonjohtaja-minä matkustaa töihin ja luonnehtii runossa ”Palvelen ja nautin” kirjastoa tilan nimenomaiseksi kehotukseksi harjoittaa valintaa. Satutunnilla lapset kyselevät, miksi G meinaa nielaista kielensä. ”Bricoleur”-runon minä poimii terhoja märeältä nurmelta ”taskussa pakka poistettuja luettelokortteja”; vieressä kuparisepät leikkaavat kuparilevyjä:

”eikä pitkiä aikoja enää voi kulua, kun kaupunkiamme somistaa / komea kirjastotalo”. Vaahteran syyshehkun alla ”jupisee kädet taskussa / moderni pakana: Mikä saatanan moskeija tohon tulee?”

*****

Tieteellisiä kirjastoja runsaammin on kuvattu yleisiä. Kun Mika Waltarin Palavan nuoruuden (1935) Juhani vielä kokee tekevänsä ”hengen työtä, kaikista töistä epäkiittolisinta”, Jorma Eton Elämä on -kokoelman (1955) kirjastonhoitajalla on näpsä vastaus kaikkeen: hetkinen, katson kortistosta, 1960-luvulta lähtien kirjastoa kritikoidaan suoraan.

Tampereen, Kemin ja Vaasan kirjastoja johtanut Raoul Palmgren arvosteli kirjastoa avainromaanissaan 30-luvun kuvat (1953, nimellä R. Palomeri). Harjoittelija Rolf Pahlman, joka haaveilee riippumattoman marxilaisen tiedemiehen ja kansansivistäjän urasta, pitää kirjastoväkeä pedanttina, kateena ja juoruavana. Naisvirkailijat ovat paisuneet paljosta istumisesta, amanuenssit ”leimasivat ja juorusivat, juorusivat ja leimasivat”. Kirjastossa työskentelee myös henkistynyt Inga, ja Rolfiamme askarruttaa, voiko ”älyä rakastaa ruumiillisesti”. Aapelin eli Simo Puupposen pakina-kokoelmassa Meidän herramme muurahaisia (1954) kirjastonhoitaja Raafael Pesu uhataan erottaa laiskuutensa tähden. Pesun mielestä näillä palloilla ei kannata olla edes laiska.

Kirjastotanttoja ivattiin jo Talven Tällaista oli palata ... .romaanissa. Lauri Peltolasta he näyttivät etanoilta: ”he olivat arvokkaita, harmaahapsisia tätejä useat eivätkä he tunteneet kiireen käsitettä muulloin kuin työajan loppuessa”. Kuvaus tyypittää edelleen: kirjastotantalla on ylähuulessa tummaa partaa, kalkkunan rinta ja kiihkeä taipumus varjella viattomuuttaan. Jostakin syystä muistojen kirjastotädit ovat harmaatukkaisia; näin esimerkiksi Matti Hällin novellikokoelmassa Seitsemännen taivaan poika (1949).

1960-luvulta lähtien nimenomaan naiskirjastonhoitaja joutuu edustamaan kielteisiä piirteitä: tarmottomuutta, yletöntä idealismia, vierautta elämälle. Marjatta Salon (Kilven) Lasisormuksen (1967) Ullasta on sama, missä virkailee kuusi tuntia päivässä: ”En minä osaa innostua niistä asioista.” Aila Meriluodon Peter-Peterin (1971) Sanna, kirjailija ja kääntäjä, työskentelee Ruotsissa osa-aikaisena kirjastonhoitajana, haukottelee

vuorot loppuun pölyisessä salissa ja ajattelee, ”ettei täällä ainakaan eksisteeraa mikään, ei kirjarivit, ei uneliaat ihmiset jotka penkovat pornografian puutteessa dekkareita”.

Kerttu-Kaarina Suosalmen romaanissa Jeesuksen pieni soturi (1977) Elisan ammattia vähättelevät niin äiti kuin aviomies. Äidin mielestä Elisan elämän pilasi ainainen lukeminen: ”Sitten päädyitkin kirjastoon, sekin yhdenlainen kaatopaikka, ei tulevaisuutta - -.” Romuilla keinotteleva aviomies suree, että otti Elisan, ”ihmisen joka kävi opiskelemassa yliopistoissa asti, että osaa panna kirjan hyllylle, kirjan hyllylle herra jumala”. Yhtä materialistinen tuttava pitää kirjastonhoitajia puotipuksuina: ”osaako ne itse edes lukea?”

Sama asenne näkyy Rauni Paalasen Agitaattorin morsiamen (1990) mummossa, jonka mielestä maisterisnaisen ei pitäisi työskennellä kirjastossa. Minna sen sijaan nauttii kirjastossa maailman kaaos on kansien välissä aakkostettuna ja kortistoituna. ”Minä katselen lempeän ylimielisesti niitä kirjarivejä, minä en pelkää niitä, mutta siitä vallasta minä kyllä nautin, joka minulla on niiden ylitse.” Toisenlainen on Juhani Salokanteleen Pitkän nuoruuden (1985) Päivi, joka painuu atk-kursseille ja suunnittelee firmaa, joka myisi yrityksille informaatiopalveluja.

*****

Nainen kirjastonjohtajana esiintyy jo Märta Tikkasen romaanissa Miestä ei voi raiskata (1975). Tova Randersin, kirjastoapulaisen, mielestä johtaja on varautunut ja liiaksi tietoinen omasta arvostaan, pikkutarkka ja hilitetty. Työpöytä on aina järjestyksessä eikä huoneessa tuoksu kahvi. Kirjastoapulaisen silmin katsotaan naisjohtajaa myös Eva Illoisen romaanissa Iltapäivällä tuli levottomuus (1980). Kuva on armoton: johtaja on muuttunut ärtyisäksi ja pikkumaiseksi viisikymmentä täytettyään. Naisen ei pitäisi olla töissä viidenkymppin jälkeen, mieltii kirjastoapulainen Jatta. ”Vaikka oli tämä kyllä pikkutarkan ihmisen ammatti.”

Jatan ongelmana on alkoholi. Tova Randers puolestaan kääntää öisin elättääkseen kaksi poikaansa. Lainaustosastolla hän on ainoa, joka välittää kirjoista. Hän haluaisi keskustella lukemastaan, mutta ei saa vastakäikua. Kun työpäivä päättyy, hän kokee tehneensä jotakin: kaksikymmentäyksi uutta korttia, ”uusien lukunälkäisiä ihmisiä, jotka pääsevät hyllyille ja kirjojen maailmaan”.

Marjatta Kilven kirjastonjohtaja Minna puolestaan ”teki työtään kuin virkamies, mutta ei aina kelvannut muiden virkamiesten joukkoon; oli päivällisillä pariton, saunan lauteilla hupaisesti väärää sukupuolta, vaimojen mielikuvituksessa uhka ja viettelys”. Älä kutsu kukkaseksi -romaani (1976) kuvaa kirjastot riidan ja turhautuneisuuden pesiksi, joissa lukeneet korostivat ylen määrin lukeneisuuttaan, vaikka ”istuivat palkkakuo-passa, syvällä ojassa”.

Pirjo Mannisen romaanissa Rakkaus talvella työhön pyrkivä opiskelija-poika ällistyy vielä 1970-luvulla, kun kirjastonjohtaja onkin nainen: ”Se oli shokki johon hän oli täysin valmistautumaton. Ei hän ollut odottanut naispuolista kirjastonjohtajaa vaan oli pitänyt selviönä että kirjastoja (niin kuin muitakin tämän maailman instituutioita) johtivat miehet.” Ironisesti Manninen kuvaa kirjaston kahvikekkereitä, joissa kotona leivottu on kuniassa.

*****

Kirjastonhoitaja Markku Turusen romaanissa Juoksupoika ja kyyhkynen (1984) esiintyy harvinaisuus: mieskirjastonhoitaja. Nelikymppinen Matti pelkää niin mailmanloppua kuin työpaikkansa naisvaltaa. Vain osoitukseen, että ”olen oman itseni herra”, hän panee tanssiksi hyllyjen välissä. Turusen kautta kirjaston - ”ruumiillistuneen akateemisen köyhyyden” (Solveig von Schoultz) - kuvaan on tullut tummaa, irtonaista huumoria. Paavo Rintalan satiirissa Eläinten rauhanliike (1984) Majavatorin kirjastonhoitajana Järvien tasavallassa toimii Vanha Kirjastorotta, joka saa tarpeekseen kaikkeneköisestä suvaitsemattomuudesta. Hän haluaa vain puolustaa kirjoja ja kulttuuria.

Rintala kuvasi jo Rikkaassa ja köyhässä (1955) kauniisti kirjaston merkitystä isättömän rakkilaispojan elämässä. ”Ainolassa oli suuria lämpimiä huoneita ja paljon kirjoja.” Kirjasto oli Aadolf Ruotaistenmälle enemmän kuin koti: turvapaikka. Hän ei alkuun uskaltanut lainata kirjoja muualta kuin lähimmästä hyllystä, mutta apuun tuli ”teräväsilmainen ystävällinen kirjastonhoitaja ja johtaja, oululaisen kirjailijan poika”.

Sitä Majavatorin Vanhaa Kirjastorotta kutsuttiin ”pesunkestäväksi kirjasto humanistiksi”.

Lähteenä: Liisa Hakanen, Kirjasto kirjallisuudessa. Kirjaston kuva suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1880-luvulta 1990-luvulle. PG, Tampereen yliopisto 1992.

Vesa Kautto
ylikirjastonhoitaja (emeritus)

ELÄMÄNI KIRJASTOT

Lyhennelmä esitelmästä Oulun yliopiston kirjastonhoitajat r.y:n 25-vuotisjuhlassa 18.3.1999.

Hu-hu-huu, sanoo pöllö tupsupää

“Päivä oli ollut onneton pienelle Kai Harkerille.” Tämä lapsena alleviivamani lause aloittaa John Masefieldin kirjan *Keskiyön kansaa*, joka on ollut ensimmäinen hankintani kirjastoon. Kirjasto oli Äänekosken kansakoulun kolmannen luokan oppilaskirjasto, jonka teokset kerättiin oppilailta ja palautettiin aikanaan heille.

Kirjan lehdet ovat hieman nuhraantuneita sivulle 40, jonka jälkeen useimmat lienevät luopuneet jatkamisesta. Oli siis luettu noitien kertosaie “Hu-hu-huu, sanoo pöllö tupsupää” ja kuultu rouva Pouncerin terävä kysymys:

“Sano, kiittäjä pimennon,
tokko pahat asiat hyvin on?”

Mutta pikku koululaisille lienee ollut liikaa, kun sivulla 38 kotiopettajatar sanoo Kaille:

“Käytä indikaatiivia ja genetiiviä: ‘Onko tämä ankanmuna, eikä: olisiko tämä ankkamuna’.”

Itse luin kirjan monta kertaa, ja huomasin vuonna 1986, että *Keskiyön kansaa* oli ollut myös Kai Laitisen lempikirja (HS 3.8.1986). Hän luonnehtii sitä seuraavasti:

“Päähenkilön vaiheissa yhdistyvät arkinen päiväelämä ja uneen, fantasiin liittyvä yöelämä; hän ylittää muodonmuutoksissaan eri olomuotojen rajat; hän antautuu vaaralliseen ja jännittävään etsintään; hän käy voitokkaan taistelun pahoja voimia vastaan. Siinä on kylliksi myyttisiä piirteitä nuoren lukijan valloittamiseksi.”

Kodin kirjastot lämpöisin lehdin

Kirjailija Elina Karjalainen kertoo oppineensa lukemaan kolmivuotiaana. Tyttö oli olan takaa kurkkien hämmästyttänyt isänsä lukemalla sanomalehden otsikon. Kun Elinan kiinnostus alkoi siirtyä kirjoihin, isä kokosi suuresta kirjastostaan yhden hyllyllisen ja sanoi: Kaikkia muita kirjoja saat lukea, mutta et näitä. Hyllyyn oli tietenkin koottu teokset, joihin tyttären toivottiin ennen muuta tutustuvan.

Minä opin lukemaan viisivuotiaana eli vuonna 1941. Alkuaikojen kiinnostavimpia tietoja olivat lehtien uutiset siitä, montako neuvostoliittolaista tankkia oli tuhottu tai lentokonetta pudotettu. Kotini kirjastoa en kokenut erityisen kiinnostavaksi. Isäni oli toki suomen kielen ja historian lehtori, ja lukioaikana luin kotikirjastostamme Grimbergin *Kansojen historian* ja Friedellin kulttuurihistorian kannesta kanteen. Mutta lapsuusvuosina oli naapurimme Rinteen kirjasto paljon antoisampi. Perheen esikoistytär oli minua kolme vuotta vanhempi ja lastenkirjallisuutta oli karttunut jo melko mukava kokoelma. Uudestaan haluaisin käydä läpi ainakin kirjan, joka kertoi norsujen hautausmaasta, ja Laura Sointeen *Seikkailusatuja* (ei näy Oulassa). Eräs sen tarinoista on kafkamainen: kerran tehty virhe sitoo päähenkilön päättymättömään loogiseen ja lohduttomaan silmukkaan, josta ei ole poispääsyä, ei nyt eikä koskaan.

Punertaa marjat Piilolan

Ensimmäinen muistoni kunnallisesta kirjastosta on maisema, ei lukuelämys eikä tiukan kirjastonhoitajan henkilökuvaa. Minulla on mielikuva lehdettömistä pihlajista, ja matalan puurakennuksen oven yläpuolella palavasta pihalampusta. Kuvan täytynee olla vuodelta 1942 tai 1943, jolloin Äänekosken kunnankirjasto sijaitsi vielä Piilolan koululla.

Luullakseni vuonna 1944 kauppalankirjasto muutettiin parakkiin Äänekosken keskuskoulun viereen. Minua ohjasivat sen käyttöön pari vuotta vanhemmat Hytösen veljekset, identtiset kaksoset. Jompikumpi heistä tapasi seisoskella Matkahuollon edustalla, jonka takia veljeksiä kutsuttiin linja-auton lähettäjiksi. Toisesta kaksosesta tuli myöhemmin Äänekosken kirjastolautakunnan puheenjohtaja.

Äänekosken kirjasto sijaitsi siis puisessa parakissa, suunnilleen 50–70 neliömetrin huoneessa. Kirjat olivat samanlaisia kuin niin monissa samanaikaisten kirjaston kuvauksissa, mustiin nahkakansiin sidottuja ja pahanhajuja. Ja suunnattoman kiehtovia.

Keskiyön kansan takana oleviin WSOY:n koululaiskirjaston takana oleviin kirjaesittelyihin olen merkinnyt lukemiani teoksia. Näköjään olen harastanut sekä poikien että tyttöjen kirjoja. Koululaiskirjaston ulkopuolella olivat tietenkin Burroughsin Tarzan- ja Mars-kirjat sekä monet muut seikkailukirjat, joista neuvostovastaiset poistettiin tai pakattiin laatikoihin sodan jälkeen.

Monet kirjailijat ovat kuvanneet, miten tärkeä osuus kunnallisella kirjastolla on ollut heidän henkisessä kehityksessään. Esimerkiksi Paavo Rintala antaa suuren arvon taidekirjojen kokoelmalle, jonka Samuli Pakkala oli koonnut Oulun kaupunginkirjastoon. Mika Waltari kertoo lukeneensa käytännöllisesti katsoen koko Helsingin kaupunginkirjaston kokoelmat. Toivo Pekkanen, joka oli köyhistä oloista, muistelee: “Oli nieleskeltävä yhä isompia ja isompia henkisiä annoksia, etteivät kurjat aineelliset annokset voineet pakottaa esiin minun todellista tilaani.”

Väinö Linna oli ahkera kirjaston käyttäjä ja torjuu ajatuksen, että innokkaat kirjanlukijat olisivat jotenkin syrjään vetäytyviä ja mielikuvitusmaailmassa eläviä. Kalle Päätalo kertoo kirjastomatkaa kertyneen yli neljäkymmentä kilometriä, mikä taival tehtiin yhtenä päivänä (Kunnan jauhot, 1973).

Minun on mahdoton jälkeinpäin arvioida, jäikö minulta löytämättä arvoteoksia tai oliko Äänekosken kauppalankirjasto kokoelmiltaan köyhä ja epäintressantti. Vielä pienempiä olivat luonnollisesti kansakoulun ja yhteiskoulun kirjastot. Muistelen lukeneeni kunnankirjastosta lainaamani Eino Kailan *Persoonallisuuden* jo lukioaikana, samoin Tatu Vaaskiven teoksia. Mistään järjestelmällisestä tietoisuuden kartuttamisesta kirjojen avulla ei kuitenkaan ollut kysymys. Paljon ahmin, mutta monet kirjallisuusluokat taisivat jäädä koskematta.

Antikvariaattien aika

Jälkikäteen hämmästelen, miten vähäisiä ovat opiskeluaikani Helsingin kaupunginkirjastoon ja kirjakauppoihin liittyvät muistoni. En mahtanut kovin montaa kertaa käydä Akateemisen Kirjakaupan niissä tiloissa, jotka sijaitsivat Stockmannin tavaratalossa. Jostain olen kuitenkin hankkinut ne Paavo Haavikon runokirjojen ensipainokset, joita minulla on viisikymmentäluvulta lähes kaikki. Muun muassa *Tuuliöinä*-kokoelman (1953, ostettu 1957) seuraavat runot olivat mieleen jääneitä:

Sadelintu lauloi

Sadelintu lauloi, kun ilta pimeni
 (pimeni ilta kirkas niinkuin lasi ja vilpas)
 merellä pimeys purjehti,
 meressä silmien
 merenneito kahlasi,
 ja merenneito, merenneito
 kahlasi ikävään,
 ja ikävä aika, tuhannen iltaa
 kuin tuhannen kultarahaa upposi.

Mihin me lopumme

Mihin me lopumme mihin me lopumme
 niinkuin väsyneet eläimet
 armon laaksoihin
 ilman jumalaa ilman jumalia

mistä me tulemme meren ilosta
 niinkuin meri ensin tuli
 olematta meri kenenkään kutsumatta
 meren ilosta meren ilosta.

Kaupunginkirjaston Rikhardinkadun kirjastossa pistäydyin, mutta esimerkiksi mitään sanoma- ja aikakauslehtien säännöllisen seuraamisen tapaa ei minulle kehittynyt.

Mutta antikvariaatteja kolusin, se kuului tapoihin opiskelijayhteisöissäni. Eniten käytetty paikka oli Uudenmaankadun antikvariaatti, jonka hyllyt olivat korkeita ja ylimmiltä osiltaan vain tikkaiden avulla tavoitettavia.

Leppäsuonkatu

Se, että käytin vähän kaupunginkirjaston palveluja, johtui tietenkin siitä, että vuonna 1957 muutin Vironkadulta Helsingin yliopiston opiskelija-asuntolaan Domus academiaan Leppäsuonkadulle. Asuintalojen vieressä sijaitsi myös ylioppilaskunnan hyvätaoainen ja monipuolinen kirjasto (jonka rakennuksessa on elokuusta 1999 lähtien toiminut Kauppakorkeakoulun kirjasto). Kirjasto tarjosi kurssikirjoja mutta myös muuta eri alojen tietokirjallisuutta ja kaunokirjallisuutta sekä lehtiä luettavaksi. Muutaman keran istuin kuuntelemassa levyjä sen musiikkiosastolla ja olinpa seuraamas-

sa Seppo Heikinheimoakin jossakin kirjaston järjestämässä esitelmätilaisuudessa. Kirjasto käytti paljon opiskelijatyövoimaa, ja näitten joukossa oli muista yhteyksistä tuntemiani (esimerkiksi Inka Müller ja Kaisamarja Perttunen), siinäkin mielessä siellä oli kotoisaa pistäytyä, mitä teinkin varmaan lähes päivittäin. Kirjaston johtajana oli Kaarlo Lausti, johon en enemmälti tutustunut, vaikka olinkin ylioppilaskunnan edustajiston jäsen.

Ylioppilaskunnan kirjaston miellyttävässä rakennuksessa oli yksi heikkous. Kurssikirjalukusalin ovi oli pitkän huoneen keskellä siten, että kun joku tuli tai lähti, puolet lukijoista ei voinut olla kiinnittämättä huomiota tapahtumaan.

Psychological Abstracts

En muista – ja varmaan muistaisin, jos jotain olisi ollut – että teologisessa tiedekunnassa olisi annettu minkäänlaista kirjaston ja kirjallisuuden käytön opetusta. Professori saattoi vihjata proseminaariesitelmiä varten sopivasta kirjasta tai artikkelista. Kirkkohistoria oli varmaan poikkeus, monet kirkkohistorian professorit olivat Suomen historiassa väitelleitä (ainakin Aarno Maliniemi, Mikko Juva ja Kauko Pirinen) ja antoivat perusteellisen historian tutkimisen metodiohjauksen. Edellä mainituista Maliniemi oli myös kokenut kirjastomies ja Helsingin yliopiston kirjaston entinen virkailija. Maliniemeen liitetään seuraava juttu, joka kuvastaa hänen asenteitaan:

Tentissä ollut teologian opiskelijatyttö tuli kysymään Maliniemeltä tulosta. Maliniemi:

“Neiti, rukoilitteko ennen tenttiä onnistumista siinä?” Opiskelija:
 “Herra professori, kyllä rukoilin.” Maliniemi: “Siinä tapauksessa minun on kerrottava, että rukoustanne ei ole kuultu.”

Minulla ei ollut kirkkohistoria pääaineena, joten en saanut sitäkään kautta tiedonhaun ohjausta. Mutta kun vuonna 1960 ryhdyin jatkamaan psykologian opintoja, kehoitettiin harjoitustehtävän teossa käyttämään *Psychological Abstractsia*, ja harjoitustehtäväpartnerini vei minut Helsingin yliopiston kirjastoon katsomaan tätä referaattijulkaisua. Uusi maailma avautui.

Teologian pro gradu -työssäni (1962) oli sitten jo noin 120 painettua lähdetä ja parikymmentä painamatonta, mutta sitä tehdessäni olinkin jo Helsingin yliopiston kirjaston harjoittelija ja saanut hyvää ohjausta bibliografioiden ja kortistojen käyttöön.

Aioin papiksi, jouduin kirjastoon

Sillä teologikurssilla, joka aloitti keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa syksyllä 1956, oli muistaakseni 60 miestä ja 3 naista. Kurssilaisista neljä (Ahti Hakamies, Raimo Harjula, Olavi Rimpiläinen, Juha Vermasvuori) väitteli teologiassa ja yksi äskettäin filosofiassa (Leo Karkia). Yhdestä (Olavi Rimpiläinen) tuli piispa, yhdestä professori (Juha Vermasvuori). Minulla ei ole tarkkaa kuvaa siitä, moniko siirtyi opiskelemaan toisiin tiedekuntiin, mutta yksi ainakin ryhtyi filosofian opiskelijaksi, yksi tilastotieteilijäksi ja yksi kaupallisten aineiden opiskelijaksi.

Minkä takia muistelen nyt kirjastoja enkä papillista uraa, johtui monimutkaisesta ja sotkuisesta eikä kovin tyylikkäästä prosessista, jonka kuvauksella en aio liiemmästi rasittaa. Eräs syy oli, että uskonnollinen liike, johon kuului, meni hajalle “i slagsmål med bönder” tai toisesta näkökulmasta “i slagsmål med präster”. Joka tapauksessa kypsynyt arvioni soveltuvuudestani teologisiin tehtäviin sai minut menemään helmikuussa 1961 Helsingin yliopiston ylikirjastonhoitajan Jorma Vallinkosken puheille kysymään harjoittelupaikkaa.

Se ei kuitenkaan ollut ensimmäinen kirjasto, johon pyrin töihin. Olin tätä ennen käyttänyt melko pitkään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjastoa. Olin liittynyt seuran vuosijäseneksi, mikä oikeutti lainaamaan kaudonkirjallisuuttakin seuran viehättävästä kirjastosta. Viehättävästä monella tavalla. Hallituskatu 1:n rakennus on kaunis, sisältä vielä kauniimpi kuin ulkoa, kokoelmat alallaan kattavat ja henkilökunta hyvin ystävällinen ja tietäväinen. Sieltä kysyin ensinnä harjoittelupaikkaa, mutta minua ei hyväksytty. Kirjastonjohtaja selitti vuosia myöhemmin, että he eivät uskaltaneet ottaa miestä puhtaasti naisista koostuvan yhteisön jäseneksi.

Engelin kirjasto

Olen kuvannut Pulletiinissa 1–2/1991 joitakin vaikutelmiani ensimmäisestä vuodesta Helsingin yliopiston kirjastossa. Lähinnä siteeraan kirjaston pikkujoulussa pitämäni puhetta, jossa vertasin HYK:iä olympolaiseen hierarkiaan. Kirjoituksesta käy ilmi, että kirjaston johtavat virat olivat suomenkielisten hallussa. Kirjastonhoitajatasolla oli lukuisia ruotsinkielisiä virkailijoita, muun muassa monia taitavia ja tarmokkaita naisia. Teitittely oli käytössä, ja katsottiin, että sosiaalisesti niin korkealle kuin mahdollista oli kiivennyt henkilö, joka saattoi rotundan yläkerroksista kutsua ensim-

mäisen kerroksen lainaustoimistossa päivystävää Dolly Ölanderia etunimeltä.

Engelin suunnittelema Helsingin yliopiston kirjaston rakennus teki minuun tietenkin suuren vaikutuksen, enkä ole tässä suhteessa ainoa. Esimerkiksi Jussi Talvi (Tällaista oli palata ..., 1946) kuvailee sitä seuraavasti:

“Oli sykhdyttävä näky, kun vanhan arvokkaan rakennuksen pääty piirtyi sinistä kirkasta taivasta vasten. - - - Se henki vuosikymmenien, jopa vuosisatojen rauhaa. Se piti itsepäisesti kiinni vanhasta ja arvokkaasta, aivan kuin olisi halunnut sanoa nykyajan kiireiselle maailmalle oman kestävän mielipiteensä siitä, mikä tässä maailmassa säilyttää arvonsa, mikä menettää sen jo alkuunsa.”

Työskentelin Helsingin yliopiston kirjastossa harjoittelijana helmikuun lopusta 1961 heinäkuun loppuun 1962. Käytännössä tämä merkitsi aluksi päivystämistä ja kirjallisuuden noutamista laajassa maanalaisessa varastossa Porthanian alla. Varasto oli huonosti ilmastoitu, joten tämä työ ei ollut miellyttävää. Hauskempaa oli lainaustoimistossa, jonka asiakaskunta edusti monia eri aloja. Siihen aikaan HYK:hon tuli paljon lääketieteellisiä kausijulkaisuja, ja palvelin lukuisia tulevia lääketieteen professoreja. Mutta pääpaino oli tietenkin humanististen alojen kirjallisuudessa, jota muun muassa Veijo Meri ahkerasti lainasi.

Jonkin verran edistyttyäni pääsin myös päivystäjäksi yleiseen lukusaliin, siis etelänpuoleiseen saliin, jossa istui gradujen ja väitöskirjojen tekijöitä mutta myös varttuneita tutkijoita. Koskaan en ehtinyt ylimmälle tasolle eli työskentelemään Fennica-kokoelman parissa.

Varsinaista systemaattista harjoittelijankoulutusta ei HYK antanut, ja monet harjoittelijat olivatkin opiskelun ohessa töissä tähtäämättä kirjastoalalle. Minä ajattelin kuitenkin pysyvää alalle suuntautumista ja ryhdyin suorittamaan Helsingin yliopiston kirjaston amanuenssitutkintoa. Sitä tenttiessäni tutustuin ulkomaisen osaston johtajaan tohtori Karl-Erik Henriksoniin, joka oli hyvin tarmokas, oppinut, laajatietoinen ja miellyttävä henkilö. Henriksson hoiti itse ulkomaisen kirjallisuuden valinnan, mutta on merkille pantavaa, mitä hän vastasi Lisa Castrénin kysymykseen: “Mistä sinä olet saanut nuo tavattoman laajat tietosi?” “Minä olen keskustellut ihmisten kanssa, jotka asioista tietävät”, oli vastaus.

Oli erittäin suuri menetys Suomen kirjastolaitokselle, että Henriksson kuoli vuonna 1969 vasta 50-vuotiaana, juuri kun Turun yliopisto oli päättänyt kutsua hänet ylikirjastonhoitajakseen.

Elin tuolloin varsin ristiriitaista ja ahdistunutta kautta. Osoittanee jotain kirjaston henkilökunnan laadusta, että silti ajattelen puoltatoista vuotta HYK:issä lämpimästi ja hyvillä mielin. Asuminen Kaivopuistossa helpotti tietenkin osaltaan oloani.

Valoa ylhäältä

Ystäväni Esko Häkli oli aloittanut minua vuotta aiemmin teologian opiskelun, mutta ryhtyi varsin pian lukemaan myös Suomen historiaa, jolta alalta hän teki aikanaan lisensiaatintutkielmansa. Kun teologisen tiedekunnan kirjastonhoitajan toimi perustettiin vuoden 1962 alussa, yliopiston kirjastossa pitkään työskennellyt Esko nimitettiin siihen. Esko pyysi minut vuoden 1962 alusta avukseen osatoimiseksi amanuenssiksi, ja kun hän lähti kesällä armeijaan, minusta tuli kirjastonhoitaja yhdessä teologian lisensiaatti Eino Wilhelmsin kanssa. Eino teki väitöskirjaa ja oli koonnut tavattoman laajan kortiston väitöskirjan aiheesta, mutta sai väitöskirjansa valmiiksi vasta vuonna 1980, vaikka (tai koska) hänen kortistonsa oli jo 60-luvun alussa legendaarisen suuri.

Olin siis edennyt nopeasti kirjastouralla ja noussut HYK:in kellareista yliopiston päärakennuksen ylimpään (viidenteen) kerrokseen, jossa teologisen tiedekunnan ja psykologian laitoksen tilat sijaitsivat. Tilat oli varustettu vain kattoikkunoilla, saatiin siis valoa ylhäältä, mikä sopi hyvin teologiselle tiedekunnalle.

Ylimpiin kerrokseen noustiin samalla hissillä, jota päärakennuksen toisessa kerroksessa työskentelevä rehtori Edwin Linkomies käytti. Kun rehtori oli saapumassa tai lähdössä, vahtimestarit koettivat varmistaa, että hissi oli häntä odottamassa. Kerran Linkomies joutui vartomaan toisessa kerroksessa hissiä, kun neljänteen kerrokseen matkaava suomen kielen tohtori oli nousemassa laitokselle. Linkomies totesi hänelle ristikon läpi happamasti: “Teistäkin pitäisi professori tulla ja te vain hissillä ajelette!”

Teologisen tiedekunnan kirjastossa jouduin tekemään varsin monipuolisia tehtäviä, paitsi luetteloimaan myös valitsemaan kirjallisuutta, vaikka se olisi ollut Eino Wilhelmsin työtä. Olin niin ahkera kirjallisuuden valitsija, että ylitin hankintamäärärahat huomattavasti, ja Esko joutui palattuaan säästämään vastaavan summan. Tätä hän ei kuitenkaan äskettäin kysyessäni muistanut, mutta sen, että olin hävittänyt työpöydän vierestä hyllyllisen kustantajaluetteloita.

Valmistuttuani keväällä 1963 teologian kandidaatiksi kävin järjestämässä Kotkassa apteekkariononi tuhansien niteiden kirjaston, josta hän ei

sitten löytänytään mitään kolmeen vuoteen. Minä päätin kokeilla opettajana toimimista ja hoidin yhden vuoden sijaisuutta Rovaniemen yhteislyseossa ja hain siellä ollessani Yhteiskunnalliseen korkeakouluun Tampereelle kirjastokurssille, jonka suoritin talvella 1964/65. Seuraava kirjastoni olikin Ruotsissa.

Carolina Rediviva

Helsingin yliopiston kirjastossa olin kuullut, että suomalaisia oli käynyt harjoittelemassa Uppsalan yliopiston kirjastossa. Lähestyin kirjastoa tässä mielessä keväällä 1963, mutta sieltä ei kuulunut mitään. Onneksi olin merkinnyt yhteystiedoksi kotiosoitteeni Äänekoskella. Keväällä 1965 sain Uppsalasta kirjeen, jossa pahoiteltiin, että minulle ei ollut aiemmin voitu tarjota työtä, mutta nyt voisin saada kesäpaikan.

Toukokuun lopussa matkustin Bore-laivalla Turusta Tukholmaan. Kun lähestyimme Ruotsin pääkaupunkia ja näin ruotsalaisen hävittäjän ylhäällä korkeuksissa, tunsin olevani vapaassa maassa, jota Neuvostoliitto ei pystynyt painostamaan.

Jos oli Helsingin yliopiston kirjasto perinteikäs ja kunnianarvoisa, niin vielä enemmän sitä oli Uppsalan yliopiston kirjasto. Sen rakennus sijaitsee Uppsalan goottilaisen tuomiokirkon vieressä samalla mäellä linnan kanssa. Kirjaston takana on kaunis lehtevä hautausmaa, johon lukuisa joukko kuuluisuuksia on haudattu.

Uppsalan yliopiston kirjastoon oli koottu Ruotsin suurvalta-ajan ryöstösaaliita, muun muassa niitä teoksia, joita ruotsalaiset ja suomalaiset olivat varastaneet Prahan kuninkaanlinnasta ja viereisestä luostarista juuri ennen kolmikymmentävuotisen sodan loppua.

Paitsi kokoelmiltaan kirjasto oli kansainvälinen myös henkilökunnaltaan. Sinne oli otettu töihin lukuisia Baltian maiden emigrantteja ja joku unkarilainenkin pakolainen. Tämä oli suotuisa seikka, sillä puutteellinen ruotsin kielen taitoni ei ollut mikään epätavallinen ilmiö.

Minut pantiin töihin ulkomaisen kirjallisuuden luettelointiyksikköön. Esimiehenäni oli teologian tohtori Alf Härdelin, joka oli eronnut papinvirasta, kun naispappeus oli toteutettu Ruotsin kirkossa. Alf oli erittäin sympaattinen henkilö, josta tuli myöhemmin teologian professori Uppsalan yliopistoon. Samassa neljän hengen huoneessa työskenteli kanssani myös Ofelija Jansone, Riian yliopiston kirjaston entinen klassisen kirjallisuuden osaston päällikkö, joka 1944 oli siirretty Saksaan vankileirille, mutta säilynyt hengissä. Ofelija ymmärsi äidinkieltänsä ja ruotsin lisäksi ainakin eng-

lantia, italiaa, latinaa, ranskaa, saksaa ja venäjää. Tällainen ihminen oli tietenkin verraton työntekijä ulkomaisen kirjallisuuden luetteloinnissa.

Uppsalassa asuin ylioppilasasuntolassa, joka oli kesällä melkein tyhjiällä, ja ymmärtääkseni suurin osa opiskelijoista oli ulkomailla harjoittamassa tai lomailemassa. Sen ajan suomalaiselle tällainen oli outo ilmiö. Olin myös hämmästynyt, kun samassa solussa asusteleva ruotsalainen soitti professorilleen ja sinutteli tätä!

Kotimaakuntaan ja takaisin Helsinkiin

Syyskuun alussa 1965 aloitin työskentelyn Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun kirjastossa, jossa Eeva-Maija Tammekann oli vt. johtajana. Kirjasto sijaitsi silloin Alvar Aallon piirtämässä päärakennuksessa. Eeva-Maija yritti henkilökunnan aamukahveilla saada aikaan keskustelua ajankohtaisista kirjastoalan kysymyksistä. Kovin arkoja me muut olimme laajatietoisien esimiehen kanssa pohdintaa harjoittamaan. Pidin hyvin paljon kirjastosta ja sen henkilökunnasta, mutta oloni siellä rajoittui muutamaankuukauteen. Syynä oli se, että kävin Jyväskylässä töissä kotoani käsin Äänekoskelta, minkä koin hieman rasittavaksi. Niinpä kun Esko Häkli soitti, ja pyysi taas sijaisekseen teologisen tiedekunnan kirjastoon, lähdin vikkellä Helsinkiin. Esko kirjoitti Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historiaa, teki lisensiaatintutkimusta ja puuhaili monien muidenkin kirjallisten projektien parissa.

Tempeli aukion laidalta Papinkadulle

Helsingin kautenikin jäi lyhyeksi, koska kirjasto-opin lehtori Raili Kauppi otti yhteyttä keväällä ja kertoi saaneensa tilapäisen määräyksen filosofian professoriksi ja kysyi, tulisinko Tampereelle hänen sijaisekseen. Vastasin kieltävästi ja kysyin, eikö ketään pätevämpää ollut saatavissa. Raili kertoi, että hän oli ehdottanut tehtävään Oili Kokkosta, mutta toinen lehtori Eila Seppälä oli torjunut jyrkästi ajatuksen. Lopulta hyvin epäroiden suostuin tehtävään, ja Esko joutui hankkimaan toisen sijaisen, mistä hän ei pitänyt. Olin aloittanut teologian jatko-opiskelun ja viihdyin aiempaa paremmin teologisessa tiedekunnassa, jonka professorikuntaan oli ilmestynyt hauskoja veikkoja kuten Seppo Teinonen (joka kerskui varastaneensa paavin käyttämän tuhkakupin katolisen kirkon kirkolliskokouksen aikana) ja Eino Murtorinne. Elämäni olisi muodostunut varsin toisenlaiseksi, jos olisin Helsinkiin jäänyt.

Olin kolme vuotta kirjasto-opin lehtorina ja käytin Tampereen yliopiston kirjastoa, jossa tuleva vaimoni Anna Seppälä oli töissä. Ensimmäinen tapaamisemme on jäänyt Annan mieleen: tulin jokin kirja kädessäni huomauttamaan, että se oli väärin luokiteltu. Tiskin yli loivat samoihin aikoihin suhteita tuleviin aviomiehiinsä nykyinen Pirkko Koski, joka hurmasi Heikkinsä, ja Eijaliisa Tapio, joka hankki sukunimen jatko-osaksi Penttilän.

Lehtorin työvelvollisuus oli kova, osa opiskelijoistani omasi minua pitemmän työkokemuksen ja kirjastonhoidon kirjallisuuden tuntemukseni oli heikkoa. Raskaat työt vaativat myös raskaat hovit; Tillikka, Ohranjyvä ja Tiiliholvi olivat silloin yliopistoväen suosimia paikkoja enkä ollut aivan tuntematon henkilö niissä.

Napapiirin tuolla puolen

Minulla oli jonkin verran kokemusta tieteellisistä kirjastoista, mutta yleisten kirjastojen toimintaa en tuntenut kuin asiakkaana. En kehdannut korkea-arvoisena lehtorina mennä mihinkään suomalaiseen kirjastoon töihin, mutta hankkiuduin kesällä 1967 Ruotsiin Gällivare-Malmbergetin kirjastoon. Sen johtajana oli vireä ja arvostettu Adolf Henriksson, joka oli koonnut kirjastolle samanlaisen paikalliskulttuuria ja kalottialuetta käsittelevän kirjallisuuden kokoelman kuin Jorma Etto Rovaniemen kaupunginkirjastoon. Monella muullakin tavalla Jällivaaran kirjasto oli edistyksellinen. Mielenkiintoista oli myös seurata, miten Bibliotekstjänstin standardoituja palveluja käytettiin hyväksi. Kirjaston väki oli erinomaisen ystävällistä ja auttavaista.

Kun tulin kesäkuun alussa Jällivaaraan, oli Dundret vielä lumen peitossa. Uimahallissa kelluen saattoi ihailla sen pyöreää valkoista kupua. Sää oli sinä kesänä viileä, aurinkoinen ja vähätuulinen. Jotenkin oli kuin olisin ollut Tiibetissä ja luostarissa: en tuntenut ketään, söin lähes pelkästään kasvisruokaa, laihtuin ja muutuin varsin eteeriseksi. Se oli ohimenevää.

Oulu: ensimmäinen näytös

Kun Raili Kauppi nimitettiin filosofian professoriksi, hain häneltä vapautunutta lehtoraattia, jonka kuitenkin sai Oili Kokkonen. Niinpä hakeuduin kesällä 1969 Ouluun yliopiston kirjastoon Rae Murhun alaiseksi, virkaan, jota Irene Kujala nyt hoitaa.

Oulua en ennestään tuntenut, mutta oululaisia ja muita pohjalaisia opiskelijoita useitakin. Vaatimattomaan tapaan totesin kirjastossa, että tuloani seuraavana päivänä olin iltapäiväkahvilla piispan luona ja illalla saunassa kaupunginjohtajan vävyn vieraana.

Oulun yliopiston pääkirjasto toimi silloin Kasarmintiellä ahtaissa ja huonokuntoisissa tiloissa. Kirjaston käyttö oli melko vähäistä, ja etäisyys yliopistoon tuntui suurelta. Miljöö ja ilmapiiri oli siis hyvin erilainen kuin aiemmissa yliopistokirjastoissa, joissa olin työskennellyt. Toisaalta henkilökunnassa oli melkoista aktiivisuutta ja riehakkuutta, tietynlaista villin pohjolan henkeä.

Kesän 1970 lopulla muutti Anna esikoisemme Petruksen kanssa Tampereelta luokseni Puistokadulle. Annalle ei kuitenkaan tarjoutunut Oulussa virkaa, jollainen hänellä oli Tampereen yliopiston kirjastossa. Niinpä minä hain 1971 Tampereen teknillisen korkeakoulun kirjastonjohtajaksi ja tulin valituksi (35-vuotiaana), lähinnä sukupuoleni takia kuten hallintojohtaja myöhemmin kertoi. Elin Törnudd oli kilpahakijani ja olisi ilman muuta saanut viran, mutta hän peruutti hakemuksensa, kun varmistui Teknillisen korkeakoulun kirjaston ylikirjastonhoitajuudesta.

Muuton syynä oli myös, että olin kyllästynyt Murhuun johtajana. Kaipasin hieman ripeämpää otetta. Murhu oli toisaalta oikeassa huomauttaessaan minulle . “Älä tee niin nopeasti päätöksiä.” Tämä olisi pitänyt muistaa vuonna 1983 pääkirjaston suunnittelun alkaessa.

Takaisin Tampereelle

Tampereen teknillinen korkeakoulu oli silloin Helsingin teknillisen korkeakoulun sivukorkeakoulu. Tampereen kaupunki oli aiemmin 1950-luvulla perustanut luonnontieteellis-teknillisen kirjaston, jonka erinomaisena johtajana toimi Matti Liinamaa. Häntä voi luonnehtia seuraavasti: tavattoman systemaattinen, rauhallinen ja monipuolisesti asioita pohtiva kirjastomies, jonka jäljiltä TTKK:n pääkirjastoksi muuttunut luonnontieteellis-teknillinen kirjasto oli erinomaisessa kunnossa. Kokoelmat olivat hyvin valitut, rutiinit rationalisoituja ja toimivia ja vähäinen henkilökunta ammattitaitoista ja motivoitunutta. Kun Oulun yliopiston pääkirjasto hoipui vapaakappaleoikeuden kuorman ja tiedekuntien nyreän suhtautumisen painamana, uudessa kirjastossani tehtävät ja voimavarat olivat tasapainossa.

Matti Liinamaasta on kyllä todettava, että kirjasto, johon hän tuli johtajaksi, oli tuohon tuomittu hänen kaikesta erinomaisuudestaan huolimatta.

Luovutettuaan luonnontieteellis-teknillisen kirjaston Tampereen teknilliselle korkeakoululle Matti siirtyi Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan kirjaston päälliköksi. Vaan kolmen vuoden kuluttua HYYK liitettiin Helsingin yliopiston kirjaston osastoksi ja Matista tuli HYYK:in osastopäällikkö. Vuonna 1975 hän siirtyi Tieteellisten seurain kirjaston johtajaksi. Eipä kulunut kuin neljä vuotta, niin Tieteellisten seurain kirjaston pääosa oli muutettu Helsingin yliopiston kirjaston luonnontieteelliseksi osastoksi ja muut kokoelmat hajoitettu eri kirjastoihin.

Ensimmäinen tehtäväni Tampereen teknillisessä korkeakoulussa oli kirjaston lopullisen organisaation suunnittelu. Tiedettiin, että korkeakoulu rakennettaisiin Hervantaan ja kukin neljästä osastosta saisi oman rakennuksensa. Professorit halusivat kuhunkin osastokirjaston. Esitin valittavaksi kaksi mallia: pelkistä osastokirjastoista koostuvan ja kaikki kirjastopalvelut yhteen yksikköön keskittävän. Esitin myös laskelman siitä, miten paljon kalliimmaksi hajautettu systeemi tulisi. Korkeakoulu valitsi keskiteytyn ratkaisun. Jälkeenpäin rehtori Pekka Ahonen sanoi katuvansa päätöstä, mutta en usko, että tällä hetkellä kukaan valittaa kirjastopalvelujen keskittämistä.

Tampereen teknillisen korkeakoulun kirjastossa oli vähän työntekijöitä sinne tullessani eikä henkilökunta ollut suuri lähtiessänikään. Kauteni loppupuolella lähes kaikki olivat itse valitsemiani työntekijöitä, enkä katso onnistuneeni valinnassa huonosti. Työilmapiiri oli mielestäni erinomainen.

Tampereen teknillisessä korkeakoulussa sain olla mukana kolme väliaikaisen kirjastohuoneiston ja nykyisen kirjastorakennuksen suunnittelussa. Tämän olisi pitänyt antaa hyvä pohja myöhempään tilasuunnitteluun Oulussa. Korkeakoulu kasvoi ripeästi, johtamisen tyyli oli siellä mutkaton ja joustavaa. Ehkä pidin – Oulun kokemusten pelästyttämänä – kirjaston ja kirjallisuusvarojen jaon ohjia liiankin tiukasti käsissäni, mutta kovin suuria ristiriitoja ei yhtä poikkeusta lukuun ottamatta professorikunnan kanssa syntynyt.

Tampereelle tultuani jouduin myös mukaan moniin kiinnostaviin kirjastoalan luottamustehtäviin ja ravasin yhtä mittaa Helsingissä. Voikin ehkä sanoa, että kirjastokseni alkoi muodostua Suomen yliopistojen kirjasto. Tehtiin monenlaista yhteistä suunnittelua muun muassa atk-järjestelmän saamiseksi. Siinä perusajatus oli Esko Häklin jo vuonna 1972 muotoilema: pyritään yhteen yhteiseen järjestelmään. Tämä ajatus on hyväksytty myös Linnea2:ta suunniteltaessa.

Koin työskentelyn erilaisissa yhteistyöelimissä hyvin innostavaksi ja miellyttäväksi. Mukana oli Esko Häklin lisäksi sellaisia kyvykkäitä henki-

löitä kuin Martti Blåfield, Juhani Hakkarainen, Sauli Laitinen, Matti Liinamaa, Henrik Schauman, Antti Soini, Eeva-Maija Tammekann, Elin Törnudd ja Seppo Vuorinen. Suunnittelun kulttuuri muuttui tietenkin ajan myötä voimakkaasti 1970-luvun hyvin yksityiskohtaisesta, väliin jopa uuvuttavan tarkasta työskentelystä paljon yleisluontoisempaan ja pääasioihin keskittyvään suuntaan. Lyhyen aikaa olin mukana myös Suomen kirjastoseuran johtoelemissä Jouko Tyyrin puheenjohtajakaudella. Siitäkään ei ole pahoja muistoja.

Kaikki oli muuten hyvin, mutta toimiminen teknologian palveluksessa ei tuntunut teologista ajan mittaan enää luontevalta. Niinpä hain Oulun yliopistoon ylikirjastonhoitajaksi päästäkseni humanistisempaan ympäristöön, peruutin hakemukseni, hain uudestaan ja tulin nimitetyksi.

Oli elämän valttikortit mulla kerran kädessäin

Saapuessani Ouluun toukokuussa 1983 putosin keskelle pääkirjastorakennuksen suunnittelua, joka oli osin huolellisesti, osin vajavaisesti pohjustettua. Tein ensimmäisinä kuukausina perusratkaisuissa eräitä käsittämättömiä virheitä, joita en syksyllä enää onnistunut korjaamaan. Olen käsitellyt pääkirjaston suunnittelua ja yliopiston johdon asenteita Signumissa 8/1987, joten en siihen tarkemmin puutu. Joka tapauksessa koin epäonnistuneeni pahasti ja pakenin ahdistustani ryhtymällä syksyllä 1988 hoitamaan kirjastotieteen ja informatiikan (myöhemmin informaatiotutkimuksen) professuuria humanistisen tiedekunnan puolella.

Oli sikäli hyvä palata elokuussa 1998 lyhyeksi ajaksi yliopiston kirjastoon, että käsitykseni pääkirjastorakennuksesta muuttui jossain määrin myönteisemmäksi. Mutta onnistuneena en voi rakennusta pitää. Olen rakennusta puolustaville siteerannut Paavo Berglundia, tunnustettua Sibelius-tulkitsijaa. Jonkin konsertin jälkeen arvostelut olivat kiittäviä, mukana olleet ystävät pitivät kapellimestarin suoritusta erinomaisena, mutta Berglund oli itse täysin allapäin ja sanoi: “Kyllähän minä tiedän, miten Sibelius-tulisi johtaa.”

Kymmenen vuotta olin mieluummin epäpätevä professori kuin päteväksi todettu ylikirjastonhoitaja. Kirjasto kehittyi poissaollessani sijaiseni Päivi Kytömäen johdolla ripeästi ja on tullut yhä tunnustetummaksi asiantuntijoiden yhteisöksi. Myös Suomen tieteellinen kirjastolaitos on saanut yhteistyössä paljon aikaan ilman minun panostani. Olen voinutkin jäädä eläkkeelle rauhallisien mielin ja siirtyä pelkästään kirjastojen asiakkaaksi.

Kirjallisuutta

Hakanen, Liisa: Kirjasto kirjallisuudessa : kirjaston kuva suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1880-luvulta 1990-luvulle. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma : Tampereen yliopisto. Tampere 1992.

Matilainen, Mielikki: Kirjastonhoitaja kaunokirjallisuuden kuvaamana. Sosiologian pro gradu -työ: Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1992.